

Türk ellərindən-5

ƏLİ ŞAMİL

İRƏQ:

**TÜRKLƏR, YOXSƏ
TÜRKMƏNLƏR**

Bakı-2026

Redaktor: *Səkinə Qaybalıyeva,*
fil.ü.f.d., dos.
İsrafil Qurbanov

Məsləhətçi: *Mehmet Ömer Kazancı*
professor

Əli Şamil. İraq: Türklər, yoxsa Türkmanlar,
Bakı: “İmza” nəşrlər evi, 2026, 196 səh.

Kitaba İraqdakı Türk aydınlarından Şakir Sabir Zabit, Əta Tərzibaşı, Mehmet Ömer Kazancı, Suphi Saatçi, Məhəmməd Mehdi Bayat, Mahir Nakip, Abdullxaliq Bakir və b. ömür yollarından söz açan məqalələr daxil edilmişdir. Məqalələrdə bölgənin 20-ci yüzilin 2-ci yarısı və 21-ci yüzilin ilk onilliklərindəki durumuna, Azərbaycanla əlaqəsinə işıq salınmağa çalışılmışdır. “Söhbətül-əsmâr” (“Meyvələrin söhbəti”) məsnəvisinin Füzuliyə məxsus olub-olmaması haqqında Mehmet Fuad Köprülü ilə tələbəsi Əmin Abidin başladığı və günümüzədək davam edən mübahisə geniş təhlil edilmiş və Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərlərinin Albaniyadakı əlyazmaları haqqında bilgi verilmişdir.

İSBN 978-9952-37-662-3

© Əli Şamil, 2026

İÇİNDƏKİLƏR

Türk dünyasının bir parçası olan İraq Türkləri	4
Azərbaycan və İraq Türklərinin taleyi	13
Şakir Sabir Zabitlə necə tanış olduq	28
Günəş Partiyası Əhməd Bayati isindirmədi	48
Yunis Siddik Kərküklü: azadlıq qansız-qadasız əldə edilməz	63
Bacı kimi sevdiyimiz Sacidə Bayat	68
Milləti naminə özünü elmə həsr edən Əta Tərzibaşı .	78
Diktaturadan qurtulub “demokratiya” terrorunun qurbanı olan Məhəmməd Mehdi Bayat.....	87
Kərkükün memar və ədəbiyyatşünas alimi	102
Millət dərdi böyük alimi həm də şair, nasir və dramaturq etdi	110
İraq Türkləri məsələsinin tezliklə həll olunacağını səbrsizliklə gözləyən Mahir Nakip	120
Türkiyə üçün orta çağ tarixçiləri hazırlayan kərküklü alim Abdulkəlim Bakir.....	131
Sohbetü'l-Esmâr (Meyvelərin sohbəti) mesnevisi konusunda tartışmalar	142
Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin və Türkcə “Divan”ının Albaniyada yayılmasına təsir edən amillər	171

TÜRK DÜNYASININ BİR PARÇASI OLAN İRAQ TÜRKLƏRİ

Həyat mənə dəniz dalğalarını xatırladır: gah sahilə baş vurur, gah da geriyyə öz dərinliklərinə çəkilir. Dəb də bax belədir. İnsanlar bir neçə il oxşar paltarlar geyir, dəbdən düşəndə köhnəlməsə belə onu gözdən salırlar. Aradan 20-30 il keçəndən sonra baxırsan dəbdən düşmüş geyimlər yenidən adamları bəzədi. Ən füsunkar, hər paltarı geyinməyi özünə sığışdırmayan qızlar analarının, nənələrinin, bibilərinin, xalalarının keçmişdə geydikləri paltarları geyərək qürurla gəzməyə başladılar.

Siyasətdə, ictimai məsələlərdə, mədəniyyətdə də bunun izini görürük. Son illər İrakda yaşayan Türk aydınları Azərbaycana tez-tez gəlir, burada elmi konfranslarda məruzə oxuyurlar. Qəzet-jurnallarda, kitablarda da onların əsərlərinin sayı artıb. 20-30 il öncə İraqdan Azərbaycana gələn yazıçı və şairləri, alimləri barmaqla sayılan qədər idi.

Azərbaycandan İraqa gedənlərin sayı oradan gələnlərdən on dəfələrlə çoxdur. Gedənlər arasında ali təhsillilər, elm və mədəniyyət adamları yetərincə olsa da onlardan Kərkükə, Tuzxurmatıya, Mosula, İraq Türklərinin yaşadıkları şəhər və kəndlərdə olanlar, soydaşlarımızla görüşənlər barmaqla sayılacaq qədərdir. Çoxluq müqəddəs yerlərə-Kərbəlaya, Nəcəfə ziyarətə gedir.

1960-cı illərdə İraqdan Azərbaycana gələnlər bir cığır açdılar. Onlar, əsasən, yazıçı və şairlər, burada təhsil almağa gələn tələbələr idi. Azərbaycandan da İraqa yazıçı və şairlər, elm adamları gedirdi. Onlar geri döndükdən sonra səfər təəssüratlarını yazıb çap etdirir, radio və televiziya da dinləyicilərin, tamaşaçıların qonağı olurdular. İraq Türkləri (Türkmanları) haqqında radio və televiziya da gedən verilişləri acgözlüklə dinləyir, qəzet və jurnallardakı məqalələri, kitabları böyük həvəslə oxuyurdular. Sinan Səidin Nərminə Məmmədova ilə birgə oxuduğu Kərkük mahnıları uşağın da, böyüyün də ruhuna su çiləyirdi. Onlar oxuyanda yalnız Azərbaycanda yaşayan Türklər deyil, Tatlar da, Talışlar da, Kürdlər də, Ləzgilər də, Avarlar da, Saxurlar da və başqa xalqların nümayəndələrinin də necə heyranlıqla qulaq asdıqlarının şahidi olmuşam. Hətta Erməni müğənniləri də o mahnıları böyük həvəslə oxuyurdular.

Kərkük Türklərinin oxuduğu mahnılara heyranlıqla qulaq asanlar, haqlarında yazılanları şövqlə oxuyanlar sırasında mən də vardım. 1968-ci ildə Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin Jurnalistika ixtisasına qəbul olunandan sonra çox adamla tanış oldum, dostlaşdım. Onlar arasında Osman Osmanov (Əhmədov), Əli Şamil (Şamilov) mənim üçün daha əziz oldu. Osman Gürcüstanın Borçalı, Əli Ermənistanın Göyçə mahalından, mən Azərbaycanın Quba rayonunda doğulduğumdan tanışlar bizi görəndə “ZAQFEDERASIYA”

deyib gülümsəyərdilər. Bizi yaxınlaşdıran, doğmaya çevirən bir cəhət də Kərkük mahnılarına, bayatılarına, xoryatlarına, şeirlərinə heyranlığımız idi.

İraq Türkləri haqqında qəzet-jurnallarda, kitablarda oxuduqlarımızı bir-birimizlə bölüşməklə kifayətlənmir, oradan gələn yazıçı və şairləri, alimləri ilə görüşlərə də birgə gedirdik. İraqdan gəlmiş alim Şakir Sabir Zabitle görüşümüz haqqında bu kitabda geniş məqalə verildiyindən təkrarçılığa yol vermirəm.

Tələbəklik illərində Əli Şamillə istər yataqxanada, istər kirayədə bir otaqda qalırdıq. Sevincimizi də, kədərimizi də, maddi çətinliklərimizi də tən böldüyümüz günlərdə yaranmış mənəvi düşüncə birliyi həm də keçmişimizə açılan geniş pəncərə olmuş, bizə yeni bir aləmin kəşfi kimi görünmüşdü.

Hörmətli müəllimimiz, professor Vaqif Vəliyevin ruhumuza səpdiyi Kərkük sevgisinin toxumları çox tez cücərmiş, bizi repressiya illərində amansızcasına məhv edilmiş elm, mədəniyyət və ədəbiyyat tariximizin üstündən xətt çəkilməmiş nümunələrinin və həmin tarixi yaradan şəxsiyyətlərin izinə düşməyə həvəsləndirmişdi. Bu tarixin üstünü örtmüş külü və tozu üfürüb təmizlədikcə onun altında parıldayan zər-zibə üzə çıxır, bizi yeni axtarışlara səsləyirdi. Bu baxımdan ADU-nun Jurnalistika fakültəsində hökm sürən ab-havanın da təsiri çox güclü idi.

Azərbaycanın görkəmli, vətənsəvər ziyalılarından biri, Kərkük dünyasının qapılarını üzümüzə açan Qəzənfər Paşayevin çap etdirdiyi “Kərkük bayatıları”

son dərəcə böyük marağ doğurmuş, sanki yeni dünya kəşf etmişdik.

Kərkük bayatılarının üsyankar çağırışları ilə yanaşı, çox həzin duyğular üzərində köklənmiş bir çox nümunələrini bu gün də sevgi ilə xatırlayıram. İstər xoryat, istər mani deyilməsindən asılı olmayaraq onlar bizim bayatılardan heç nə ilə fərqlənmirdi.

Məsələn:

Qoxu sinsin

Aç sinən qoxu sinsin

Sən dayan (söykən) gül ağaca

Gülə də qoxu sinsin.

Əli Şamilin söz açdığı bir hadisə - yəni Kərkük bayatıları haqqında yazdığımız yoxlama işi də 1-ci kurs tələbələri üçün o zaman bir qədər qeyri-adi sayılırdı. İllər keçdikdən və o zaman bizim nəslə xəyal kimi görünən dövlət müstəqilliyimizə qovuşduqdan sonra üzümüzə açılan dünya qapıları, öz arxivlərimizdə yeddi qapı arxasında saxlanan materiallar istifadə üçün açıldıqdan sonra Əli Şamil kimi fədakar insanların əlinə böyük fürsət düşmüşdü. Bu, sərhədləri aşan, bağlı qapıları açan tədqiqatçılar və Türk sevdalı vətənpərvərlər üçün misilsiz imkanlar açmışdı və müəllifin bu kitabda topladığı xatirə-məlumatlar da yaranmış həmin tarixi imkanın bəhrəsi sayıla bilər.

Əli Şamil “Türk dünyasının xocalarından” biri adını təsadüfən qazanmayıb. Sovet dövrünün qapalı mühitində Əlinin, eləcə də hamımızın çəkdiyi sıxıntılar

haqqında söhbət açılan Türk yetkililəri bizdən daha çox əzab, sıxıntı çəkirdilər. Hətta onların canına, qanına hopmuş təqib, senzura və qorxu hissləri Sovet dönəmindəki rejimlərdən də sərt idi.

Bu kitabda Əli Şamilin müxtəlif elmi simpoziumlarda beynəlxalq konfranslarda, xarici səfərlərdə rast gəldiyi, tanınmış ziyalılardan bir jurnalist kimi aldığı müsahibələr və onlarla apardığı səmimi söhbətlər yer almış, xüsusilə Türkmənlər deyilən soydaşlarımızın kimliyi, keçmişi, bugünü haqqında çox əhəmiyyətli məlumatlar verilmişdir.

Kitabın əvvəlində verilmiş “Azərbaycan və İraq Türklərinin taleyi” adlı tarixi-elmi məqaləni də geniş tədqiqatın və araşdırmanın nəticəsi kimi qəbul etməliyik. Türk dünyasına sonsuz məhəbbətin əksi olan bu kitaba tarixin bu vaxta qədər bizə məlum olmayan qatlarına varmaq gözümüz önündə zəngin, mürəkkəb və qürurverici səhifələri vərəqləyir, sən bir daha bu xalqın öz kökünü, dilini, varlığını qorumaq üçün göstərdiyi qəhrəmanlığa, fədakarlığa və dözümə heyran qalırsan.

Eyni zamanda kitabın əvvəlindəki məqalədə dediyi bir fikri xüsusi qeyd etməyi lazım bildim. “İraqdakı dini ziyarətçılara dəfələrlə gedən həmvətənlərimizin Türkmənlər deyilən soydaşlarımızı itirib-axtarmadıklarını, hətta onların varlığından xəbərdar olmadıklarını qeyd etmək vacibdir. Bu, təəssüf doğurur”.

Son illərdə Türk dünyasında keçmişimizi yaşatmaq, gələcəyinə yol açmaq uğrunda mübarizəyə start verilib. Sovetlər İttifaqının dağılması ilə iki əsrdən

çox əsarətdə qalan Türk xalqları bütün sahələrdə, o cümlədən böyük Türk-Turan Birliyinə doğru sürətlə, əzmkarlıqla irəliləyir. Türk Dövlətləri Təşkilatı kimi güclü bir beynəlxalq təşkilat yaradan keçmiş Türk Dövlətlərinin atdığı addımlar bəzilərinə qıcıq yaratsa da, artıq onunla hesablaşmağa məcburdurlar. Söz yoxdur ki, Türk dünyasının tarixi gərdişi ölkələrə səpələnmiş, lakin varlığını qoruyub saxlamış bu qolları da unudulmayacaq və bu birlik həm Rusiya imperiyası tərkibində qalan Türk xalqlarının, həm də İraq Türklərinin birliyi üçün lazımı işlər görülməkdir

Əli Şamilin bu kitabında İraq Türklərinin Zakir Sabir Zabit, Əhməd Bayat Günəş, Yunis Siddik Kərküklü, Sacidə Bayat, Əta Tərzibaşi, Məhəmməd Mehdi Bayat, Sübhü Saatçı, Mahir Nakir, Abdulxaliq Bakir kimi böyük şəxsiyyətlərin haqqında məhəbbətlə və elə səmimiyyətlə söhbət açırlar ki, bu səhifələri bir nəfəsə oxumadan keçmək olmur.

Kitabda çox maraqlı, həm də standartlardan cəsarətlə kənaraçıxmalar diqqəti xüsusi cəlb edir. Orfoqrafiya, nəşriyyat qaydalarına çox da əməl olunmayan bu yazıları əslində ortaq Türk dilinə hazırlıq, keçid nümunələri də adlandırmaq olar. Bu gün həm Azərbaycanda, həm Türkiyədə, həm də İraq Türkmanları adlandırılan soydaşlarımızın yaşadığı yerlərdə, hətta digər Türk dövlətlərində də başa düşülən bir dil, bir nəşr nümunəsini görürük və bunu nöqsan kimi dəyərləndirmək yox, müsbət təşəbbüs kimi təqdir etmək lazımdır.

Bütövlükdə çox dəyərli və gənc nəsilələr qarşısında böyük üfüqlər açan bu kitab, heç bir şübhə yoxdur ki, Kərküklülər və bütün Türk dünyası üçün diqqətəlayiq hadisə sayılmalıdır.

Müəllifin İraq Türklərinin tarixinə və onların tanınmış insanlarına həsr etdiyini bu kitabında son iki məqalə mənim üçün daha çox maraq doğurdu. Məncə bu mövzuda gənc alimlərə doktorluq dissertasiyası mövzusu verilməlidir ki, məsələ daha dərindən, öyrənilsin və təbliğ edilsin.

Məhəmməd Füzulinin yaşadığı dövrdə Bağdad, Kərbəla gah Səfəvi, gah da Osmanlı dövlətinin tərkibində olmuşdur. Şair hər iki ölkənin şah və sultanına əsərlərində münasibət bildirmişdir. Kitabda bu məsələyə ötəri toxunulur. Əslində mövzu geniş öyrənilsə, Orta əsr tariximizə işıq saçmış olunar. Beləcə füzulışunaslıqda yeni bi səhifə açılar.

“Söhbət ül-Əsmar” (Meyvələrin söhbəti) haqqında İstanbul Universitetinin doktorantı Əmin Abidin 1926-cı ildə yazıb Bakıdakı “Mədəni maarif” jurnalında nəşr etdirdiyi məqalə ilk gündən mübahisə mövzusunə çevrildi. Mehmet Fuad Köprülüzadə “Həyat” jurnalında çap etdirdiyi məqaləsində tələbəsinin yanlışlığa yol verdiyini, “Söhbət ül-əsmar”ın (Meyvələrin söhbəti) Məhəmməd Füzulinin olmadığını yazdı. Çox heyf ki, Mehmet Fuad bəy “Söhbət ül-əsmar” əsərinin kimin olduğu haqqında heç bir fikir söyləməyib. Bununla da istər Türkiyə, istərsə da Azərbaycan ədəbiyyatşünasları arasında fasilələrlə

müzakirələr davam edib. Əli Şamil də məqaləsində bu müzakirə və mübahisələr tarixini araşdıraraq Türkiyədə keçirilən elmi toplantılarda çıxış etməklə yanaşı, Azərbaycanda da məqalə çap etdirib.

Füzulişünas olmayan Əli Şamilin “Hədiqət üs-Səda” əsəri haqqında yazdığı da ədəbiyyatşünaslarımızın diqqətini çəkməlidir. Məhəmməd Füzulinin həyat və yaradıcılığı haqqında Azərbaycanda çox yazılıb. Amma şairin Tirana arxivlərindəki əlyazmaları nədənsə diqqətdən kənar qalıb. Əli Şamil isə alimlərimizin yadına sanki Albaniyadakı əlyazmaları salır, 4 nüsxə haqqında bilgi verir. Bu bilginin arxasınca gedən olsa maraqlı bilgilərə rast gəlinəcəyinə əminəm.

Kitab İraq Türklərinə həsr olunsa da, Suriyada, Lubnanda yaşayan soydaşlarımızdan, soydaşımızın Albaniyada müxtəlif illərdə üzü köçürülmüş əlyazmasından söhbət açılması onu göstərir ki, araşdırıcı məhdud bir coğrafi məkanda yaşayıb-yaratmış insanların yaradıcılığını öyrənməklə kifayətlənmişdir. Uyğurstandan da, Saxadan da, Altaydan da, Türküstandan da, İrandan da, Türk xalqlarının yaşadığı bütün bölgələrdən yazır. Bu gün Əli Şamil kimi tanınan, bütün həyatını müasir Türk dünyasına mənəvi körpü salmağa, bu körpünü günbəgün, ilbəl möhkəmləndirməyə sərf edən və bu sahədə uğurlar qazanan, tələbə dostumuz bu kitabın ilkin variantını oxumaq üçün mənə verəndə məni özünə bu qədər cəlb edəcəyini güman etmirdim.

Əli Şamilin bütün yazdıqları öz orijinallığı ilə seçilir. Günlərlə, aylarla kitabxanalarda, arxivlərdə gözünün işığını, canının şirəsini sərf edərək oxuduqlarını, öyrəndiklərini, bildiklərini dönə-dönə yoxladıqdan sonra ortaya qoyan Əli Şamil həmişə qəlibləri dağıtmaqla, özünə nəinki dostlar, bəzən düşmənlər də qazanmışdır. Onun yazdıqlarını bəzən süngü ilə qarşılayan sonradan isə onun haqlı olduğunu görənlər ona haqq qazandıraraq hər sözünün həqiqətə söykəndiyini etiraf etməyə məcbur olurlar

Oyanmaqda və öz tarixi keçmişini, şöhrəti və gələcəyini yenidən quran Türk dünyasının bir parçası olan İraq Türklərinin öz varlığının qorunmasında, Türk mədəniyyətinə inteqrasiyasında bu gün oxuculara təqdim olunan bu kitabın böyük töhfə olduğunu qeyd etməklə yanaşı, bu məsələlərə dövlət dəstəyinin mərkəzində olmalı, elm adamlarımız, ziyalılarımız bunu öz mənəvi borcları hesab etməlidirlər.

İsrafil Qurbanov

AZƏRBAYCAN VƏ İRAQ TÜRKLƏRİNİN TALEYİ

İraqda, Suriyada, Lubnanda yaşayan, Türk dilində danışan xalqın adı 60 ildən çoxdur rəsmi sənədlərdə Türkman yazılır. Araşdırıcı Cengiz Eroğlu bunun səbəbini belə izah edir: “İraq Türkleri ya da İraq Türkmenleri, Birinci Dünya savaşından sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılmış, İraq adı ile kurulan devletin vatandaşları olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Osmanlı döneminde bu insanlara uzun yıllar "Türkler" diye söz edilmiştir. Ancak Lozan Konferansı sıralarında İngiliz heyeti "Türkmenler" olarak ifade etmişlerdir. Buna karşılık olarak Türk delegesi başkanı İsmet İnönü Türkmen ile Türk'ün eşanlamlı olduğu ve Türkiye Türklerinin de Türkmen olduklarını savunmuştur. 1923. Lozan ve 1926. Ankara Antlaşmalarında "Musul Türkleri" denilmiştir. 1959. yılında Abdülkerim Kasım'ın yönetimi ele geçirdikten sonra İraq'ta yaşayan biz Türklere "Türkmen" denilmeye başlamıştır. Türkmenler sadece İraq'ta değil, Anadolu'dan Kafkasya'ya, Balkanlardan Suriye ve Filistin'e kadar birçok coğrafyaya yayılmışlardır. Hatta Afganistan'da ve İran'da Türkmen boyları bulunmaktadır.”

Bəzən yanlışlıqla İraq, Suriya və Lubnanda yaşayan Türkman yazılan xalqı Türkmənistan Respublikasında və İran İslam Respublikasının Türkmənsəhra, rəsmi sənədlərdə isə Gülüstan ostanı (vilayəti) deyilən

bölgədə yaşayan Türkmənlərdən sayırlar. Türkmanlar dil və etnik baxımdan Türkmənlərdən çox Azərbaycan türklərinə yaxındırlar.

1937-ci ilə kimi Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında yaşayan, soyca Türk olan xalq Türk, onların dili Türk dili, teatrları Türk teatrı, qəzet və jurnalları, kitabları Türk qəzeti, jurnalı, kitabı, adlandırıldığı kimi İraqda, Suriyada, Lübnanda yaşayan soydaşlarımıza Türk deyilir, dilləri Türk dili adlandırılırdı. İmperialist güclər Türk xalqlarını bir-birindən ayırmaq üçün hər birinə fərqli ad verdilər. Biz Azərbaycanlı olduq, onlar Türkman.

Türk adını bizlərdən almalarından 60-90 il keçsə də, elə kəndlərimiz var hələ də İraqda, Suriyada, Lübnanda topla yaşayan, Türkman adlandırılanlarla eyni ləhcədə danışirlar. Ümumi danışiq dilimizdə də elə bir ayrılıq yoxdur. Lakin uzun illərin təsiri nəticəsində onların yazı dili Azərbaycan Türkcəsindən uzaqlaşaraq bugünkü Türkiyə Türkcəsinə yaxınlaşmışdır.

Yüz illərdir Kərbəla, Nəcəf şəhərinə islam müqəddəslərinin qəbirlərini Azərbaycandan minlərlə insan ziyarətə gedir. Onların yazılı və şifahi xatirələrində Ərbildə, Kərkükdə, Tuzxurmatıda və b. bölgələrdə yaşayan soydaşlarımız haqqında bilgiyə rast gəlməmişəm. Görünür, bu dini inancın milli şüurdan yüksək olmasının təsiridir.

İraqda yaşayan soydaşlarımız haqqında bilgiyə birinci kursda oxuyanda rast gəldim. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı fənnindən dərs deyən müəllimimiz

Vaqif Vəliyevin yazdığı ədəbiyyat siyahısında Əmin Abidin də adı vardı. Onun “Kitab-i Dədə Qorqud” haqqında yazdığı və “Azərbaycanı öyrənmə yolu” toplusunda (1930, say 3(8), s. 48-52) nəşr etdirdiyi “Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına dair vəsiqələr” məqaləsi məni heyrətləndirdi. Müəllif haqqında müəllimlərimdən bilgi almağa çalışsam da, istədiyimə nail ola bilmədim. Bir az cəsarətli müəllimlərimiz onun 1937-ci ildə xalq düşməni adı ilə həbs edildiyini söylədilər. Bu fakt Əmin Abidə marağımı daha da artırdı. Başladım Əmin Abidin başqa yazılarını da tapıb oxumağa. “Türk el ədəbiyyatına elmi bir baxış (Oğuznamə. Prof. Samoyloviçə)” (“Dan yıldızı” jurnalı, 1929, sayı 5(29), s. 30-32, sayı 8(32), s.28-29) məqaləsi də “Kitab-i Dədə Qorqud” haqqında idi. Hər iki məqalədəki faktların zənginliyi, mövzuya yanaşma, təhlil mənə də türkçülük ruhunu daha da gücləndirdi.

“Türk xalqları ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyəti (Beş min bayatı-mani üzərində yapılmış bir tətəbbönamədir” məqaləsi isə İraq Türkləri haqqında bilgi almağıma səbəb oldu. Yazının ətkəyəsindən öyrəndim ki, məqalə Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin nəşrə hazırladığı "Bayatılar" kitabına "Ön söz" kimi nəzərdə tutulub. Əmin Abid 1928-ci ilin oktyabrında məqaləsini tamamlasa da, “Azərbaycanı öyrənmə yolu” jurnalında (1930, sayı 4-5(9-10), s.9-42) çap etdirə bilib. O,

məqaləsində Kərkük mani və xoyratlarından da söz açıb.

Yazıdan aydın olur ki, gənc araşdırıcı Azərbaycan bayatılarının əkiz qardaşı olan mani və xoyratları özü toplamayıb, Həşim Nahid Ərbilin Ankarada nəşr olunan “Türk yurdu” jurnalındakı “İraq türkləri” məqaləsinə istinad edib.

Əmin Abid o dövr üçün olduqca maraqlı fikir söyləyib. Yazıb ki, xoyratlarda birinci misranın qısa olması onu söyləyənin “oyandırıcı-çağırış” xarakterli ifadə əlavə etməsi üçündür. Dədə Qorqud boylarının “Xanım hey” nidası ilə başlanması, dastanlarımızdakı “Aldı Kərəm”, “Aldı Novruz” müraciətləri də belə nümunələrdəndir. Əmin Abidin fikrincə, İraq Türkləri arasında xoyratlar o qədər çoxdur ki, onlardan kitablar tərtib etmək belə mümkündür.

Əmin Abidin 1930-cu illərdə söylədiyi fikir 1960-80-ci illərdə İraqla mədəni əlaqələrimiz yarandıqdan sonra reallaşdı. Rəsul Rzanın “Uzaq ellərin yaxın töhfələri” məqaləsi, Qəzənfər Paşayevin “Kərkük bayatıları”, “İraq-Kərkük bayatıları” kitabları nəşr edilib. Həmin illərdə Azərbaycandan İraqa gedib oradakı Türklər haqqında məqalələr yazanlar olduğu kimi, İraqdan da Azərbaycana gələnlər, burada ali təhsil alanlar, işləyənlər, elmi araşdırma aparənlər vardı.

Azərbaycan mətbuatında İraq Türklərinin şeirlərinin çap olunmasına, radio-televiziyada onların çıxışlarına şərait yaradılıb. Bütün bunlar İraqdakı Türklərə məhəbbət oyatmaqla yanaşı, bizlərdə milli

şüurun formalaşmasına da güclü təsir göstərib. Bizim nəsil Rəsul Rzanın, Qəzənfər Paşayevin, Rüstəm Əliyevin və b. məqalələrini, kitablarını həvəslə oxuyur, radio və televiziyaadakı çıxışlarına acgözlüklə qulaq asırdı. Sinan Səidin Nərminə Məmmədova ilə birlikdə oxuduğu Kərkük mahnılarının təsir gücü isə daha böyük oldu.

Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 250 illik yubileyində iştirak etmək üçün Bakıya gəlmiş Şakir Sabir Zabıtlə və İraqda Türk mətbuatı haqqında elmi iş yazan Sinan Səidlə qısa söhbətlərim məni İraq Türklərinə bağladı. Onlar haqqında harada bir yazı gördüm, oxudum, radio-televiziya verilişi eşitdim, dinlədim. Bununla kifayətlənmədim, eşitdiklərimi və oxuduqlarımı dost tanışla paylaşdım.

Oxuduqlarımdan belə başa düşdüm ki, Azərbaycanla İraq Türkləri arasında əlaqələrdə BƏƏS Partiyasının rolu az olmamışdır. 1947-ci il aprelin 7-də Şamda Mişer Əfləq Səlahəddin Bitar tərəfindən yaradılan Ərəb Dirçəliş Partiyası 1954-cü ildə Əkrəm Hövrəninin Sosialist Partiyası ilə birləşir. Ərəbləri birləşdirmək və sosializmi qurmaq məqsədilə yaradılan bu siyasi təşkilat 1963-cü ildə İraqda və Suriyada hakimiyyəti ələ alır. Lakin onlar rəhbərlikdə çox qala bilmirlər. Həmin ilin noyabrında iqtidardan uzaqlaşdırılırsalar da, 1968-ci ilin iyulun 17-də hərbi çevriliş yolu ilə hakimiyyəti yenidən ələ alırlar.

Partiyanın adındakı sosialist sözü və təşkilat üzvləri arasında rusiyameyllilərin olması Sovet rəhbərliyinin

diqqətini çəkir. Dünyaya sosialist inqilabı ixrac etməyi qarşısına məqsəd qoymuş Sovetlər Birliyi İraqa yardım etməyə başlayır. İraqdakı Türklər arasında sosializmi yaymaq üçün oraya Azərbaycandan müxtəlif peşə sahiblərini, xüsusən yazıçı və şairləri, alimləri göndərir. Həm də İraqdan Sovetlər Birliyində oxumağa tələbələr gətirilir, yazıçı və şairlərin əsərləri çap olunur, aydınların səfərləri təşkil edilir.

Sovetlər Birliyində olduğu kimi, İraqda da iqtidarın sözü ilə işi düz gəlmir. Sözdə bərabərlikdən, haqdan, ədalətdən dəm vuran, sosial ədaləti, beynəlmiləçiliyi şüara çevirənlər əməldə başqa yol tuturdular: Əsarət altında saxladıqları xalqları assimilyasiya etməyə çalışır, insanların hüquqlarının tapdanmasına göz yumur, söz və düşüncə azadlığını boğurdular. Müstəmləkəçi dövlətlərin yeritdiyi antiosmanlı siyasəti nəticəsində yüz illərlə birgə yaşadıkları, xaçlılara qarşı birgə döyüşdükləri Türklərə qarşı Ərəblər düşməne çevrilmişdilər. İraqdakı Türklərin tarixinin öyrənilib təbliğ edilməsi, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafı məhdudlaşdırılmışdı.

Mesopotomiya (İkiçayarası) dünya mədəniyyətinin beşiyi sayılır. Sumer (Şumer), Akkad, Babil, Assuriya kimi qüdrətli dövlətlər burada qurulmuşdur. Lakin mədəniyyət burada yaşayanlara dinclik, rahat həyat, firavanlıq gətirməyib. Aramsız savaqlar yüz illərlə yaradılanları məhv edib.

Son dövr araşdırmalarında indiki İraq Respublikası ərazisində miladdan öncə də türksoylu xalqın yaşaması

haqqında bilgi verilir. Ərəb qaynaqları isə Əməvi sülaləsinin (661-750) hakimi Ubeydullah bin Ziyadın 673-cü ildə 4 min Türk süvarisini bölgənin təhlükəsizliyini qorumaq üçün Bəsrə ətrafında yerləşdirdiyini yazır. İstər Əməvilər dövründə, istərsə də Abbasilər hakimiyyətinin (750-1258) ilk dövründə, yəni 750-945-ci illərdə Türklər İraqın mərkəzi və güneyində yaşayır və xilafət ordusunda xidmət edirdilər. Onların Bizansa qarşı döyüşlərdə göstərdikləri şücaət haqqında da çox yazılıb.

Buveyhilərin Abbasi xəlifələrini təsir altında saxladıkları dövrdə Türklər Səmərrə, Mosul, Kərkük, Ərbil kimi mühüm strateji əhəmiyyətli bölgələrdə yerləşir. Qaynaqlarda onlar Quzlar (Oğuz) adlandırılır. Abbasi xəlifəsi Qaimi Buveyhilərin təsirindən qurtulmaq üçün 1055-ci ildə Böyük Səlcuq İmperatoru Sultan Toğrul Qınığı dəvət edir. Bağdada daxil olan Səlcuqluların döyüşçüləri sırasında Bayatlar çoxluq təşkil edir. Elə buna görədir ki, hələ də İraq Türkləri arasında Bayat soyaqlılar çoxdur.

Sonrakı yüzillərdə də Monqollarla gələn Türklər indiki İraqda yerləşir və bölgəni düşmənlərdən qoruyurlar. Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Osmanlılar dönəmində də İraqı idarə edənlər Türklərdir. Lakin hakim sülalələr soy birliyinə o qədər önəm verməmiş, dəfələrlə bir-biri ilə savaşmalı olmuşlar. Bu da insanların ölümünə, kənd və şəhərlərin xaraba qalmasına, təsərrüfatların dağılmasına səbəb olmuşdur.

Şah İsmayılı hakimiyyətə gətirərək Səfəvilər dövlətini quran Türk tayfa və el rəhbərləri Ağqoyunlu dövlətinin torpaqlarını özlərininki hesab edirdilər. Çünki, gənc İsmayıl Ağqoyunlu Həsən Bayındurun (Uzun Həsən) qız nəvəsi olduğundan varis sayılırdı. Gündən-günə güclənən Osmanlı sultanları da dövlətlərinin ərazisini genişləndirmək, yeni torpaqlar tutmaq üçün savaşlardan əl götürmürdülər. Bu da Osmanlı Səfəvi döyüşlərinə səbəb olurdu.

İbrahim Aslanoğlu “Şah İsmail Hatayî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatayîleri)” (İstanbul, 1992, səh.22-23) əsərində yazır ki, “1509-cu [1508-ci] ildə Bağdadı fəth edən Şah İsmayıl Xətai, uzun müddətdən bəri orada yaşayan Füzuli ilə tanış oldu. Ona həm bir şair, həm bir hökmdar münasibəti ilə xeyli iltifat etdi.

Füzulinin də Şah İsmayıldan xoşu gəlmişdi. Sonradan yazdığı “Bəng ü-Badə”ni, “Padşah-ı bafərhəng” (Anlayışlı padşahın öyülməsi) bəhsindəki bu misralarla kitabını Xətaiyə həsr etdi:

*Bu surahidən olmayan xoş-hal
Dürd-nisbət müdam ola pa-mal
Məclis əfruz-i bəzmgah-ı Xəlil
Cəm-i əyyam-ı Şah İsmayıl
Andan asudədir qani vü gəda
Xalladullahu muhkəhu abada”.*

Əslində burada bir termin yanlışlığı var. Şah İsmayıl Bağdadı fəth etməyib, babasının mülkündə öz hakimiyyətini bərpa edib. Lakin Osmanlılar bununla razılaşmayıblar. Savaşlar nəticəsində Bağdad əldən-ələ keçib.

Osmanlı hökmdarı Sultan Süleymanın zamanında Bağdad onun hakimiyyəti altında olduğu vaxt Qanuni ləqəbilə tanınan hökmdar Məhəmməd Süleyman oğlu Füzuliyə kiçik bir həcmdə, 9 gümüş akça məbləğində təqaüd təyin edib. Hakimiyyətdə olduğu illərdə 13 dəfə hərbi yürüşlərdə olmuş, ömrünün 10 il bir ayını yeni ərazilər işğalında keçirmiş Sultan Süleyman Füzuliyə təqaüdü verilib-verilməməsindən xəbər tutmamışdır. Hökmdarın əsas diqqəti hərbi yürüşlərdə olduğundan, orduya böyük məbləğdə vəsait toplamaq lazım gəldiyindən Osmanlı məmurları arasında süründürməçilik baş alıb getmiş, ölkə əhalisi çox kasıb yaşamışdır. Hökmdarın ayırdığı təqaüdü ala bilməyən Füzuli də məşhur “Şikayətnamə” əsərini yazmışdır. “Salam verdim, rüşvət deyil deyə almadılar” sətri ilə başlayan əsər dillər əzbərinə çevrilmişdir.

Bağdad şəhəri Türklərin elm və mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevrilir. Şöhrət Səlimbəyli “16-cı yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının Bağdad ədəbi mühiti: Ruhi Bağdadinin həyatı və yaradıcılığı” əsərində (Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2018) yazır: “Nəsimi və Məhəmməd Füzulidən sonra zəngin yaradıcılıq irsi ilə Bağdad ədəbi mühitində tanınan sənətkarlardan ən görkəmlisi Əhdi Bağdadi, Şəmsi Bağdadi, Hüsni

Bağdadi, Rindi Bağdadi, Zöhdi Bağdadi, Muradi Bağdadi, Elmi Bağdadi, Kəlayi Bağdadi, Zaeyi Bağdadi, Zehni Bağdadi, Zəmiri, Fəzli Mövlana (Füzulinin oğludur), Ruhi Bağdadidir”.

Osmanlı hökmdarı Sultan Süleymanın Bağdadi işğalından sonra İstanbulda, Ərzurumda, Ədirnədə, Diyarbəkirdə, Şamda və b. şəhərlərdə vəziyyət necə idisə, Bağdadda da elə idi. Lakin ədəbi, elmi mühit haqqında eyni fikiri söyləmək olmur. Çünki Bağdad Osmanlının bir çox şəhərlərinə nisbətən ədəbi, elmi sahədə daha inkişaf etmişdi.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı dövlətinin məğlubiyyəti bölgədə yaşayan Türklərin durumunu ağırlaşdırır. 1920-ci ildə Osmanlının Bağdad, Mosul və Bəsrə vilayətləri Böyük Britaniyanın təsir dairəsinə verilir. İngilislər 1932-ci ildə İraq dövləti qurulduğunu elan edir. İmperialist güclərin planlı surətdə apardıqları təbliğat nəticəsində Ərəblər və Kürdlər Türklərə qarşı düşmənə çevrilmişlər. Xalqlar arasında toqquşmalar yaranmış, himayədarlarından yardım alan Ərəblər və Kürdlər Türkləri sıxışdırıb, onları ata-baba torpaqlarından çıxarmış, haqlarını tapdalamışlar.

İkinci Dünya Savaşı güclü dövlətlərin müqavilələrlə dünyanı öz aralarında bölüşdürməsi ilə başa çatdı. Lakin gizləndə təsir dairələrini böyütmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirdilər. Buna “soyuq savaş” deyilirdi. Sovetlər Birliyi “soyuq savaş”ı kommunizm ideologiyası adı altında aparırdı.

Neftlə zəngin Yaxın Doğunu ələ keçirmək üçün orada kommunizm ideologiyasını yaymaqla kifayətlənmir, bölgədə yaşayan Ərəblər, Türklər (Türkmənlər), Kürdlər arasında nifaq toxumu da səpirdi. Bunlar tarixə Altıncı körpü soyqırımı, Gavurbağı soyqırımı, Kərkük soyqırımı adı ilə düşmüşdür.

İraqdan gətirib müxtəlif şəhərlərdə, xüsusən də Azərbaycanın, Türküstanın ali məktəblərində oxuduğu və təlim keçdiyi Türk (Türkman), Kürd, Ərəb kökənliləri özünün yerlərdəki dayağı sayırdı. Sovetlər Birliyinin strateqləri insanların milli və dini hissələrindən də yararlanır, sosialist düşüncəli şair və yazıçıların əsərlərini çap edərək onlara yüksək qonaraq verir, Azərbaycan aydınlarının İraqa müxtəlif adlar altında səfərlərini təşkil edirdi.

İraqa gedənlər gördüklərini gəlib dost-tanışları arasında danışmaqla qalmır, qəzet və jurnallarda yazır, radio və televizyada danışirdilər. Bu gediş-gəlişlər, mədəni əlaqələr Azərbaycanda da milli şüurun yüksəlməsinə səbəb olurdu. Sovet repressiyasını, sərtliyini öz dərilərində hiss etməmiş, öləri kitab və məqalələrdə oxumuş yeniyetmələr və gənclər xarici ölkələrdəki soydaşlarımız haqqında deyilənləri, yazılanları böyük həvəslə izləyirdilər.

Sovetlər Birliyinin çöküşü onun nüfuzunu Suriyada, İraqda da zəiflətdi. Lakin bu bölgəyə sakitlik gətirmədi. ABŞ neftdən gələn gəlirləri ələ keçirmək üçün İraq prezidentini Küveyti işğal etməyə həvəsləndirdi. Sonra da Küveytin xarici banklardakı

valyutasını alaraq onu “işğaldan qurtarmağ”a girişdi. Bununla da kifayətlənmədi. ABŞ rəhbərliyi İngiltərə, Fransa, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, Misirin də daxil olduğu 37 ölkədən koalisiya yaradıb 1991-ci ilin yanvarın 17-də İraqa hücum etdi. İraq hökuməti hücumun qarşısını almaq gücündə deyildi. Çünkü ABŞ-ın xüsusi xidmət orqanları İraqın hökumət məmurlarının, orduda zabitlərin çoxunu rüşvətlə ələ almış, Kürdlərdə silahlı dəstələr təşkil etmişdir. Buna görə də sürətli hücumla 1991-ci il fevralın 28-də ölkəni işğal edə bildi.

Xarici güclərin təhriki ilə yaradılmış İŞİD isə Türklərə hakimiyyətdəkilərin son 60-70 ildə tutduqları divandan çox zərbə vurmuşdur. 2014-cü ilin iyununda İraqın quzeyinə hücum zamanı əhalisinin bir qismi Türk olan Mosulu, Tələfəri, Tikriti, Kərkükü və Diyalənin bir hissəsini ələ keçirən İŞİD-çilər Tələfəri birinci dəfə tutanda 700-ə yaxını kişi, 470-i qadın, 130-u uşaq olmaqla 1300 nəfəri qaçırmişlar. Onlardan 42-si geri qaytarılmış, yerdə qalanlardan hələ də bir xəbər yoxdur.

Bölgədəki Türklərin evləri yandırıldı, silah gücünə mal-heyvanları əllərindən alındı, adamlar sağ qalmaq üçün qaçqın düşdülər. 2014-cü ilin sentyabrında Tələfərdən qaçqın düşənlərin sayının 350 min nəfər olduğu yazıldı. Türkmanları Xilasetmə Fondunun sözcüsü Mehdi əl-Bayatın yazdığına görə, İŞİD 600 min Türkü evindən, eşiyindən didərgin salmışdır. Araşdırıcıların fikrincə, Türkləri öldürən, yurdlarından didərgin salan İŞİD-in tərkibində döyüşən, Səddam

Hüseyn dövründə İraq ordusunda xidmət etmiş zabitlər olmuşdur.

İnsan haqları müdafiəçilərinin hesabatlarında 2014-cü ilin iyun-oktyabr aylarında İŞİD tərəfindən Mosul və çevrəsində yaşayan 30 min nəfərin həbs edildiyi, 600 Türk qadınının əsir götürülərək seks köləsi kimi istifadə edildiyi, onlardan 400-500-nün Suriyadakı müvəqqəti həbsxanaya göndərildiyi yazılır.

İnsan haqları müdafiəçilərinin hesabatlarında İraqda yaşayan Türklərə qarşı törədilmiş minlərlə fakta rast gəlmək olar. İŞİD-çilər yalnız insanlara divan tutmaqla qalmayıblar, onlarla tarixi abidəni, kitabxanayı, mədəniyyət mərkəzini də dağıdıblar.

Türklərin hakimiyyətdə olduğu min ildən çox bir dövəndə Ərəb dili, Ərəb məktəbləri, Ərəb mədəniyyət mərkəzləri çiçəklənmə dövəmini yaşayıb. 1920-ci ildə İngilislər İraqda Ərəbləri hakimiyyətə gətirəndən sonra isə Türk dilinin inkişafına, bu dildə təhsilə əngəl törətməyə başlayıblar.

Suriya sərhədindən başlayıb İran İslam Respublikasının sərhədindək uzanan bir bölgədə yaşayan, quzeydən Kürdlərlə, güneydən Ərəblərlə qonşu olan Türklər bu gün də təzyiq altındadırlar. Yüz ildir bölgədən Türkiyəyə, Avropaya köç davam edir.

İraqın ayrı-ayrı kənd və şəhərlərində yaşayan Türklərin ləhcələrində fərq olduğu kimi, eyni şəhərin müxtəlif məhəllələrində yaşayan Türklərin danışıqlarında da ləhcə fərqləri vardır. Bu da bölgəyə

Türklərin müxtəlif zamanlarda, fərqli yerlərdən gəlmələrinin bir göstəricisidir.

İraqda hakimiyyətdə hansı qüvvənin olmasından asılı olmayaraq toplumda yaşayan Türklərin gücünü zəiflətmək üçün müxtəlif bəhanələrlə onların ayrı-ayrı qruplarını ölkənin güneyinə, Ərəblərin toplu yaşadıkları yerlərə köçürdülər. Eləcə də güneydə yaşayan Ərəbləri Türklər yaşayan bölgələrə gətirməyə həvəsləndirdilər. Onlar bu işə indiyədək on minlərlə valyuta xərcləyiblər. Bununla kifayətlənməyib Türklər yaşayan bölgələrdə hərbi hissələr yaratmaq üçün dinc əhalinin evlərini, torpaqlarını əllərindən alıblar.

ABŞ İraqı işğal etdikdən sonra yaratdığı hökumətdə Ərəblər və Türklər dini inanclara, sünnilərə və şiələrə görə təmsil olunduqları halda Kürdlər milli mənsubiyyətə görə təmsil olundular. Bu da Türklərin bölünməsinə, yaşadıkları bölgələrin iqtisadiyyatının çökməsinə səbəb oldu. İraqda yaşayan 2 milyondan çox Türkün təxminən 60-62 faizi sünni, 35-38 faizi şiə, 30 min nəfəri isə xristiandır. Milli şüur zəif olduğundan din və təriqət ayrılığı onları eyni siyasi mərkəzdə birləşməyə qoymur.

Kitabda İraqda yaşayan Türklərin tarixindən, dilindən, ədəbiyyatından, mədəniyyətindən geniş yazmağı qarşıma məqsəd qoymamışam. Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra “dəmir pərdə” aradan qaldırıldı Azərbaycanda, Türkiyədə, Türkmənistanda, KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cümhuriyeti) və b. ölkələrdə keçirilən elmi və siyasi toplantılarda İraq

Türklərindən olan Suphi Saatçı, Mahir Nakip, Abdülhalik Bakir, Mehmet Ömer Kazancı, Huseyin Zennun Bayatlı, Kuzeci Şemsettin Kuzeci və b. neçə-neçə aydınla türkçülük, mədəni, ədəbi, elmi əlaqələrimizin genişləndirilməsi mövzusunda maraqlı söhbətlərimiz olub. Həmin söhbətlərin bəzilərindən radio verilişlərində istifadə etsəm də, hamısını yazıya alıb, məqalə şəkilinə salıb çap etdirməmişəm. Ona görə də müxtəlif illərdə İraq Türkləri haqqında yazdığımız məqalələri bir yerə toplayıb çap etdirməyi qərara aldım. Orada yaşayan soydaşlarımızı məqalələrimdə gah Türkman, gah da Türk kimi tanıtmışam. Bəzən Türk yazdıqlarımı qəzetlərdə və nəşriyyatlarda işləyənlər Türkman kimi veriblər. Narazılığımı bildirəndə də: “Köhnə bazara təzə nırx qoyma, Azərbaycanda terminlər belə işlədilir, biz də ona uyğun düzəlişlər etmişik”, - cavabını almışam.

Kitaba daxil etiyim məqalələri dəyişmədiyimdən yazılarda qarışıqlıq vardır. Zamanın ruhunu saxlamaq üçün onları dəyişmədim.

Kitabın hazırlanmasında mənə yardımçı olmuş dost və tanışlara minnətdarlığımı bildirirəm.

ŞAKİR SABİR ZABİTLƏ NECƏ TANIŞ OLDUQ

Bugünkü İraq, Suriya və Lübnan adlandırılan ölkələrdə yaşayan, əsasən türkman və türk adlandırılan xalqla Azərbaycan türkləri eyni soydandır. Yüz illər boyu da eyni dövlətlərin tərkibində ya şayıblar, dövlətlər arasındakı savaqlar nəticəsində bir yerdən başqa yerə köçməli olublar. Sovetlər Birliyi sərhədlərini “dəmir pərdə” ilə örtərək ölkəyə xaricdən gələnlərin sayını məhdudlaşdırdığı kimi, xaricə gedənlərə də məhdudsiyyət qoymuşdu. Yüz illər boyu Bağdada, Nəcəfə, Qahirəyə və başqa şəhərlərdə oxumaq istəyən azərbaycanlıların, tatarların, özbəklərin və b. müsəlman xalqların övladlarına həmin yerlərdə təhsil almaq yasaqlanmışdı.

İkiqütblü dünyada Sovetlər Birliyi gücünü artırmaq, yeni müstəmləkələr tutmaq üçün xarici ölkələrdən oxumaq adı ilə SSRİ-yə on minlərlə gənc gətirirdi. Onlara sosializm, kommunist ideologiyası aşılamaqla yanaşı çoxunu özünün casusuna çevirirdi. Sovetlər Birliyinin təsiri ilə Misirdə, Suriyada, Türkiyədə, İranda və b. ölkələrdə sosialistlərin sayı sürətlə artırdı.

Türkiyə, İran kimi dövlətlər sosializm ilə kapitalizmin sınaq meydanına çevrilmişdi. Sovetlər Birliyi İrana təsir göstərmək üçün təzyiç vasitəsi kimi Azərbaycan türklərindən istifadə edirdi. Azərbaycanda yaşayan aydınların əli ilə dövrü mətbuatda, radio və televiziya da “Cənubi Azərbaycan” mövzusu gündəngünə aktuallaşırdı. O tayda yaşayan yazıçı və şairlərin əsərləri bu tayda nəşr olunur və yayılırdı. Şairlərin şeirlərinə musiqi yazılırdı. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının institutlarında bütün İran öyrənilirdi. Orada kommunist hərəkatının güclənməsi üçün hər vasitədən istifadə edilirdi. Hər gün Azərbaycan radiosunun farsca və Azərbaycan türkcəsindəki verilişləri İran hökumətinin dayaqlarını sarsıtmağa xidmət edirdi. Azərbaycanda “Cənubi Azərbaycanı fars müstəmləkəsindən azad etmək fikri” formalaşdırılırdı.

İran dövləti isə böyük hərbi gücə malik SSRİ ilə münasibəti korlamaq istəmir, ona qaz, neft satışından az da olsa pay ayırır, onun daxili işlərinə qarışmasına sərt reaksiya vermirdi.

18-ci yüzildən müstəmləkələrini artıran Böyük Britaniya da Osmanlı və Qacarlar dövlətlərini boğazlarına ilişmiş tikə sayırdılar. Nə uda bilirdilər, nə də geri qaytara bilirdilər. Çünkü bu ölkələr Böyük Britaniyanın Asiyaya gedən quru yolunun üstündə idi. Hindistandan topladığı xəracı oradan gəmilərlə Afrika qitəsinin başına dolanaraq gətirmək, əsgəri birliklər, mütəxəssislər göndərmək aylarla vaxt itkisi demək idi.

Hind və Atlantik okeanının fırtınalarında ingilislərin nə qədər yük dolu gəmisi batırdı.

Osmanlı dövləti də güney sərhədlərinə çıxmaq, portuqaliyalıların ələ keçirdikləri limanları geri qaytarmaq üçün Ağ dənizdən Sakit okeana, oradan da Afrikanın başına dolanaraq Hind okeanına getməli idi. Bu uzun və təhlükəli yolu keçənə kimi düşmən dəniz sahilində özünə qalalar tikir, yerini möhkəmləndirdi. Uzun illər çıxış yolu axtaran Osmanlı hökuməti sonda Suveyş kanalını bərpa etməyi qərara aldı.

Ona görə bərpa etməyi yazıram ki, tarixi qaynaqlarda Firon 2-ci Ramzesin dövründə Ağ dənizi Hind okeanı ilə birləşdirən kanalın olduğu yazılır. Qırmızı dənizdən Hind okeanını birləşdirən bu kanal sonralar baxımsızlıqdan dağılıb. Kanal uçub, küləyin gətirdiyi qum oranı doldurub. Romalılar dövründə dəfələrlə kanal təmir edilərək işlədilsə də, baxımsızlıqdan yenə keçilməz hala gəlib. Xəlifə Ömerin dövründə Misir valisi Amin bin As kanalı təmir etdirsə də, uzun müddət işlədə bilməyiblər.

Napoleon Bonapart Misiri işğal edəndən sonra Qırmızı dənizi Hind okeanı ilə birləşdirən su yolunu açdırmağa cəhd edib. Hətta 1804-cü ildə özünü imperator elan edəndən sonra fransalı mühəndis Le Pepereni kanalın tikintisini layihələşdirməyə göndərib. Lakin mühəndisin hesablamaları yanlış olduğundan bu iş baş tutmayıb.

Osmanlı dövləti Suveyş kanalının tikintisini Misir valisi Said Paşaya tapşırıb. O, fransız şirkətilə

müqavilə bağlayaraq bu işin layihəsini hazırladı. Ondan sonra Misirdə valilik edən İsmayıl Paşanın dövründə Suveyş kanalının yenidən qurulması işi başa çatdırılıb. Lakin Osmanlı dövləti böyük xərc və zəhmət bahasına çəkdirdiyi Suveyş kanalından 13 ilə yaxın istifadə edə bilib. Çünki 1882-ci ildə Misiri işğal edən Böyük Britaniya kanal üzərindəki nəzarəti ələ keçirib və buradan gələn gəlirə yüz illər sahib olub.

Lakin su yolunun dəfələrlə qısaldılması da Böyük Britaniyanı qane etməyib. Şərqin iki qüdrətli dövlətini, Osmanlı və Qacarlar dövlətini zəiflətmək üçün planlar həyata keçirib, 20-ci yüzilin başlarında istədiyinə nail olub. Osmanlı dövləti zəifləyədilərək “xəstə adam” halına salınıb. Qacar dövləti rəsmi şəkildə Böyük Britaniyanın müstəmləkəsi elan edilməsə də, ölkənin güneyinə ingilislər, quzeyinə ruslar nəzarət etməyə başlayıb. İngilislər Birinci Dünya savaşında hər iki dövləti diz çökdürə bilib.

Birinci Dünya savaşında çar Rusiyası qalib Antanta dövlətlərinin sırasında olsa da, savaştan məğlub kimi çıxıb. Ölkə parçalanmağa başlayıb. Lakin hakimiyyəti ələ almış bolşeviklər minlərlə insanın qanı bahasına Rusiya İmperiyasının sərhədlərini bərpa edə bilib. Bolşeviklər sülh, ədalət, bərabərlik, 8 saatlıq iş günü, əsarət altındakı xalqlara azadlıq vədi ilə hakimiyyətə gəlsələr də, çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətini davam etdirmiş və qonşu ölkələri də öz təsirləri altında saxlamışlar.

Onlar yeni işğalçılıq siyasətinə haqq qazandırmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişlər. İkinci Dünya Savaşında İranda alman faşistlərinin olduğunu bəhanə gətirən sovet ordusu Tehrana kimi işğal etdi. İngilislər də ölkənin güneyini tutmuşdu. Sovetlər Birliyi işğal etdiyi bölgədə Azərbaycandan göndərdiyi kadrların əlilə özünə münasib bir sosialist ölkəsi qurmaq istəyirdi. Lakin müttəfiqləri buna imkan vermədi. Sovetlər Birliyi əsgəri birliklərini 1946-cı ildə İrandan çıxarmağa məcbur oldu. Lakin işğalçılıq planından əl çəkmədi: Durmadan İranda yaşayan türklərin və hakimiyyətdən narazı qüvvələrin əli ilə İran hökumətinə təzyiq göstərirdi.

Təbrizli Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın Bakıda çap olunan şeirlər kitabının tirajı İranda nəşr ediləndən qat qat çox olurdu. Şairin şeirləri dillər əzbərinə çevrilmişdi. Şeirlərinə musiqi bəstələnmişdi. Necə deyərlər, Şəhriyar sevgisi yüksək həddə çatan bir dövrdə şəhərdə söhbət gəzməyə başladı ki, Məhəmmədhüseyn Şəhriyar Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 250 illik yubiley tədbirlərinə gələcək. Mətbuatda Süleyman Rüstəmin, Məmməd Rahimin Şəhriyara yazdığı şeirlərin, eləcə də Şəhriyarın onlara yazdığı cavabın nəşri bu ocağı daha da qızıqdırmışdı. Şeir, ədəbiyyat həvəskarı olmayanların çoxu da Şəhriyarı görmək arzusu ilə Molla Pənah Vaqifin yubiley tədbirlərində iştirak etmək istəyirdilər.

Belə fanatiklər arasında Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin birinci kursunda oxuyan mən və tələbə yoldaşlarım İsrafil Qurbanov və Osman Osmanov da vardı. Məhəmmədhüseyn Şəhriyarı görmək, səsini eşitmək ümidilə M.P.Vaqifin anadan olmasının 250 illiyi münasibətilə Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində “Molla Pənah Vaqif - 250” mövzusunda təşkil edilmiş sərgiyə getdik. Sərginin açılışı 1968-ci ilin 20 noyabrında saat 12:00 radələrində oldu. Ayaqüstü yubiley çıxışları (Toplantını prof. Abbas Zamanov açdı, Azərbaycan EA-nın akademiki Ə.Sumbatzadə, İraqdan gəlmiş Türkmən aydını Şakir Sabir Zabit, M.V.Lomonosov adına MDU-nun professoru Əziz Şərif, “Folkund Velt” (ADR) nəşriyyatının redaktoru Aetrit Klook, Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Rahim, Kuba yazıçısı Hoel Havara, Türkmənistan EA-nın akademiki Bəyməhəmməd Kərriyev çıxış etdilər) başa çatdıqdan sonra toplantı iştirakçılarının muzeyin ən dəyərli eksponatlarından olan “Dörd fəsil” xalçası önündə şəkillərini şəkdlər. Muzey əməkdaşlarının dediyinə görə, xalça Təbrizdə toxunmuşdur. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Mir Cəfər Bağırov İkinci Dünya Savaşı illərində Təbrizə gedərkən ona bağışlanan hədiyyələr arasında bu xalça da olmuşdur. Mir Cəfər Bağırov da Bakıya qayıdanda xalçanı Ədəbiyyat Muzeyinə bağışla mışdır.

“Dörd fəsil” xalçası önündə şəkilmiş şəkillərdən biri. Şəkildə: soldan muzeyin fondunun işçisi Elməddin Əlibəyzadə (1925-2015), muzeyin qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri Sadıq Hüseynov, Azərbaycan Radiosunun ərəb dilli verilişlərinin diktoru, Abbas Zamanovun aspirantı, iraqılı Sinan Səid (1934-1991), İraq Türklərindən Şakir Sabir Zabit (1913-1990), muzeyin elmi katibi Rasimə Zeynalova, muzeyin direktoru, filologiya elmləri doktoru Abbas Zamanov (1911-1993), muzeyin baş rəssamı İsmayıl Axundov (1907-1969), elmi işlər üzrə direktor müavini Ağarəfi Zeynalov (1921-2004).

Toplantı işkirakçılarının şəkillərini şəkdikən sonra onları muzeyə baxmağa dəvət etdilər. Məhəmməd-hüseyn Şəhriyarın gəlmədiyinə nə qədər üzülsək də, toplantını qoyub getmədik. Mən bir az kobud şəkildə niyə Şəhriyarın gəlmədiyini Məmməd Rahimdən xəbər aldım. O, çox çaşqın bir vəziyyətdə idi. Nə deyəcəyini bilmirdi. Hamı kimi, o da son günə kimi elə bilirdi Şəhriyar gələcək. Şəhriyar gəlməsə də, xarici ölkələrdən gələn qonaqların sayı çox idi.

Onların muzeylə tanış olması üçün iki bələdçi ayırmışdılar: Biri rusca, o birisi isə ingiliscə bilgi verirdi.

Elə ilk otaqdaca orta yaşlı bir kişi – Şakir Sabir Zabit muzeyin direktoru, professor Abbas Zamanova müraciətlə, üsyankarcasına:

- Abbas əfəndi! Nasıl olur? Doğma dilimizdə heç nə eşitməyəcəyikmi?- dedi.

Abbas müəllim bir an duruxub sağına-soluna nəzər saldıqdan sonra:

- Şakir bəy, tələsməyin, sizin üçün bu dəqiqə adam ayıracam - deyib harasa tələsdi. (Universiteti bitirib işləyəndə gördüm ki, belə yüksək səviyyəli tədbirlər öncədən planlaşdırılır. Hətta bələdçinin kimliyi, söyləyəcəyi mətn və s. Mərkəzi Komitə ilə razılaşdırılır) Şakir bəy ətrafa göz gəzdərək, bizi yanına çağırdı. Universitetdə oxuduğumuzu biləndə sifətinə xoş bir təbəssüm qondu. Qısa söhbət etdi. İraqdan gəldiyini, Şakir Sabir Zabit olduğunu söylədi. Biz də onu tanıdığımızı deyəndə marağı daha da artdı. Adını,

soyadını Rəsul Rza və Qəzənfər Paşayevin çap etdirdiyi “Kərkük bayatıları” kitabından oxuduğumuzu deyəndə sakitcə “Hə, Qəzənfərin işləridir” dedi. Sonra da bizdən eksponatların altındakı yazıları oxumağı xahiş etdi. Qrup yoldaşım İsrafil Qurbanov, filologiya fakültəsində oxuyan Osman Osmanov və mən Şakir Sabir Zabit üçün “bələdçilik” edəndə Türkiyədən gəlmiş yazıçı Kamal Tahir, teatr və musiqi tənqidçisi Həyatı Əsilyazıçı, şair Nicati Zəkəriyyə (Nicat bəyin Yuqoslaviya türklərindən olduğunu sonra bildik – Ə.Ş.) və iki gənc də bizə qoşuldu.

Dəstəməz xeyli böyümüşdü. Onların arasındakı iki cavan oğlan bizi him-cimlə kənara çağırırdı. Onların bizi qonaqlardan uzaqlaşdırmaq istədiklərini duyduğumuzdan Şakir Sabir Zabitə daha yaxın durur, özümüzü görməməzliyə vururduq.

Ekskursiya başa çatanda Şakir Sabir Zabit filarmoniyada keçiriləcək təntənəli yığıncağa da gəlməyimizi təklif etdi. Biz dəvətnaməmiz olmadığını söyləyəndə: “Siz gəlin, mən qarıda gözləyib sizi içəri keçirəcəyəm” dedi. Onun bu səmimiyyəti bizi daha da həvəsləndirdi.

Muzeydən çıxanda qonaqlar maşınlara əyləşib getdilər. İçəridə bizə him-cim edən cavan oğlanlar bir anda bizi yaxaladılar. Özlərini DTK-nın (KQB) əməkdaşı kimi təqdim edərək sənəd tələb etdilər və sorğu-suala tutdular. Mənim tələbə biletim yanımda idi. Onu da aldılar. Qorxa-qorxa orada nə danışmışdıq hamısını az qala sözbəsöz onlara bildirdik. Onlar da harasa tələsirdilər. Ayaqüstü söhbətdə bizə təpindilər.

Yataqxanadan və universitetdən başqa heç yerə getməməyi, filarmoniyaya gəlməməyi tapşurdılar.

Biz kor-peşiman Yasamala – yataqxanaya gəldik. Kiçik məşvərətdən sonra filarmoniyada keçiriləcək yubileyə getməyi qərara aldıq. Bir-birimizə ürək-dirək verməyimiz qorxunu canımızdan çox tez çıxartdı. Mən “Kərkük bayatıları” kitabını özümlə götürdüm. İsrafil nə qədər axtardısa, kitabını tapa bilmədi.

Biz filarmoniyanın qarşısına gələndə qonaqların hamısı içəri keçmişdi. Yalnız Şakir Sabir Zabit qapıda durub boylanırdı. “Dostlarımız” bizi ondan tez görüb yaxaladılar. Bu zaman Şakir Sabir Zabit və onun yanındakı yaraşlıqlı geyimli bir gənc də bizim yanımıza gəldi. O, sakit, gülürüz, lakin sərt tonla rusca bizi yaxalayanlara acıqlandı. Şakir bəy onların söhbətindən deyəsən heç nə başa düşmədi. Güclü himayəçi tapdığımıza sevindik. Onlar nəinki bizdən əl çəkdilər, sakitcə tələbə biletimi də qaytardılar. Həmin adam bizi dəvətnaməsiz içəri keçirdi. Yığıncağın başlanmasına hələ vardı. Şakir Sabir haqqımızda ona bilgi verdiyindən, ya da həyəcanlı olduğumuzu gördüyündən bizi sorğu-suala tutmadı. Şakir Sabir onu bizə təqdim edərək: “Dostum, İraq türkmənlərinin ən iyi araşdırıcısı və təbliğatçısı, əlinizdəki kitabı hazırlayan Qəzənfər Paşayevdir” deyəndə biz ona heyretlə baxdıq. Tez tələsik kitabı haqqında məruzə hazırlayıb qrupda oxuduğumuzu söyləyəndə müəllimimiz Vaqif Vəliyevə də, bizə də təşəkkürünü bildirdi.

Mən əlimdəki “Kərkük bayatıları”nı Qəzənfər müəllimə avtoqraf yazmağa verəndə: “Mən həmişə buradayam. Yazaram. Qoy indi avtoqrafı əziz qonağımız yazsın!” deyib kitabı Şakir Zabitə təqdim etdi. O da etiraz etməyib, kitabın titullar sahifəsində ərəb əlifbası ilə yazdı:

“Kərkük bayatıları vasitəsilə Əraq türklərini tanıtmış və coşğunluq burakmışdır. Azərbaycanlılar və Bakı xalqı hər yerdə ətrafıca sarılıb kürsülərdir. Gənc bay Əli də xatirə olaraq bir-iki söz istər. Gözlərinizi öpürəm.

Bakı xəlqinə candan salamlar.

Zabit.

21.11.68

Qəzənfər Paşayev mənə bir saat da olsun dərs deməyib. Onunla görüşümüz, söhbətlərimiz də o qədər çox olmayıb. Cəmi iki-üç dəfə qısa söhbətimiz olub. O da, neçə illik fasilələrlə. Amma dünyagörüşümün formalaşmasında Qəzənfər müəllimin rolu böyük olub. Yalnız mənimmimi? Yoxsa yaşlılarımdın, məndən yaşda kiçik olanlarımdamı? Bu suala hər bir insan özü cavab verə bilər.

Mənim dünyagörüşümün formalaşmasında Qəzənfər müəllimin rolunu təsdiqləyən bir sənədin qaralaması arxivimdə qalıb. Qəzənfər Paşayevin 60 illiyi ilə bağlı məruzə hazırlayanda bu sənəd əlimə keçdi. Düz 29 il öncə yazılıb. Demək, onda Qəzənfər müəllimin 31 yaşı varmış.

1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsinə qəbul olunmuşdum. Dərslərə başlamağımızdan iki ay keçmişdi. Nə müəllimlər tələbələri, nə də tələbələr müəllimləri yaxşı tanıyırdı. Cəmi 3 – 4 seminar - məşğələmiz olmuşdu. “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” fənnindən dərs deyən müəllimimiz Vaqif Vəliyev “Bayatılar” mövzusunda mühazirə oxuyanda əlindəki balaca kitabçanı göstərərək: “Kim bu kitabı oxuyub?” deyə xəbər aldı. Onun əlindəki Rəsul Rzanın və Qəzənfər Paşayevin tərtib etdikləri, ön və son söz yazdıqları “Kərkük bayatıları” kitabı idi. Kitab tezliklə böyük marağa səbəb olmuşdu. Çünki Azərbaycanda ilk dəfə İraqda yaşayan türklər haqqında belə geniş, bir az da hissələrə təsir edən bilgiler verilir, onlardan toplanmış folklor nümunələri çap edilirdi.

Qrupumuzda 28 tələbə vardı. Vaqif müəllimin sualından sonra əl qaldıranlar çox oldu. O, bundan məmnun qalaraq: “Gələn seminar - məşğələyədək kim bu kitab haqqında məruzə hazırlayar?” deyə sual verdi. Mən elə bildim qrupdakı tələbələrin hamısı əlini qaldıracaq. Arxada qalmamaq, mövzunun mənə həvalə edilməsinə nail olmaq üçün tez əlimi qaldırdım. Sonra dönüb sağıma-saluma baxdım. Mənimlə bir partada oturan İsrafil Qurbanovdan başqa əl qaldıran yox idi.

Qrupumuzda 5 tələbə ən yüksək balla qəbul olunmuşdu. Mən onların bu mövzuda yazmaq istəyəcəklərini düşünürdüm. Heyif ki, onların heç biri əlini qaldırmadı. Onlar sonralar da qrupda seçilən

tələbələrdən olmadılar. Ortabab oxudular, bəzən kəsirləri də qaldı.

İsrafil Qurbanov isə orta qiymətlə qəbul olmuşdu. Yaşı da az idi. Qrupumuzdakı tələbələr arasında yaşı 35-36 olan, qəzetlərdə işləyib gələnlərdə vardı. Nədənə onlar da susurdular. İsrafil Qurbanov orta məktəbi fəhlə-gənclər məktəbində bitirmişdi. Bakıdakı Gəmi Təmiri Zavodunda işləmişdi. Onunla tanışlığım universitetdə dərəcə başlayan ilk gün olmuşdu. Həmin gün bizi Fəxri xiyabana milli mətbuatımızın əsasını qoyan Həsən bəy Zərdabinin məzarını ziyarət etməyə aparmışdılar. Orada şəkil çəkəndən özümüz də bilmədən yanaşı durmuşdu. Bir birimizə o qədər oxşarsaq da bizi bəzən qardaş sayır, çoxları da oxşar olduğumuzu deyirdi.

O, Quba rayonunun Xanəgah kəndində, mən də indiki Ermənistan Respublikası Basarkeçər rayonunun İnkədağ kəndində doğulmuşdum. Universitetdə dərəcə başladığımız ilk gündən başlayan tanışlığımız qısa müddətdə dostluğa çevrildi. Bu dostluq ailələrimizi də yaxınlaşdırdı. Onun bacı qardaşlarını özümə bacı qardaş bildiyim kimi o da mənim bacı qardaşlarımı, qohumlarımı özünə doğma bildi və hamısına əlindən gələn yaxşılığı etdi.

Vaqif müəllim İsrafil Qurbanova və mənə məruzə hazırlamağı tapşırırdı. Məruzənin həcminin bir şagird dəftəri həcmində- 24 səhifə (o zaman yoxlama işləri həmin həcmdə yazılırdı) olmasını söylədi.

Dərstdən sonra İsrəfillə məsləhətləşib, bir-birimizi təkrarlamamaq üçün iki mövzuda məruzə hazırlamağı qərara aldığımız. İsrəfil kitabdakı lirik, mən isə ictimai-siyasi məzmunlu xoyrat və maniləri Azərbaycan bayatıları ilə qarşılaşdırmağı planlaşdırdıq. Hər ikimiz yazdıqlarımızı bir birimizə oxuyub düzəlişlər etdik. İsrəfil Qurbanovun yazdığı çox axıcı, lirik, hisslərə təsir edici, mənim yazımın dili isə quru, bir az da sıxıcı idi.

Məruzəni hazırlayandan sonra xeyli tərəddüd etdim. Yazdıqlarımı müəllimə verim, verməyim? Çünki yaşadığım mühitin sıxıntısı, DTK (KQB) qorxusu və s. mənim də canıma hopmuşdu. Yazdıqlarımı Vaqif Vəliyevə verəndən sonra narahatlığım daha da artdı. Görəsən, müəllim necə adamdır, yazdıqlarımı necə qarşılayacaq?

Seminar günü gəlib çatdı. Vaqif müəllim birinci məni çağıraraq dəftəri özümə qaytardı və: “Oxu!” dedi. Onun sifətində bir sakitlik, rahatlıq duysam da, narahatlığım çəkilməmişdi. Düşündüm: “Qrup yoldaşlarım, görəsən, necə qarşılayacaqlar?”

Yazdıqlarımı həyəcanla oxudum. Sonda Vaqif müəllim məruzəmin yaxşı cəhətləri ilə yanaşı nöqsanlarını da qeyd etdi. Öndə və sonda mənim elmi əsasdan uzaqlaşmış, hissə qapılmamı tənqid etdi. Ancaq o, dildə tənqid etsə də, üzündə xoş bir təbəssüm vardı. Bu məni daha da ruhlandırdı. Dərstdən sonra isə qrup yoldaşlarımız arasında dünyada yaşayan azərbaycanlılar, onların dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, bir-

birindən ayrı salınma səbəbləri haqqında qızğın mübahisə başladı.

Vaqif Vəliyev istədiyinə nail olub getmişdi. Biz isə mübahisə edirdik.

“Parçalanmış xalqın birləşmək dərdi” sərlövhəli məruzəm belə başlayırdı:

«Danışmaq istəyirəm! Danışmaq!!! Dili bir, qanı bir, mədəniyyəti bir, oğulları bir, özləri ayrı olan xalqın bir hissəsi haqqında danışmaq istəyirəm. Kərküklülər haqqında danışmaq istəyirəm. Qəlbimi sıxan, beynimi yoran, mənə daim əzab verən fikirlərimi sizinlə bölmək istəyirəm. İstəyirəm hamımızın oxuduğumuz və tanış olduğumuz bu hadisə haqqında birgə düşünək. Düşünək ki, bu xalqı hansı tufan, hansı qasırğa, hansı fırtına öz xalqından qoparıb Ərəbistanın qumsal səhrasına atmışdır. Düşünək ki, nə üçün bunların dillərini, milli mədəniyyətlərini ərəb şovinistləri tapdalayır. Bunun üçün onlar tarixin ədalət məhkəməsi qarşısında cavab verəcəklərmi?!

Bəli, həmin tarixi gün gələcək. Necə ki, ərəblərin Azərbaycandakı üç əsrlik hakimiyyətinə son qoyuldu. Eləcə də ərəb şovinistlərinin Kərkük azəriləri üzərindəki əsarətinə son qoyulacaq. Bu Kərkük azərilərinin yaratdığı xoyratlarda böyük bir nikbinliklə verilmişdir:

Günü gələr.

Qəm gedər, günü gələr.

Tələsmə, dəli könül,

İntiqam günü gələr.

Bu intiqam günü gələrsə, xalq əsrlərdən bəri yadların tapdağından, hücumundan döyüşə-döyüşə qoruyub saxladığı dildə yazıb-yaradar, təhsil alar, öz milli mədəniyyətini inkişaf etdirər”.

Sonra kitabdakı üsyankar, vətənpərvərlik ruhlu, ictimai-siyasi məzmunlu xoyrat və manilər təhlil edilir, Azərbaycan bayatıları ilə qarşılaşdırılırdı.

Mənim bu cəhdimdə elmi təhlildən çox təsvir, sadalama var: “... Yad bir ölkədə dil uğrunda, milli mədəniyyət uğrunda mübarizə apara-apara yaşamaq nə qədər çətindir. Kərkük xoyratları da qərblərin naləsi olduğu üçün çox təsirlidir. Xoyratlar xalqın canı, qanı, arzularıdır. İnsan bəzən nəinki özünü, ailəsini, hətta doğulduğu torpağı da qərib hesab edir.

Eşim qərib.

Eşim, yoldaşım qərib.

Bilmirəm haralıyam,

Torpağım, daşım qərib.

Bəli, onların torpağı da qəribdi. Çünki o torpaq babaların çürümüş bədənləridir. Kərkük türkləri həmişə mübarizə aparmış, indi də aparmaqdadırlar. Bütün xalqı mübarizəyə qoşmaq, xalqı oyatmaq üçün bu gün də yeni-yeni xoyratlar qoşurlar.

Oyan Kərkük.

Yaramı oyan Kərkük.

Gün çıxdı, el oyandı,

Sən də bir oyan, Kərkük.

Oyanmaq! Ayağa qalxmaq. Ərəb şovinstlərinin zülmündən qurtarmaq üçün birləşmək lazımdır:

*Qurut göz yaşın, Kərkük,
Altundur daşın, Kərkük.
Birləş qardaşlarınla,
Yüksələr başın, Kərkük.*

Heyhat! Kimlə?! Hansı qardaşla? Bir bədəni iki yerə bölünmüş, sinəsinə sərhəd dirəkləri basdırılmış qardaşlarıylamı? Axı qardaşlarının da onun kimi dili, mədəniyyəti əlindən alınıb. Lakin yatırlar. Bəs nə vaxt qardaşları ilə birləşəcək?! Artıq vaxt deyildirmi?!”

Üslub yanlışlığı, coğrafi, tarixi biliyimin azlığı özünü aydın göstərir. Məruzənin önlərində dövrün ab-havasıyla azəri sözüənə aludəliklə “Kərkük azəriləri” yazmışamsa, sonunda “Kərkük türkləri” yazmışam. 12 vərəqlik məruzədə bu cür çoxlu səhv tapmaq olar.

Amma bu yazıda bir işıqlı cəhət var. O da vətənpərvərlikdir. Özü də coşğun, üsyankar vətənpərvərlikdir. Bu vətənpərvərlik başqa qitədən, xaricdən verilən “Azadlıq”, “Amerikanın səsi” və başqa radiostansiya-ların verilişlərindən gəlmirdi. Sərt sovet senzurası şəraitində Qəzənfər Paşayevin və onun kimi milli təfəkkürlü qələm sahiblərinin, pedaqoqların gah eyhamla, gah dolayısı ilə çap etdirdikləri kitablardan, qəzet və jurnal məqalələrindən, oxuduqları mühazirələrdən, məhdud dairələrdə etdikləri söhbətlərdən, yeniyetmələrə, gənclərə, bəzən də özlərindən yaşlılara xeyirxah münasibətlərindən irəli gəlirdi.

Bəzən xoş bir söz, səmimi bir təbəssüm, kiçik bir hərəkət də yeniyetmə və gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasına, ömür yoluna təsir edir. Onun özü isə çox vaxt bundan xəbərsiz olur.

Bunları niyə belə təfəsilatı ilə yazdım? Qəzənfər müəllimin elmi əsərləri, məqalələri haqqında bu gün də, üç-beş il, lap 20-30 il sonra da yüksək səviyyəli məqalələr yazmaq mümkündür. Onun pedaqoji fəaliyyəti də göz qabağındadır. Bəs milli azadlıq mübarizəsində, müstəqilliyimizin əldə edilməsində Qəzənfər Paşayevin rolu nədir? Onun bu sahədəki başqa xidmətlərini bilmirəm. Amma onu bilirəm ki, yüzlərlə milli azadlıq, müstəqillik uğrunda mübarizənin mənim kimi sırası üzvlərinin formalaşmasında Qəzənfər Paşayevin rolu var.

Sov.İKP MK-nın 1985-ci ildən başlayan – M.S.Qorbaçovun adı ilə bağlanmış “yenidənqurma” siyasətinin Azərbaycanda milli şüuru oyatdığını söyləyənlərə ən tutarlı cavab da 1968-ci ildə orta məktəbi bitirib, ali məktəbə qəbul olmuş bir gəncin yazdığı kiçik məruzədir.

Söz ardı: Qəzənfər Məhəmməd oğlu Paşayev 1937-ci ilin avqustun 27-də Tovuz bölgəsinin Düzqırıxlı kəndində doğulub. 1962-ci ildə Bakıda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun ingilis dili fakültəsini bitirib. Üç ay kənd məktəbində müəllim işlədikdən sonra İraq Respublikasında tərcüməçi işləməyə göndərilib. Müxtəlif fasilələrlə üç dəfə İraqda tərcüməçi və ali təhsil aldığı institutda baş laborant, müəllim, dekan müavini, kafedra müdiri

işləyib. 1990-cı ildən isə M.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində xarici dillər kafedrasının dosenti və kafedra müdiri işləməyə başlayıb. İraq-türkman folkloru mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. «Kərkük bayatıları» (1968), «Arzu-Qənbər dastanı»(1972), «Kərkük atalar sözləri» (1978), «Kərkük bayatıları» (1984), «Kərkük tapmacaları» (1984), «Kərkük folklor antologiyası» (1987), «Nəsiminin İraq divanı» (1987), «İraq-türkman folkloru» (1982) və b. kitabları nəşr edilmişdir. A.Dümanın «Qafqaz səfəri», «Necə yaşayasan yüzü haqlayasan» və b. kitabları Azərbaycan türkcəsinə çevirən Qəzənfər Paşayevə böyük uğur qazandıran «Altı il Dəclə və Fərat sahillərində» kitabı oxucular arasında əl-əl gəzirdi. Bu kitab Qəzənfər müəllimin bacarıqlı pedaqoq, zəhmətkeş alim olmaqla yanaşı şirin dilli bir publisist olduğunu da ortaya qoydu.

İraq türkmanlarının Azərbaycanda tanınmasında və sevilməsində Q. Paşayevin xidməti böyükdür.

Şakir Sabir Zabit 1913-cü ildə doğulub. İbtidai təhsilini Kifridə, orta təhsilini Kərkükdə alıb, orta məktəbi Bağdadda bitirib. 1938-ci ildə hərbi məktəbi bitirib. İraq ordusunda zabit kimi hərbi xidmətə başlayıb. Elə buna görə də ədəbi-bədii, elmi-publisistik əsərlərində Zabit imzasını da işlədib. 1959-cu ildə Şakir Sabir polkovnik rütbəsi ilə təqaüdə çıxır. Bundan sonra elmi araşdırmalarını daha ciddi şəkildə davam etdirir.

İraqda yaşayan özlərini türkman adlandıran türklərin tarixindən, soy-köklərindən bəhs edən “Mə’cəzu-

tərix-i-türkmani fil-iraqi” kitabını 1961-ci ildə nəşr etdirib. Ərəbcə yazılmış bu kitab nəinki türkmanlar, hətta ərəb araşdırıcıları tərəfindən də maraqla qarşılır. Bunun ardınca Şakir Sabir 1962-ci ildə “İraq türkmanları ağızında ata sözləri”, yenə həmin il “Kərkükdə ictimai həyat”, 1965-ci ildə “Bayat qəbiləsi haqqında araşdırma”, 1966-cı ildə “Bizdəki əxlaq və əxlaq anlamı dərdi”, 1968-ci ildə isə 3 kitab “Zabitin məktəbi”, “Zabitin güzgüsü” və “Zabitin göz yaşları” kitablarını çap etdirib. Bütün bunlardan əlavə onun 4 kitabı ərəbcə nəşr olunub.

Şakir Sabir həm tarix, folklor və etnoqrafiya araşdırıcısı, həm də fəal ictimai xadim kimi tanınıb. Bir neçə dildə məqalələr yayınlayan “ət-Turasu-ş-şəabiyyu” (Milli irs) və “İraq” (1964-cü ildən məqalələr yayınlayan qəzet 62-ci sayından sonra dərgiyə çevrilib) dərgilərini yayınladı. 1988-ci ilin sentyabrında öz zəngin kitabxanasını xalqın istifadəsinə verib. İki il sonra – 1990-cı ilin yanvarın 31-də dünyasını dəyişib.

15.05.1997

GÜNƏŞ PARTİYASI ƏHMƏD BAYATI İSİNDİRMƏDİ

Təqvim qışın arxada qaldığı göstərsə də soyuğu hələ canımızdan çıxmamışdı. Naxçıvanda əvvəlki illərdə çox şaxtalar görmüşdüm. Amma onda belə üşüməmişdik. Çünki onda mənzillər, idarə və təşkilatların binaları, fabrik-zavodlar qızdırılırdı. Lakin Böyük

Ermənistan yaratmaq istəyən ermənilər Naxçıvana gələn qaz, işıq xətlərini kəsmiş, yolları bağlamışdılar. Fabrik-zavodlar işini dayandırmışdı. Benzin qıtlığından maşınlar küçələrdən təkəm-seyrək görünürdü.

Öncəki illərdə hava ayazlı olanda hüşədən keçən heç olmasa dükanlara, xidmət sahələrinə, idarələrə girib qızınır, sonra evinə tələsirdin. Onda binaların, fabrik-zavodların, maşınların istisi şəhəri qızdırdığını hiss eləmərdik.

Rusya rəhbərlərinin gizli tapşırığı ilə erməni sovinistləri Azərbaycanı çıxılmaz vəziyyətə salmışdılar. Oradan muxtar respublikaya kifayət qədər ərzaq, yanacaq, tikinti materialı və s. gətirmək olmurdu. İran İslam Respublikasından “çanta ticarəti” vasitəsilə məhsul daşınırdı. İran hökuməti naxçıvanlılara ciddi şəkildə yardım etməsə də sərhəd boyunda yaşayanlar soydaşlarını vəziyyətdən çıxarmağa çalışırdılar. Belə gərgin

vəziyyətdə adamlar ümidini Sədərək yaxınlığında, Dilucuda Naxçıvanla Türkiyə arasında Araz çayı üzərindəki körpünün tikintisinə bağlamışdı. Düşünürdülər ki, bu körpü tez istifadəyə verilsə Türkiyədən yardım gələr, Naxçıvan əhalisi çox sıxıntı çəkməz.

Sovetlər Birliyinin rəhbərləri Naxçıvanın mühasirədə olduğunu, zavod-fabriklərin, dəmiryolunun işləmədiyini, əhalinin aclıq çəkdiyini, soyuqda qaldığını yaxşı bilirdi. Lakin onlar özlərini görməməzliyə vururdular. Nəinki sadə insanların, hətta Muxtar Respublikanın rəhbərlərinin yazdıqlarına, dediklərinə, xahiş və yalvarışlarına əhəmiyyət vermirdilər. Elə bil, onlar Novorossiyanı, Tbilisidəki, Sumqayıtdakı, Varşavadakı, Praqadakı qırğınları törədənlərin varisləri deyildilər. Öncələr xırda bir bəhanə ilə daxildəki və xarici ölkələrdəki etirazçıların üzərinə ordu yeridib, qan axıdanlar Ermənistan məsələsini görməzdən gəlirdilər. Dünyanı lərzəyə gətirən Sovet ordusu sanki ermənilərin beş-on qanunsuz silahlı dəstəsinin öhdəsindən gələ bilmirdi. Əslində, istəsəydilər çoxsaylı əsgəri birlik deyil, bircə diviziya göndərib ermənilərin qanunsuz silahlı dəstələrini 2-3 günə tərksilah edərdi, təşkilatçıları cəzalandırırdılar. Beləcə, nəqliyyatın, qaz və elektrik xətlərinin, radio-relenin gündəlik fəaliyyəti normallaşardı. Çünki, ilk mərhələdə nə ermənilərin qanunsuz silahlı birləşmələrində, nə də bizim özünümüdafiə dəstələrində avtomat və yüngül çaplı pulemyotlardan başqa bir silah yox idi.

Moskvanın susqunluğundan cana doyan azərbaycanlılar aramsız mitinqlər keçirməklə hökumətə rahatsızlıqlarını bildirirdilər. Xalq Sovetlər Birliyi ilə İran İslam Respublikası arasında sərhəd boyu çəkilmiş tikanlı məftilləri, texniki qurğuları 1989-cu il dekabrın 31-də dağıtdı. Adamların icazəsiz gediş-gəlişi başladı. Bunun da qarşısını almayan Sovet rəhbərliyi İİR ilə danışıqlar aparıb sərhəd boyunda yaşayanların müəyyən şərtlərlə gediş-gəlişinə icazə verdi. Müqavilə şərtlərinə görə sərhədin o tayında da, bu tayında da 25 kilometr məsafədə yaşayanlar xüsusi icazə ilə ildə 4 dəfə qohumlarını, yaxınlarını görməyə gedə bilərdi.

Uzun illərin qadağalarından sonra 1990-cı ilin mart ayının 20-dən ilk gediş-gəliş başladı. 3 min nəfərin o taydan bu taya gəlməsinə, qarşılığında da 3 min insanın bu taydan o taya getməsinə icazə verildi. İki aydan çox idi sərhət məftilləri dağıdıldığından gizlicə Arazı keçib o taydakı tanışlarını, qohumlarını görməyə gedənlər vardı. Macərə həvəskarları da onlardan geri qalmırdılar. Sərhədlər açıldıqdan sonra 25 kilometrlik məsafə həddinə əməl edən tək-tək oldu. Ordubadın, Culfanın elə kəndləri vardı, sərhədin 30-35 kilometrliyində idi. Onları sərhəddə yaşayanlardan neçə ayırmaq olardı? Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən də gəlib saxta sənəd düzəldərək o taya keçənlər olurdu. Uzun illər doğmalarından ayrı düşənlərin görüşməsi üçün adamların saxta sənəd düzəltməsinə mən də kömək edirdim. Amma hamı bu saxtakarlığı xeyirxah məqsədlə

etmirdi. O taydakı vərəsə payına sahib çıxmaq, qaçaq-malçılıqla özünə güzaran qazanmaq istəyənlər də vardı.

Pul dəyişmə məntəqələri olmasa da, sərhədi rəsmi yolla, qaçaqçılıqla keçənlər mal mübadiləsi hesabına özlərinə lazım olanları ala bilirdilər.

İran İslam Respublikasından gətirilən ərzaq Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisinin tələbatının 15-20 faizini ancaq ödəyirdi. İranın rəsmi dairələri Naxçıvanda yaşayan müsəlman qardaşlarına yardım etmək istəyindən uzaq idi. Sadə insanları isə qohumluq, tanışlıq bağlarına, milli və dini təəssübkeşliyə görə imkanları daxilində bizlərə kömək edirdilər.

1991-ci ildə Dilucuda, Araz çayı üzərində körpü tikintisinə başlandı. Naxçıvan tərəfin texniki imkanları məhdud olduğundan əsas ağırlıq Türkiyənin üzərinə düşmüşdü. Çay üzərindən inşaatçıların və maşın-texnikanın hərəkəti üçün müvəqqəti keçid körpüsünün açılışı 1991-ci il oktyabrın 29-na Türkiyənin Cümhuriyyət bayramına salınmışdı. Açılış çox təntənəli oldu. Hər iki tərəfdən 10 minlərlə insan Araz qırağına toplaşmışdı. Mitinqdə çıxışçılar bir birini əvəz edirdi. Çay yatağına 3-4 böyük beton boru qoyub üzərinə çinqil, torpaq tökdülər. Hər iki tərəfin sərhədçiləri toplu şəkildə yeni körpüdən keçənləri saxlaya bilmədi. Əslində bu kütləvi sərhəd pozuntusu idi. Lakin sərhəd pozucularına heç bir cəza verilmədi.

Sərhəddi rus hərbiçiləri qorusa da, rejim yumşaldığından onlar adamların qanunsuz keçməsinə çox vaxt göz yumur, yaxud aldıkları kiçik rüşvət, hədiyyə, ərzaq

müqabilində naxçıvanlıların Türkiyə tərəfinə keçməsinə şərait yaradırdılar. Türkiyə sərhədçiləri də üzdə rəsmi davransalar da, əslində icazəsiz gediş-gəlişə imkan verirdilər.

Yaranmış bu yumşalmadan istifadə edənlər tikinti işçisi adı altında körpünü keçib Türkiyənin istədikləri şəhər və kəndlərinə gedir, qohumlarını axtarırdılar. Türkiyədən də milli düşüncəli, macərəpərəst adamlar tikinti işçilərinə qoşulub bu taya keçdikdən sonra Naxçıvanın istədikləri kənd və şəhərlərinə getmələrinə yerli əhali kömək edirdi.

Gələnlər müvəqqəti körpünü icazəsiz keçdiklərindən mehmanxanada onlara yer verilmirdi. Naxçıvan şəhərində iki mehmanxana vardı. Otaqları qızdırılmayan, döşəkağılları vaxtılı-vaxtında yuyulub dəyişdirilməyən mehmanxanalarda qonaqlar qalmaq istəmirdilər. Ona görə də yerli əhali gələnləri qonaq dəvət edəndə etiraz etmirdilər.

Naxçıvanlılar dar imkanları daxilində qonaqları küçədə qalmağa qoymurdular.

Belə çətin və ağır günlərin birində, yəni 1991-ci ilin soyuq bir qış günü AXC Naxçıvan Təşkilatının qərargahına yaşları 40-ni keçmiş iki nəfər gəldi. Tanış olduq. Onların biri İraqlı soydaşımız Ahmet Beqdalı Güneş, o biri Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin vətəndaşı Erol Erncer idi.

Cəbhənin qərargahında çay içib söhbət etdikdən sonra onları evimə dəvət etdim. Dəvətimi qəbuldan

başqa çarələri də yox idi. Ağır çantalarını 5-ci mərtəbəyə, bizim mənzilə qaldırdıq. Gələnlərin çantalarının ağırlığına alışqandıq. Çox vaxt gətirdikləri kitab olurdu.

Xanımın süfrəni açanda Erol Erncer çantalarını qoyduğumuz otağa keçdi. Geri dönəndə əlində çörək, kolbasa, sosiska, pendir və s. vardı. Naxçıvandan olan, qonaqlarla birgə bizə gələn cəbhəçi dostlarım müəmmalı şəkildə bir-birlərinə baxdılar. Anlaşılmazlığa aydınlıq gətirmək üçün: “Erol əfəndi, bunlar nədir?” deyərək xəbər aldıqda o, sakit bir səsle: “Biz yeməyimizi özümüzlə gətirdik” dedi. Mən süfrəni göstərərək: “Gördüyünüz kimi, süfrədə əkmək də var, penir də, xörəklər də, tatlılar da. Kolbasa, sosis yeməyi sevmədiyimə görə almıram. Təzə ət yeməyə alışqanıq. Siz sevirsinizsə yarın neredənsə bula bilərik” dedim. Erol Erncer çaşqınlığımızı aradan qaldırmaq üçün dedi: “Bizə deyirdilər orada hər bir adama günlük yemək norması verilir. Əgər birisi qardaş-bacısının, atasının evinə qonaq getsə mütləq yemək normasını özü ilə aparmalıdır. Yoxsa orada ac qalar” deməsinə hamımız ürəkdən güldük.

Asəf Quliyev qonaqlar pərt olmasın deyərək: “Küftə yeməkdən bezmişəm. Siz küftə yeyin mən kolbasa, sosiska yeyəcəm. Türkiyənin məhsulları dadlı olur” deyib kolbasa və sosiskanı doğramaq üçün mətbəxə keçdi.

Qonaqların təbliğata bu qədər aludə olmaları bizi güldürsə də, pərt olmasınlar deyərək özümüzü toparlamağa çalışdıq. Asəf Quliyev bizə çox gəlib-getdiyindən

içkilərin harada olduğunu da yaxşı bilirdi. Kolbasanın bir hissəsini tavada qızartmışdı, sosiskanı da suda pişirmişdi. Yanına xardal da qoymuşdu. Yeməkləri süfrəyə düzdükdən sonra tut arağı da gətirdi. Tut arağını görəndə bizimkilərin gözünə elə bil işıq gəldi. Tut arağı Naxçıvanın soyuğunu canlarından çıxaracaqdı.

Asəf Quliyev tut arağını süzəndə Erol Erncer: “Rus vodkasını çox tərifləyirlər. İçək görəndə deyilən kimi varmı” deyəndə Asəf bəy özünü saxlaya bilmədi: “Mənim süzdüyüm tut arağıdır. Tut arağının yanında Rus vodkası heç nədir. İçəndə görəcəksiniz” dedi.

Mən xoşgəldin elədim. Qonaqların sağlığına, türk xalqlarının birliyi üçün əmək sərf edənlərin şərəfinə tost dedim. Arif Rəhimoğlu, Asəf Quliyev vaxt itirmədən tut arağını başlarına çəktilər. Qonaqlar Əzizə xanımdan su istəyəndə o, kompot içmələrini təklif etdi. Erol Erncer: “Biz rakıya su qatıb içirik. Vodkaya qatmaq üçün su istədim” dedi. Asəf bəy onlara məsləhət verməyə başladı: “Rakıya baxmayın, tut arağına su qatsanız ləzzəti qaçacaq. Tut arağını su qatmadan içmək lazımdır” dedi. Onlar məsləhətə qulaq asdılar. Amma heç biri 50 qramı sona kimi içə bilmədi. Ağızlarını sudan quruya çıxarılmış balıq kimi açıb-yumduqlar. Asəf bəy qədəhlərə yenidən araq süzmək istəyəndə onlar əllərini qədəhlərin ağzına tutdular. Asəfgil isə tut arağından içir, iştahla yeyir və həvəslə qonaqların söhbətlərini dinləyirdilər. Onlardan Türkiyə, Kıbrıs və İraq haqqında indiyədək eşitmədiyimiz bilgi alırdıq.

Ahmet Beqdalı Güneş 2016-cı ildə Kərbələdə Məhəmməd Süleyman oğlu Füzulinin qəbrinin yerini bildirən abidənin qarşısında.

Ahmet Beqdalı Güneş İraqda müxalif mövqeyinə görə təqib olunduğundan söz açdı. 1979-cu ildə Səddam zülmündən qaçaraq Suriyaya keçdiyini, ailəsinin, qardaşlarının həbs olunduğunu, bir müddət İranda yaşadığını, orada Qulam Hüseyn Beqdeli və başqa Azərbaycanlı aydınlarla dostlaşdığını, İrandan Quzey Kıbrısa köçməli olduğundan danışdı. Erol Erncer də Kıbrısdə Yunan millətçilərinin adanı Türklərdən təmizləmək üçün törətdikləri qəddarlıqlar, Türkiyə ordusunun 1974-cü ildə adaya çıxarkən göstərdikləri

hünər, bu gün Kıbrısdə Türklərin durumu haqqında bilgi verdi.

Gecədən xeyli keçmiş cəbhəçi dostlarım getdilər. Qonaqları səhər yeməyindən sonra şəhəri gəzdirməyə apardım. Günorta AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının qərargahına gətirdim. Oranın çayxanasında tez-tez siyasi, elmi və ədəbi mövzuda mühazirələr oxunur, gələn qonaqlarla görüş təşkil edilirdi. “Lektorya” adlandırığımız bu toplantılar yayda binanın həyətindəki çayxanada keçirilirdi. Oxunacaq məruzələr öncədən müəyyənləşdirilirdi. Xarici ölkələrdən gələn qonaqlarla proqramdan kənar görüşlər təşkil edirdik. Çayxanamızı cəlbədicə edən oradakı söhbətlər, görüşlər, oxunan məruzələr idi. Radio-televizyada eşitmədiklərini, qəzet və jurnallarda oxumadıqlarını bu çayxanada eşidirdilər. Rəsmi orqanların informasiyasının çoxu mədhiyyə xarakterli olduğundan buradakı sərbəst danışiq, açıq fikir mübadiləsi onları maqnit kimi özünə çəkirdi. Muxtar Respublikaya gələn qonaqlar, hətta rəhbər partiya sovet, hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri, alimlər, yazıçı və şairlər, aktyorlar da burada fikir mübadiləsi edirdilər.

İraqdan və Kıbrısdan qonaqlarımız olduğunu cəbhəçilər bir-birinə xəbər verdiyindən çayxanaya yığılanların sayı həmişəkindən çox idi.

Erol Erncer və Ahmet Beqdalı Güneşin söhbətləri maraqla qarşılandı. Sual verənlərin sayı çox olduğundan günorta nahar da edə bilmədilər. Axşam onları Arif

Rəhimoğlu evlərinə qonaq dəvət etsə də mən getmələrinə mane oldum. Dedim: “Axşam sizlərdən də heç kim gəlməsin. Sabah Ahmet Beqdali Güneşi Naxçıvan televiziyasına çıxışa aparacam. Bu axşam sabahkı söhbətin məzmununu müzakirə etməliyik”. Etiraz edən olmadı.

Naxçıvan televiziyasında işləyən dostlarımdan Ahmet Beqdali Güneşlə müsahibə almalarını xahiş etmişdim. Onlar da razılaşmışdılar. Səhəri gün televiziyaya gedəndə komitə sədri, yazıçı və Milli Azadlıq Hərəkatı fəallarından, inqilabçı Səfər Alışarlı Ahmet Beqdali Güneşi qəbul etdi və 10-15 dəqiqəlik söhbətdən sonra onunla müsahibəni mənim aparmamı məsləhət gördü. Fikrini də belə əsaslandırdı ki, qonaq haqqında faktları, onun yaşadığı mühiti mən daha yaxşı bilirəm.”Şərq qapısı” qəzetində işləsəm də müntəzəm radio və televizya verilişləri üçün mətnlər yazır, hərdən də özüm qonaqlardan müsahibələr alırdım. Televiziyada canlı gedən veriliş o qədər şirin oldu ki, öncədən 30 dəqiqə planlaşdırsaq da, bir saata yaxın çəkdi. Uzun illərin boz verilişlərindən, mədhiyyələrindən, yalanlarından bezmiş tamaşaçılar belə verilişləri acgözlüklə dinləyirdilər.

Ahmet Beqdali Güneşlə tele-söhbətimizdə o, 1952-ci il oktyabrın 8-də Mosula bitişik Şirxan kəndində anadan olduğunu, 1970-ci ildə Mosulda liseyi bitirdiyini, 1975-ci ildə Bağdad Universitetində elektrik mühəndisliyi ixtisasına yiyələndiyini söylədi.

O, Səddam Hüseyinin başçılıq etdiyi BƏƏS partiyasının sosialist yönlü elan edilsə də sosializmdən

uzaq olduğunu, ölkədə diktatura rejimi olduğu, Türklərə-Türkmənlərə divan dutulduğuna dair faktlar göstərdi. Ailəsinin təmsalında milli fəalların necə təqib olunduğundan, qardaşlarının və xanımının həbs edildiyindən, özünün Suriyaya qaçdığından söz açdı.

Bir müddətdən sonra İrana keçərək orada yaşayan Ahmet Beqdalı Güneş sonra Türkiyəyə, 1986-cı ildə Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinə getdiyindən, 1989-cü ildə orada evləndiyindən, qurduğu partiyadan, partiya üzvlərinin İraqın quzeyi ilə əlaqələrindən danışdı. Söhbətimiz televizyanın rəhbərliyinin də, tamaşaçıları da çox xoşuna gəldi. Məktəblərdən, idarə və təşkilatlardan televizyaya zəng vurub Ahmet Beqdalı Güneşi görüşə çağırmaq istədiklərini bildirirdilər.

Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev də Kıbrısdan gələn qonaqlarımızla maraqlandı, onlarla görüşmək istədiyini bildirdi. Ahmet Beqdalı Güneş bunu deyəndə gülümsəyərək: “Mütləq Heydər Əliyevlə görüşməliyəm, ona məktub da gətirmişəm” dedi.

Heydər Əliyevlə Ahmet Beqdalı Güneşin söhbəti uzun olsa da şirin keçdi. Ahmet Beqdalı Güneş təxminən televizyada danışdıqlarını, Kıbrısdakı vəziyyətin ağırlığını, oradan Azərbaycan köçmək istədiyini dedi. Heydər Əliyev də İraqda yaşayan Türkmənlərin taleyi ilə həmişə maraqlandığından, Azərbaycan radiosunda Sinan Səidlə Nərmində Məmədovanın oxuduğu mahnılardan, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının qurultayında Bəxtiyar Vahabzadə və b. yazıçı, şairlərə Məhəmməd Süleyman oğlu

Füzulinin qəbrinin Kərbaladan Azərbaycana gətirilməsi məsələsini müzakirə etdiklərindən, bu yöndə onlara tapşırıq verdiyindən danışdı.

Qonaqlarımız bir neçə gün Naxçıvanı gəzdikdən sonra Ahmet Beqdali Güneş Bakıya, oradan da Türkmənistana getmək istədiyini bildirdi. Yol yoldaşı Erol Erncer isə icazəsiz belə uzaq səfərə çıxmaqdan çəkindi. Onu Türkiyəyə, Ahmet Beqdali Güneşi Bakıya yola salmaq lazım idi. Qatar və avtobus işləmədiyindən onu Bakıya təyyarə ilə göndərməliydik. Təyyarəyə minəndə, Bakıda enəndə Rusya sərhədçiləri pasportları yoxlayırdılar.

Vəziyyətdən çıxış yolunu Ahmet Beqdali Güneş oxşar birini tapıb pasportunu ona verməkdə gördük. Bu minvalla çox adamı, Bakıya, Moskvaya, Leninqrada və b. şəhərlərə yola salmışdıq.

Ahmet Beqdali Güneşi Naxçıvanlı cəbhəçilərin bələdçiliyi ilə Bakıya göndərdik. Bakıda Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəylə, akademiyanın Ədəbiyyat İnstitutunda Yaşar Qarayevlə və b. Alimlərlə, şairlərlə görüşdü. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Xarici Əlaqələr şöbəsinin müdiri, dostumuz Ələsgər Siyablı da Ahmet Beqdali Güneşin Türkmənistana getməsini təşkil etmiş və millətçi, demokrat kimi tanıdığımız bir neçə nəfərin də ünvanını və telefon nömrəsini vermişdi.

Ahmet Beqdali Güneş Türkmənistan səfərindən razı qayıtdı. Türkmənistanın Daxili İşlər Naziri və başqa rəhbər işçilərin söhbətindən, ona göstərdikləri qayğıdan danışdı. Söhbətlərinin əsas mövzusu imkan düşərsə

İraqdakı Türkmənlərin Türkmənistanə köçürülməsi olmuşdu. Ahmet Beqdalı Güneş Səddam rejimindən cana doymuş Türkmənlərin əksəriyyətinin normal şərait yaradılsa, böyük həvəslə ata yurda, Türkmənistanə köçməyə hazır olduğunu demişdi.

Ahmet Beqdalı Güneş Türkmənistandakı müxalif güclərdən gileyini belə dilə gətirdi: “Orada müxalif fikir zəif də olsa evlərdə var, qapıdan çölə çıxan kimi müxalif fikir də yoxa çıxır”. Bakıdakı müxalif güclərin hər yerdə sərbəst danışıqları, mitinqlərdəki çıxışları onu yaman ürəkləndirmişdi.

Ahmet Beqdalı Güneş Kıbrıs gedəndən sonra bizə nə məktub yazdı, nə də zəng vurdu. Biz bir neçə dəfə ona zəng vursaq da, sonra əlaqəmiz kəsildi.

1992-ci ilin sentyabrında Arif Rəhimov ilə Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyyətinə gedəndə Mərənddən olan, Doğu Akdeniz Universitetində oxuyan dostumuz Əhəd Ustabağiri Ahmet Beqdalı Güneş ilə bizi görüşdü. İraq Birlik Partiyasının və “Can Azərbaycan” adlı dərginin qurucularından olan Ahmet Beqdalı Güneş dərgilərində Qarabağda, Kıbrısdə, Kərkükdə törədilən soyqırımlar haqqında məqalələr və şəkillər çap etdiklərini söyləməsi bizi sevindirdi.

Bizi Rauf Denkdaşın qonağı kimi Girnedə beşulduz hoteldə yerləşdirmiş, səfərimizə görə gözəl proqram hazırlamış, bələdçi və maşın ayırmışdılar.

Ahmet Beqdalı Güneşlə görüşəndə bizi evinə qonaq dəvət etdi. Geyimindən və söhbətindən maddi sıxıntı içində olduğunu hiss etdik. Onun təklifini qəbul

etməsək qorxduq xatirinə dəyə, düşünə ki, mən kasıb olduğumdan evimə gəlmədilər. Proqramda dəyişiklik etdirib bir-iki saatlığa Ahmet Beqdalı Güneşin evinə getdik. Sadə bir evdə yaşayırdı. Kıbrısdakı evliliyindən 1990-cı ildə doğulan qızına Günəş adını vermişdi.

O, Türkiyə və Kıbrıs hökumətindən, oradakı millətçi dərnəklərdən xeyli gileyləndi. İqtisadi durumu ağır olduğundan normal siyasi mübarizə apara bilmədiyini, ətrafına soydaşlarını toplamağın imkansız olduğunu söylədi.

Biz Azərbaycana dönəndən sonra Ahmet Beqdalı Güneşin hansı səbəbdənsə sıxışdırıldığını eşitdik. Türkiyənin Kıbrısdakı səfirliyi onun fəaliyyətinin Türkiyə-İraq münasibətlərinə xələl gətirə biləcəyini söyləyib ölkədən çıxartdırmışdı.

Əhəd Ustadbağiri Ahmet Beqdalı Güneşin 1995-ci ildə Böyük Britaniyaya köçdüyünü söylədi.

Ahmet Beqdalı Güneş Böyük Britaniyaya köçəndən sonra onunla əlaqəmiz kəsildi. Bir neçə il sonra İngiltərədə dünyasını dəyişdiyi xəbərini aldım. Nə vaxt, harada dünyadan köçdüyünü, qəbrinin harada olduğunu da öyrənə bilmədik. Mən gedə bilməsəm də, Arif Rəhimoğlu onun qəbrini ziyarətə getməyə bir neçə dəfə cəhd etdi. Lakin istədiyinə nail ola bilmədi.

Kitabı çapa hazırlayanda İraqdakı dostlarla əlaqə saxladım. İstədim Ahmet Beqdalı Güneşin ölüm ilini və gününü, qəbrinin yerini öyrənib yazım. Kitabın məsləhətçisi və başqa tanışlarım doğru-dürüst bir xəbər verə bilmədilər. Juranlist tanışım Cümhur Kərküklüdən

mənə kömək etməsini xahiş etdim. Bir neçə saat keçməmiş Cumhur Kərküşlü mənə Ahmet Beqdali Güneşin fotosunu və telefon nömrəsini göndərdi.

Ona görüntülü zəng vuranda Mosulda küçə ilə gedirdi. Məni tanımadı. Naxçıvana gəldiyini xatırladanda yadına düşdü. Onu axtarıb tapdığıma sevindi. Dedi ki, 1995-ci ildə yaradılan sınıntıya görə çarəsiz bir şəkildə ailəmlə birlikdə İngiltərəyə köçdük. İllərcə orda qaldıq, iş qurduq, qızım orda okulu bitirdi. Biz də kolleci bitirib uluslararası iştirakçıya xüsusi təyinatla işləməyə başladığımızı bildirdik. İşdə başarılı olduq. Ev aldığımızı, şirkətimiz də normal fəaliyyət göstərirdi.

Səddam Hüseyn devriləndən sonra bizi İraqa çağırırdılar. 2003-cü ildə İraqa dönüb Türkmən Cəbhəsinin Mosul şöbəsində sorumlu oldum. Əməkli olduğdan sonra Mosulda yaşamağı qərara aldım. Qızım orada mühəndis işləyir. Evim var. Sizi orada hər zaman bəklirəm. Gəlsəniz çox sevinərəm.

Ahmet Beqdali Güneşin İraqdakı evliliyindən iki oğlu bir qızı, Kıbrısdakı evliliyindən bir qızı var. Oğlanları evlənib. 6 nəvəsi var.

Ahmet Beqdali Güneşdən xahiş etdim ki, Yunis Siddik haqqında da sən bilgiləri öyrənə bilsən mənə xəbər etsin.

YUNİS SİDDİK KƏRKÜKLÜ: AZADLIQ QANSIZ-QADASIZ ƏLDƏ EDİLMƏZ

Sədərəklə Dilucu arasında Araz çayı üzərində tikilməkdə olan Ümid körpüsünə maşınların yük aparması, fəhlə və mühəndislərin keçməsi üçün çay yatağına üç böyük beton boru atıb üstünü torpaqlamışdılar. Bu müvəqqəti körpüdən təkcə fəhlə və mühəndislər, tikinti ilə bağlı olanlar deyil, başqaları da icazəsiz keçirdilər. 1992-ci ildə həmin körpüdən icazəsiz keçib Naxçıvana gələnlərdən biri də Kərküklü Yunis Siddik idi.

O vaxtlar xarici ölkələrdən gələnləri hökumət məmurları görmək, söhbət etmək istəsələr də, onu rəsmiləşdirə, kabinetlərində qəbul edə bilmirdilər. Körpüdən icazəsiz keçib Naxçıvana gələnlərdən DTK (KQB) əməkdaşlarının, milis işçilərinin, sərhədcilərin, partiya, sovet aparatında işləyənlərin xəbəri olsa da, özlərini görməməzliyə vururdular.

Xaricdən gələnlərə məhəbbətlə qucaq açan, onlara yardım edən, evlərində qonaq saxlayan cəbhəçilər idi. Buna görə də qonaqlar böyük həvəslə istər rayonların, istərsə də vilayətin xalq cəbhəsinin qərargahlarına gəlirdilər.

Kərküklü Yunis Siddik ilə də AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının qərargahında tanış olduq. İlk tanışılıqda uzun illərin həsrətliləri kimi görüşdük. Naxçıvanda olduğu günlərdə bizim evimizi öz evi bildi. Onu cəbhəçilərlə görüşdürdüm. Cəbhəçilərə

İraqda yaşayan soydaşlarımız haqqında geniş bilgi verdi. Sərhəd bölgələrinə, döyüş xətlərinə apardıq. Televiziyada çıxışını təşkil etdik, qəzet üçün müsahibə götürdüm.

Sonra da yanına cəbhəçilərdən bələdçi qoşduq, özünə də bir naxçıvanlının pasportunu verib təyyarə ilə Bakıya yola saldıq. Bir həftəyə yaxın da Bakıda qaldı. Cəbhəçilər onu qonaq etdilər, gəzdirdilər, oradan da Türkmənistana yola saldılar.

Kərküklü Yunis Siddik səfərindən çox razı qalmışdı. Türkmənistanda orta pillə məmurlar ona söz vermişdilər ki, İraqda yaşayan türkmənlərin Türkmənistana mühacirət edəcəklərinə yardımçı olacaqlar. Bakıda da əsasən bir məsələni müzakirə etmişdilər: Sovetlər Birliyinin hazırladığı İraq ordusunun hərbi təyyarəçiləri arasından türkmənləri seçib Bakıya gətirəcəklər. MİQ təyyarələrinin pilotları gəlib Azərbaycandakı MİQ təyyarələrində muzzdu döyüşçü olacaqlar.

Mən Kərküklü Yunis Siddiki ruhdan salmaq istəməsəm də, başa salmağa çalışdım ki, bunların heç biri mümkün deyil. Birincisi hələ də Türkmənistanın sərhədlərini Rusiya hərbiçiləri qoruyur. Onlar İraqdan mühacir axınının Türkmənistana gəlməsinə imkan verməz. Beynəlxalq güclər də bununla razılaşmaz.

MİQ pilotlarının Azərbaycanda muzzdu təyyarəçi kimi işləməsi də ağılkəsən deyil. Çünki, o təyyarəçilərin əksəriyyəti Rusiyanın xüsusi xidmət orqanlarına bağılı adamlardır.

Kərküklü Yunis Siddık mənim dediklərimi o qədər də ciddiyyə almadı. Türkiyəyə döndü ki, başladığı işi davam etdirsən. Aşağıda Kərküklü Yunis Siddıkdən aldığı mülkiyyətini verirəm:

Dünya Azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü ərəfəsində İraq Milli Türkman Partiyasının liderlərindən biri Yunis Siddık Kərküklü Naxçıvanda olmuşdur. 1955-ci ildə anadan olmuş Yunis bəy kolleci bitirdikdən sonra Bağdad Universitetinin Ədəbiyyat Fakültəsində oxumuşdur. Universitet illərində siyasi fəaliyyətə başlayıb.

–Yunis bəy, bu gün dünyanın ən qaynar nöqtələrindən biri də İraqdır. Oradakı kürdlərin öz dövlətlərini qurmaq uğrunda mübarizəsindən çox yazırlar, çox deyirlər. Amma sizin səsizin, demək olar ki, eşidilmir.

–Haqlısınız. Dünya dediyiniz Avropa və Amerika dövlətləri həmişə öz mənafeyi baxımından qiymət verir. Onlar heç zaman istəməz ki, Türkiyənin üç addımlığında, neftlə zəngin ərəzidə yeni bir türk dövləti qurulsun. Sayımız 2,5 milyondan çox olsa da, mübarizəmiz zəifdir.

1920-ci ildən sonra Avropa müstəmləkəçiləri də, ərəb dövlətləri də bizə olmazın zülmünü veriblər. 1959-cu ilin soyqırımında xalqımız müsibətlər çəkib. Ata-babalarımız o dəhşətli günlərdən danışanda adamın tükləri ürpəşir.

İraqdakı türkmənşəli adları ərəbləşdirdilər. Əhalimizi müxtəlif bəhanələrlə sürgün edirlər. Təkcə

İranla savaşa 300-350 min soydaşımız məhv edildi. Ya savaşa, ya da Səddam cəlladlarının əlində şəhid olduq. Soydaşlarımızın çoxu bir qarın çörəyə möhtacdır. İzmir, İstanbul, Ankara və başqa şəhərlərdə minlərlə qaçqınımız var. Azərbaycana gəlmişdim ki, bəlkə qaçqınların bir qismini burada yerləşdirək. Buraya qaçqın yox, döyüşçü göndərmək gərəkdir. Deyəsən, babalarımızın yolunu bir daha keçməliyik.

–Necə? Məgər sizin babalarınızdan Azərbaycanda döyüşənlər olub?

– Rəhmətlik atam ölənə kimi Azərbaycana gəlmək üçün vizadan ötrü ildə iki-üç dəfə SSRİ səfirliyinə müraciət edirdi. Hər dəfə də bir bəhanə ilə rədd cavabı verirdilər. Atamın əmiləri Siddiq və Səid 1918-ci ildə Türk ordusunun tərkibində Azərbaycanın azadlığı uğrunda döyüşlərdə şəhid olub. Burada şəhid olan yalnız mənim babalarım deyil. Həmin vaxt Kərkükdən 500 nəfərə yaxın döyüşçü gəlibmiş. Səid Paşanın rəhbərliyi ilə Şuşa yaxınlığında ermənilərlə döyüşdə şəhid olublar. Amma nə yazıq ki, Şuşa ermənilərin əlində olduğundan şəhidlərimizin qəbrini ziyarət edə bilmədim.

– Yunis bəy, İraqdakı soydaşlarımızın halı bizi məyus etdi...

– Azadlıq qansız-qadasız əldə edilməz. Biz də qurbanlıq quzu kimi sakit durmamalıyıq. Öz haqqımız uğrunda mübarizə aparmalıyıq. Səudiyyə

Ərəbistanından gündə bir saat radio verilişi veririk. İraqın şimalında da səyyar radio və televizionumuz verilişlər yayır. Ordugahımız da var. Nəinki öz haqqımız uğrunda mübarizə aparırıq, hətta sizin səsini də ərəb dünyasına yayırıq. Azərbaycandan apardığımız materiallar əsasında ərəb ölkələrində sərgilər təşkil edirik, konfranslar keçiririk.

– Sizə uğurlar olsun!

Müsaibəni apardı: Əli Şamilov, Naxçıvan.

Kərküklü Yunis Siddıqlə müsahibə // “Azərbaycan” qəzeti. – 1993, 23 yanvar. – №14(527). – s. 5.

Kərküklü Yunis Siddıq Azərbaycandan gedəndən sonra iki-üç dəfə bizimlə danışırdı. Hətta mənə İraqa dəvət etdi ki, gedib orada türkman MİQ pilotları ilə danışım. Onların hansı şərtlərlə Azərbaycana gəlmək istədiyini öyrənib gəlib cəbhənin rəhbərliyinə çatdırım. Bir necə ay sonra Kərküklü Yunis Siddıq ilə əlaqələrimiz kəsildi.

BACI KİMİ SEVDİYİMİZ SACİDƏ BAYAT

Haqqında yazdıqlarımın çoxu ictimai-siyasi xadimlər, elm və ədəbiyyat adamları olub. Ona görə mövzunun yükü zamanla bağlanıb. Bu da yazılarımın oxunmasına ağırlıq gətirib. Yazı dilimin ağırlığını da buraya əlavə etsəm, oxucunu necə yorduğumu yaxşı bilirəm.

Kərkük türklərindən olan Sacidə Bayatı ictimai fəaliyyətinə görə tanısam da, onun haqqındakı yazımı faktlar və rəqəmlərlə çox yükləməməyə çalışacağam.

Onunla ilk dəfə 1992-ci ilin martın sonu və ya aprelin əvvəllərində Naxçıvanda tanış olduq. Xocalı faciəsindən sonra Türkiyədə də, elə bil, çalxalanma baş verdi. Onlarla dəliqanlı silahlanıb Qarabağda döyüşə gəlmək istədi. Hakimiyyətdə olanlar Rusiyanın qorxusundan buna imkan verməsələr də, yardım göstərmək istəyənlərin də fəaliyyətini əngəlləmədi.

O dövəmdə TRT Azərbaycan verilişlərinə rəhbərlik edən Seyfəddin Altaylı Ankarada Azərbaycanı Tanıtma Dərnəyi qurmuşdu. Dərnək üzvləri toplaşıb dərman, sarğı, iynə və b. tibbi vasitələr toplayıb bir TIR-la Naxçıvana gətirmişdi.

Gürcüstan sərhədlərində Rusiya hərbciləri dayandığı üçün yardımı Qarabağa oradan keçirmək mümkün olmamışdı. Azərbaycan sərhədlərində də hələ Rusiya sərhədçiləri dururdu. Amma Naxçıvanda onlara təzyiq göstərmək, körpü tikintisi üçün qurulmuş müvəqqəti keçiddən yarı zor, yarı xoş adam da, yük də keçirmək olurdu.

Buna görə də bir TIR yardımını Naxçıvana keçirə bilmişdik. Yardım gətirən kiçik qrupda Kərkükdə doğulub boya-başa çatan, Türkiyədə ali tibb təhsili aldıqdan sonra Ankarada həkim işləyən Sacidə Bayat da vardı.

Körpü tikintisi başlayandan Türkiyədən xeyli adam gəlmişdi. Amma Kərkükdən gələnlərin sayı çox az idi. Seyfəddin Altaylı 20 tonluq yardım TIR-ını birbaşa AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının qarşısına sürdürmüşdü. Bu da səbəbsiz deyildi. Rəsmi təşkilatlara təslim edilən yardım bir neçə gün sonra bazarda satılırdı. Hakimiyyətin zəifləməsindən istifadə edən məmurlar qısa zamanda var-dövlətə sahib olmaq üçün hər cür saxtakarlığa əl atırdılar.

Xalq Cəbhəsində isə oğurluğu, saxtakarlığı bacaranların sayı çox az idi. Buna görə sadə adamlar bir təşkilat kimi Xalq Cəbhəsini sevir və onun çağırışına böyük həvəslə gəlirdilər. Bu təşkilatın gətirilmiş yardımını qəbul etməyə nə anbarı vardı, nə də yükü çeşidləyəcək və Azərbaycana göndərəcək işçiləri.

Xalq Cəbhəsinin qərargahına hər gün yüzlərlə könüllü gəlirdi. Onlar da mitinq və piketlərdə iştirak etməklə qalmırdılar, lazım gələndə sərhəd bölgələrinə döyüşə də gedirdilər, fəhlə işi də görürdülər, polisin vəzifəsini də yerinə yetirib nizam-intizam yaratmağa çalışırdılar. Müxtəlif peşə sahibi olan bu insanlar arasında tibb işçiləri azlıq, könüllü döyüşçülər çoxluq təşkil edirdi.

Muxtar Respublikanın rəhbərliyi isə Türkiyə və İranla bağlı bütün işlərə, hətta gətirilən yardımlara belə ehtiyatla yanaşırdı: İstəmərdilər onların adı bu işlərdə

hallansın. Yuxarılardan bir sorğu, etiraz gələndə isə asanlıqla: “Biz cəbhəçilərin öhdəsindən gələ bilmirik, xəbərimiz yoxdur, onlar edib!” deyərək yaxalarını kənara çəkirdilər.

Orta pillə vətənpərvər məmurlarla dil tapıb yükü boşaltmağa yer ala bildik. Sonra da tibb işçilərindən, həkimlərdən könüllülər briqadası yaradıb gətirilən materialları çeşidləməyə başladıq. Bu o qədər də asan bir iş deyildi. Rusiyada istehsal olunan və oradan gətirilən dərmanları işlətməyə alışmış həkimlər Türkiyədən gətirilmiş, böyük bir qismi Avropada istehsal olunmuş dərmanlardan neçə istifadə ediləcəyini bilmirdilər.

Türkiyədən yardım gətirən kiçik qrupun içərisində yeganə tibb işçisi Sacidə Bayat idi. Qərarlaşdırdıq ki, o dərmanların adlarını oxuyub nəyə yararlı olduğunu söyləsin, bizim tibb işçiləri də onun dediklərini yazıb dərman qutularının üzərinə yapışdırsınlar.

Xanımın Naxçıvan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində işləyəndə tibb mövzusunda yazmağa meyilli olduğundan səhiyyə sahəsində çalışanları yaxşı tanıyırdı. Sonralar Naxçıvan vilayət Partiya Komitəsində, Babək rayon Partiya Komitəsində işləyəndə də səhiyyə işçiləri ilə əlaqəsini kəsməmişdi.

Seyfəddin Altaylının məsləhəti ilə Sacidə Bayat bizdə qalası oldu. Seyfəddin Altaylı ilə 1991-ci ilin iyul ayının 13-17-də Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin birinci qurultayında tanış olub doğmalaşmışdıq.

Xanımın Sacidə Bayatın evdə qulluğunda durmaqla kifayətlənmirdi, səhər yeməyindən sonra onu

dərmanlar olan anbara aparır, onunla birlikdə bir-iki saata yaxın dərmanların çeşidlənməsində iştirak edir, axşam işdən çıxanda isə onu evə gətirirdi.

Sacidə Bayat elə ilk gündən xanımla mehribanlaşdı. İşığın fasilələrlə verildiyi, sıxılmış qazın qənaətlə işlədildiyi bir vaxtda naxçıvanlıların necə əziyyət çəkdiyini gördü və ona alışıdı. Axşam yorğun-argın evə gələndə dincəlmək əvəzinə xanımla birlikdə mətbəxdə yemək hazırlayırdı. Cəbhəçilər Kərkük haqqında bilgi almaq üçün bizim evə gəlirdilər. O, həm cəbhəçi dostlarımın suallarına cavab verməli olur, həm də onlara çay gətirir, yedikləri qabları yığıdırıb yumaqda xanıma yardım edirdi.

Soldan: TRT Azərbaycan masası şefi, Azərbaycanı Tanıtma Dərnəyi Başqanı Seyfəddin Altaylı, Ankarada çalışan, kərküklü həkim Sacidə Bayat, Naxçıvan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin redaktoru Əzizə Şamilova, “Şərq qapısı” qəzetinin əməkdaşı Əli Şamilov. 17 avqust 1993-ci il.

Onun Naxçıvanda olduğu beş günü beləcə keçdi. Tanış olduğu həkimlər dəfələrlə onu müxtəlif yerlərə gəzməyə aparmaq istəsələr də, o işdən ayrılmadı. O, zaman İranla sərhədlər açıldığından oradan gətirilmiş mallar Naxçıvanda “talkuçka” deyilən bazarda satılırdı. Bu bazar çox məşhurlaşmışdı. Hətta Bakıdan, Azərbaycanın başqa şəhər və kəndlərindən gəlib buradan mal alır aparıb satırdılar. Naxçıvanın zirək işbazları da İrana getmədən Naxçıvan “talkuçka”sından aldıkları məhsulları aparıb Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində satırdılar. Qadınlar adətən bazara, dükana maraqlı olur. Sacidə xanım isə bir dəfə də olsun o bazara getmədi.

Xanımın sovet dövründə Pribaltikaya gedəndə aldığı kəhrəba bəzək əşyalarını Sacidə Bayata bağışlayanda etiraz etmədi. Türkiyədə kəhrəbanın bu qədər geniş yayılmadığını və baha olduğunu söylədi.

Sacidə xanımın söhbətindən anladığı ki, Ankarada yaşasa və işləsə də aldığı maaşın böyük hissəsini Kərkükdəki doğmalarına və yaxınlarına xərcləyir. Körfəz savaşından sonra onların vəziyyəti lap pisləşib. Ərzaq qıtlığı adamları çətin vəziyyətə salıb.

Sacidə xanım gedəndən sonra da bizimlə əlaqəni kəsmədi. İnternet, cib telefonu hələ yox idi. Evlərdəki telefonlarla Ankaradan Naxçıvana zəng vurmaq üçün saatlarla gözləmək lazım gəlirdi. Ankaradakı operator Moskva ilə, Moskva Bakı ilə, Bakı Naxçıvanla əlaqə quraraq bizi danışıdır bilirdi. Onda da səs gah batırdı, gah açılırdı. Telefon danışıqlarının qiyməti də çox

baha idi. Buna baxmayaraq o iki-üç ayda bir zəng vurub bizdən hal- əhval tuturdu. Biz də təxminən onun hansı günlər zəng vuracağını bildiyimizdən başqa yerə getmir, evdə olmağa, onun zənginə cavab verməyə çalışırıdıq.

Sacidə Bayat özünü bizə bacı qədər sevdirdi. Hər dəfə Ankaraya gedəndə mütləq onu görür, Əzizə xanımın verdiyi kiçik hədiyyələri çatdırırdım.

1992-ci ildə Arif Rəhimoğlu ilə Ankaraya gedəndə Sacidə xanımla da görüşdük. Çox təkidlə bizi evinə qonaq apardı. Biz söhbətin yönünü əsasən Kərkükə doğru çəkirdik. Sacidə xanım isə çox nəzakətlə bizə izah edirdi ki, soydaşlarımız təkcə Kərkükdə, Ərbildə yaşamır. İraqın çox yerində onlara rast gəlmək olar. İlk dəfə Sacidə Bayatdan eşitdim ki, İraqdakı, Suriyadakı, Lübnandakı soydaşlarımıza 1958-ci ilə kimi türk deyir, türk olduqlarını yazırlarmış. Türkiyədə yaşayanlarla onlar arasında ayrılıq yaratmaq üçün 1958-ci ildən sonra rəsmi şəkildə türkmən adlandırmağa başlamışlar. Biz də ona 1936-cı ilə kimi Azərbaycanda millətimizin adının türk yazıldığını söylədik. Bildirdik ki, Bakıda nəşr olunan qəzet və jurnallar türk qəzet və jurnalları adlanır, teatrlara türk teatrı deyilirdi.

Bir payız günü Ankarada olanda Seyfəddin Altaylı dedi: “Sacidə Bayat zəng vurmuşdu. Get, gör, nə deyir”. Sacidə xanımla Ankaraya gələndən sonra Seyfəddin Altaylı ilə birlikdə görüşüb söhbət etmişdik. Dar macalda onun məni axtarmasına heyrətləndim.

Vaxt itirmədən zəng vurdum. Səhərişi gün günorta iş yerində görüşməyi qərarlaşdıq. Şərtləşdiyimiz vaxtda orada oldum. Nahara dəvət etsə də, tələsdiyimi bildirəndə təkid etmədi. Kiçik bir bağlama verib: “Əzizə xanıma çatdırarsan” dedi. Sual dolu baxışıma: “Qadınların işinə qarışma” dedi.

Sözəbaxan uşaq kimi bağlamanı götürüb gəldim. Seyfəddin Altaylı da heç xəbər almadı ki, Sacidə xanım səni niyə axtarırdı. Bakıya gələndə Əzizə Sacidə xanımın verdiyi bağlamanı açanda gördük ki, o dövrdə dəbdə olan, toyuqayağı adlandırılan parçadır. Əzizə xanım hədiyyəyə görə çox sevindi və zəng vurub Sacidə xanıma təşəkkürünü bildirdi.

Maddi sıxıntıdan parçanı dərziyə verib paltar tikdirməsi xeyli yubandı. Yanvar ayının əvvəllərində parçanı dərziyə verdi ki, ayın sonunadək ona paltar tiksən. Ayın sonunda Əzizənin ad günü olacaqdı. Uşaqlıqdan valideynləri hər il onun ad günü qeyd edildiyindən evlənəndən sonra da bu ənənəni davam etdirirdik. Yanvarın 30-cu günü Əzizə xanımın ad günü idi. Ona hədiyyə almağa isə pulum yox idi. Fikirləşə-fikirləşə qalmışdım ki, vəziyyətdən necə çıxım.

Əzizənin işi çox olduğundan bir gün öncə mənə tapşırırdı ki, dərziyə gedib paltarı alım. Həmin axşam Türkiyədən də zəng vurdular. Təyyarənin qarşısına çıxıb göndərilən bağlamanı almağımı xahiş etdilər. Bağlamada kitab olacağını bilirdim. Aeroporta gedib bağlamanı aldım. Kitabları səliqəli və rəngbərəng

selofan torbada göndərmişdilər. O zamanlar Bakıda belə torbalar yox idi.

Torbanın gözəlliyi ağıma bir fikir gətirdi. Əzizənin dərzidən aldığı paltarını bu torbaya qoyub ona ad günü hədiyyəsi kimi verim. Düşündüyüm kimi də elədim. Dərzidən aldığı paltarı səliqə ilə Türkiyədən gəlmiş torbaya qoyub evə gəldim. Evdə xeyli qonaq, Əzizənin bacısı qızı, onun uşaqları və b. vardı. Mən bağlamayı verib ad günü münasibətilə təbrik etdim. Bağlamanın gözəlliyi qonaqların diqqətini cəlb etdi. Xahiş etdilər ki, mənim hədiyyəmi açsın. Əzizə də onların sözünü yerə salmadı. Bağlamayı açıb paltarı çıxardı. Evdəkilər təkid etdilər ki, paltarı geyinsin, baxsınlar. O da qonaqların sözünü yerə salmadı. Hamı paltarı bəyəndi. Əzizə xanım sevinməyə də, tez-tez deyirdi: “Bilsəydim Əli belə bir hədiyyə alırdı, parçanı dərziyə verməzdim, birinizə bağışlardım”.

Onu heyətləndirən o idi ki, mənim aldığım paltarın parçası o yana, tikilişi də eyni idi. Ad gününü deyə-gülə keçirdik.

Əzizə bir neçə dəfə dərzidən onun paltarını almağı tapşırırsa da, hər dəfə bir bəhanə gətirirdim. Gah mənim işim olurdu, gah dərzinin yerində olmurdu. Aradan 10-15 gün keçmişdi. İstirahət günü evə gələndə gördüm Əzizənin qaş-qabağı yerlə gedir. Nə qədər elədim, heç nə demədi. Dörd-beş gündən sonra bildim ki, bazar günü olduğundan özü dərziyə gedib ki, paltarı alsın.

Dərzi də onu heyrətlə qarşılayaraq: “Paltar hazır olan gün əriniz gəlib apardı” deyib.

Mənim ad günündə ona hədiyyə almamağım, necə deyərlər, aldatmağım bir yana, dərzinin yanında pərt olması bərk qanını qaraltmışdı. Ona görə bir aya yaxın məndən küsülü gözdi. Sacidə xanım zəng vuranda mən onun verdiyi toyuqayağı parçasının macərasını danışdım. Telefonda ürəkdən şaqqa çəkib güldü. Əzizəni çağırıb deyə-gülə danışdı. Küsülülük aradan qalxdı. Amma Ankaraya gedəndə mənə bəs qədər danladı. Dedi: “Qadınla belə hənək (zarafat) eləmək olmaz”.

Sacidə xanımın bir dəfə də verdiyi bağlamanın böyük olduğunu bəhanə gətirərək götürmək istəmirdim. O isə mənə ərklə: “Ona-buna apardığın üç kitab ağırlığında deyil. Kitablari həvəslə aparırsan, göndərənlərə yox demirsən, indi mənim yükümü aparmaq istəmirsən” dedi.

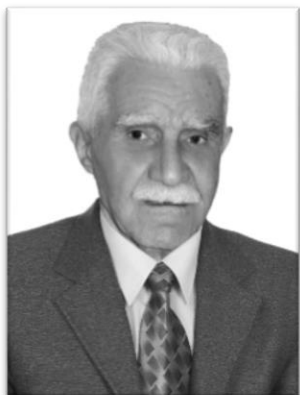
Daha bir söz demədən gətirdim. Evdə Əzizə açanda necə sevindiğini bir Allah bilir. Çünki paltosu lap əldən düşmüşdü, necə deyərlər, geyilməli halı qalmamışdı. Sacidə xanımın aldığı tünd yaşıl rəngli paltonun parçası keçəni xatırladırdı, yaxalığı da çiyinlərindən kürəyinə kimi uzanırdı.

Əzizə paltonu geyinib şəhərə çıxanda gənc qızlar özlərini saxlaya bilməyib dönüb baxırdılar. Bu da xanımı rahatlıq edirdi. Bir neçə dəfə paltonun yaxalığını dərzidə kəsdirib qısaltdırmaq istəyəndə mən qoymadım. İki il sonra onun geydiyi paltolar

dəbdə oldu. Tanışlar əzizə xanımdan paltonu haradan aldığıını xəbər alırdılar. Əzizə xanım da qürurla Ankaradan kərküklü Sacidə Bayatın göndərdiyini söyləyirdi.

Sacidə Bayata çətin olsa da, mənim xahişimlə İraqda nəşr edilən kitabları, jurnalları da qohumları vasitəsilə gətirdirdi. Biz Naxçıvandan köcəndən sonra onu bir neçə dəfə Bakıya dəvət etsək də, gələ bilmədi. ABŞ İraqı işğal edəndən sonra Kərkükdə də çox dağıntılar olmuşdu. Sacidə xanımın qohumlarının bir çoxu canlarını götürüb Türkiyəyə qaçmışdılar. Bu cəfəkeç insan aldığı həkim maaşı ilə onları dolandıрмаğa, məskunlaşmalarına şərait yaratmağa çalışırdı. Daha ictimai təşkilatlarda fəaliyyət göstərməsinə də imkanı qalmamışdı. Nə yazıq ki, kərküklü qaçqınlara yardım göstərməkdə biz Sacidə xanıma kömək edə bilmirdik. Çünki aldığımız maaşla zorla keçinirdik.

MİLLƏTİ NAMİNƏ ÖZÜNÜ ELMƏ HƏSR EDƏN ƏTA TƏRZİBAŞI

Aprelin 1-də Qarabağda başlayan savaş Əta Tərzibaşının ölümünü mənə unutturmasa da, haqqında yazmağımı xeyli yubatdı. Bu da səbəbsiz deyildi. 25 ildir səbrsizliklə gözlədiyim günün reallaşacağını həyəcanla gözləyirdim.

Lakin gözlədiklərim reallaşmadı. Əksinə qəm üstünə qəm gəldi. ...Əta Tərzibaşının

adını ilk dəfə 1968-ci ildə, Azərbaycan Dövlət Universitetinin birinci kursunda oxuyanda eşitmişdim. Bizə “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” fənnindən dərslər deyən Vaqif Vəliyev onun bəzi məqalə və kitablarının adını yazdıraraq oxumağı məsləhət görəndə tələbə yoldaşlarımız arasında narazılıq edənlər oldu. Əta Tərzibaşının kitablarını tapmağın çətin olduğunu, əski əlifba ilə yazılanları oxuya bilməyəcəklərini söylədilər. Vaqif müəllim də səbrlə izah etdi ki, Əta Tərzibaşının əsərlərini məcburən ədəbiyyat siyahısına salmayıb. İmhatan biletlərində də ondan sual olmayacaq, istəyən oxusun, istəməyən oxumasın.

Vaqif müəllimin bizə sərbəst seçim hüququ verməsi və həmin illərdə İraq türkmənləri mövzusunun Azərbaycanda gündəmdə olması yaşlılarımların bu

mövzuya diqqətini artırmışdı. Rəsul Rzanın, Rüstəm Əliyevin, Qəzənfər Paşayevin İraq türkmənləri ilə bağlı yazılarını oxuyanda Kərkükdə, Mosulda, Tuzxurmatıda, Ərbildə və b. bölgələrdə yaşayan soydaşlarımız haqqında daha geniş bilgi əldə etmək istəyirdik.

Əta Tərzibaşının adını ilk dəfə eşitdiyim vaxtdan 57 il sonra o, Allahın rəhmətinə qovuşdu. Ötən müddətdə onun yaradıcılığı ilə yaxından tanış oldum, məqalələrimdə əsərlərindən istifadə etdim, haqqında məqalə də yazdım, təəssüf ki, özü ilə görüşə bilmədim.

Sovetlər dönəmində İraqa getmək, Əta Tərzibaşını görmək mənim kimilər üçün mümkünsüz idi. 1990-cı illərdən başlayaraq İraqa gediş-gəliş asanlaşdı. Hər il yüzlərlə azərbaycanlı Kərbəla ziyarətinə, onlarla soydaşımız isə ticarət və başqa məqsədlərlə İraqa getdilər. Onlara qoşulub mən də gedə bilərəm, həmişə hörmətlə yad etdiyim, əsərlərindən yararlandığım Əta Tərzibaşını görərəm, söhbətlərini dinləyərdim. Təəssüf ki, bunu edə bilmədim.

Milləti və vətəni üçün etdiyi xidmətlərə görə dərin hörmətimi qazanmış türkoloq Əta Tərzibaşı Kərkükün tanınmış və əsilli-nəsilli bir ailəsində dünyaya gəlib. 1924-cü il noyabrın 14-də doğulan oğluna Hacı Ömer Ətaullah (Allahın əta etdiyi pay, nemət) adı qoysa da, o, Əta Tərzibaşı kimi tanındı.

İlk təhsilini Kərkük şəhərindəki Piryadı məhəllə məktəbində alan Ətaullah orada Qurani-Kərimi, Sədi Şirazinin “Gülüstən” və “Büstən”ını, Məhəmməd Bağdadinin əsərlərini oxumağı, eləcə də ibtidai hesab

əmaliyyatını öyrənir. Orta məktəbi və liseyi də doğulduğu şəhərdə bitirir. Məktəb illərində təzyiqlərlə üzləşir. Yaşadığı ölkədə ana dilində təhsil verən məktəblərin olmadığını görür. Halbuki onun dünyaya gəlməsindən 4 il əvvələdək bu yerlərdə Osmanlı hakim olsa da, ərəb dilində məktəblərin açılmasını, qəzet və jurnalların nəşrini qadağan etməmişdi. Əksinə ərəb dilinin, ərəb mədəniyyətinin inkişafına kömək etmişdi.

Osmanlı dövlətinin 400 illik hakimiyyətindən sonra parçalanmış imperiyanın yerində imperialist qüvvələrin yaratdığı İraq Krallığında türklərin sıxışdırılmasına başlanmışdı. Birinci Dünya savaşından sonra imperialist qüvvələr neftlə zəngin Mosul vilayətinin Türkiyə Cümhuriyyətinə daxil olmasına da imkan verməmişdilər. Vilayətin Böyük Britaniyanın qurduğu oyuncaq İraq krallığına tabe edildiyi azmış kimi burada yaşayan türklərin Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrini də əngəlləmişdi. Təzyiq və təqiblərdən cana doyan türklərin bəziləri yüzillərlə yaşadıkları, özlərinə vətən seçdikləri torpaqları tərk etmək məcburiyyətində qalmışdılar. Hacı Ömer isə vətənə bağlı insanlardan idi. Təqib və təzyiqlərə, ərəb assimilyasiyasına baxmayaraq köçməyi fikrindən belə keçirmirdi. Övladlarını da bu ruhda böyütməmişdi.

Beynəlxalq müqavilələrdə türklərin azlıq hüququ tanınsa da, ona əməl edilmirdi. Təqib və təzyiqlərə baxmayaraq türklər soydaşlarının maariflənməsinə böyük diqqət yetirirdilər. Əta Tərzibaşı da millətinin haqqını qanunlarla müdafiə etmək üçün 1946-cı ildə liseyi başa

vurduqda Bağdad Universitetinin hüquq fakültəsində oxumağa gedir. 1952-ci ildə universiteti başa vurub Kərkükdə vəkil kimi əmək fəaliyyətinə başlayır.

Vəkil işləyəndə görür ki, ayrı-ayrı soydaşının haqqını müdafiə etməklə iş bitmir. Gərək millət öz hüququnu başa düşsün, öz haqqı uğrunda mübarizə apara bilsin. Bunun üçün də mətbuatın gücündən yararlanır. İlk məqalələrini Misirdəki “ər-Risalə” jurnalında çap etdirir. Bu jurnal o dövrdə böyük şöhrət qazanmış, ən çox tirajla çap olunan ərəbdilli mətbuat nümunəsi idi. Sonralar Əta Tərzibaşının imzası Beyrut, Hələb, Bağdad, Kərkük, İstanbul kimi şəhərlərdə nəşr edilən qəzet və jurnallarda görünür.

Əta Tərzibaşı bir ara Kərkükdə nəşr edilən “Afaq” qəzetinin ədəbi redaktoru işləyir. 1958-ci ildə İraqda monarxiya devrilir və general Əbdülkərim Qasiminin rəhbərliyi altında İraq Respublikası qurulur. Həmin ilin iyulun 26-da demokratik azadlıqlara zəmanət verən müvəqqəti konstitusiya qəbul edilir. Siyasi partiyalar açıq fəaliyyətə başlayır. Bunu alqışlayanlardan biri də Əta Tərzibaşı olur. Qəzetçilikdə qazandığı təcrübəyə dayanaraq 1958-ci ilin sentyabrın 23-də “Bəşir” adlı həftəlik ədəbiyyat və mədəniyyət qəzetinin nəşrinə nail olur.

Lakin onun ictimai-siyasi fəaliyyətinin və nəşrinə başladığı qəzetin ömrü o qədər də uzun sürmür. Qasiminin rəhbərlik etdiyi hökumət tərəqqipərvər təşkilatların fəaliyyətini məhdudlaşdırmağa başlayır. 1959-cu ilin martında Əta Tərzibaşı da həbs edilir və

Hillə bölgəsinə sürgünə göndərilir. Əsasını qoyduğu “Bəşir” qəzeti də martın 17-də bağlanır.

“Kərkük”, “Afaq”, “Bəşir” qəzetlərində türklərin mədəniyyəti, ədəbiyyatı, dili haqqında yazdığı məqalələri ilə xalqın sevimlisinə çevrilən Əta Tərzibaşının sürgün həyatı çox da uzun sürmür. Üç aydan sonra yenidən Kərkükə dönərək vəkillik fəaliyyətini davam etdirir.

Əta Tərzibaşı vəkillik etdiyi günlərdə şahidi olur ki, soydaşları çox vaxt savadsızlıqlarına və ərəb dilini bilmədiklərinə görə məhkəmələrdə uduzurlar. Ərəblərin bir çoxu da türklərin tarixindən, mədəniyyətindən, ədəbiyyatından xəbərsiz olduqlarına görə onlara vəhşi, qaniçən və geridəqalmış kimi baxırlar. Odur ki, xalqının tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, folkloru haqqında həm ana dilində, həm də ərəbcə “Ə.T”, “Ətaulla Tərzibaşı”, “Məcid Türkəqul”, “Ömerzadə Allahverdi” və b. İmzalarla əsasən də Əta Tərzibaşı imzası ilə elmi, publisistik məqalələr yazır. Onun istər “ət-Turasüş-Şəabi” jurnalında türkmən mədəniyyəti və folkloru haqqında ərəbcə yazdığı məqalələr, istərsə Ziya Gökalp, Əhməd Ağaoğlu və Fuad Köprülü kimi sosioloqlar haqqında çap etdirdiyi əsərlər bu gün də aktuallığını saxlayır.

İraq türklərinin mədəniyyəti tarixində xüsusi yeri olan “Qardaşlıq” jurnalında türk və ərəb dillərində ədəbiyyat, folklor, dil haqqında dəyərli məqalələr çap etdirən Əta Tərzibaşı sıx-sıx beynəlxalq elmi konfranslarda məruzələr edir, dünyanın ünlü türkoloqları ilə fikir

mübadiləsi aparır. Ensiklopediyalar adətən türkmanların kultürü, ədəbiyyatı, tarixi ilə bağlı məqalələri ona yazdırmaqda maraqlı olublar.

Onun “Yazı dili, danışiq dili” məqaləsi dilçilik haqqında nəzəri baxışları özündə əks etdirən ən dəyərli qaynaqdır. Bu yazıda Əta Tərzibaşı türkcənin danışiq diliylə yazı dili arasındakı fərqi digər dillərdəki kimi dərin olmadığını sübut etmək üçün ərəb dilləri ilə müqayisələr aparıb.

Əta Tərzibaşı məqalə və çıxışlarında dilin inkişaf etdirilməsinə, orta əsrlərdə türk dilinə yüklənmiş ərəb-fars tərkiblərindən təmizlənməsinə xüsusi diqqət yetirib. O, elmi əsərlərində, məqalələrində və çıxışlarında dildən çıxarılan ərəb və fars mənşəli sözlərin yerinə Avropa mənşəli terminlərin gətirilməsinin də əleyhinə olmuşdur. “İrak türkləri və dil özleştirmesi” əsərində məsələni geniş təhlil etmiş və bu fikri irəli sürmüşdür ki, dilin təmizlənməsi, inkişaf etdirilməsi, sərt, inqilabi yolla deyil, təcridi aparılmalıdır. Həm də bu təmizləmə və yeniləşmə türk xalqları arasındakı bağlılığa zərər verməməli, əksinə onu daha da yaxınlaşdırmalıdır.

Bölgənin folklorunun toplanmasında və nəşrində böyük xidmətləri olan Əta Tərzibaşı dilin təmizlənməsində və yeniləşdirilməsində xalq danışığına önəm verilməsini döən-döənə vurğulamışdır. Səbəbini də onunla izah etmişdir ki, bu gün bir türk xalqının ədəbi dilində işlənməyən, arxaikləşmiş və ya dialektə çevrilmiş sözlər başqa türk xalqlarının ədəbi dilində

olduqca işləkdir. Ola bilsin ki, həmin sözlər çalar fərqlərilə seçilsin və yeni eşidildiği vaxt qulaqlara yad gəlsin, yaxud arqo kimi səslənsin. İctimai-siyasi xadimlər, dövlət adamları, yazıçı və şairlər, qəzetçilər bu sözləri tez-tez işlətsələr, ədəbi dillərdə özünə vətəndaşlıq hüququ qazansın və türk xalqlarının bir-birinin yazısını anlaması da asanlaşar.

Əta Tərzibaşı yazı dili ilə danışmaq dilinin yaxınlaşmasının vacibliyini dəfələrlə vurğulamışdır. Bunun üçün bölgədə böyük nüfuzu olan Türkiyə türkcəsinin əksikliklərini göstərməkdən də çəkinməmişdi. Məqalə və çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır ki, tarix boyu türk dillərinin ən işlək və şirin səsi olan sağır nun səsinin əlifbada göstərilməməsi getdikcə bu səsin işləkliyini itirməsi ilə yanaşı, əski yazıların oxunuşunu da, türk xalqları və toplumlarının dilləri arasındakı yaxınlığı da çətinləşdirmişdir.

Tarix boyu 12 ayrı-ayrı əlifbadan istifadə etmiş türklərin böyük bir hay-küylə latın əlifbasına keçməsi də gözlənilən nəticəni verməmişdir. Onun əvəzinə ərəb əlifbasında islahatlar aparılaraq türk xalqlarının səs sistemində uyğunlaşdırılıbsaydı, öz keçmişlərindən belə sürətlə ayrılmaz, və bir-birini anlamaqda çətinlik çəkməzdilər.

1970-ci ilin yanvar ayının 24-də İraq hökuməti ölkədə yaşayan türklərə ana dillərində təhsil almaq və b. mədəni haqlar verdiyi haqqında bir qanun çıxardı. Lakin qanunun həyata keçməsi müxtəlif bəhanələrlə reallaşmadı.

1953-cü illərdə Bağdadda “Şərqi və türkülər” kitabını çap etdirən Əta Tərzibaşı 1954-cü ildə ərəbcə yeni bir kitab nəşr etdirdikdən sonra 1955-ci ildə “Kərkük xoyratları və maniləri”, 1961-ci ildə “Kərkük havaları”, 1962-ci ildə “Kərkük əskilər sözü”, 1963-cü ildə “Kərkük şairləri”, 1964-cü ildə “Arzı-Qəmbər masalı”, 1976-cı ildə “İraq türkmənləri arasında yağmur duası” və b. kitablarını oxucularının və elm adamlarının müzakirəsinə vermişdi.

Əta Tərzibaşı kitabları təkrar-təkrar nəşr olunan az müəlliflərdən biridir. Belə ki, onun “Kərkük şairləri” kitabı 1963-2012-ci illərdə 13 dəfə, “Arzı-Qəmbər masalı”, orijinalında olduğu kimi, Kərkük, Bağdad, İstanbul və Bakıda 5 dəfə (hətta fransızcaya çevrilərək 2000-ci ildə Cenevrədə də nəşr olunub), “Kərkük xoyratları və maniləri” üç dəfə nəşr edilmişdir. Onun kitablarının çap olunma coğrafiyası da genişdir. Buraya Kərküklə yanaşı, Bağdad, İstanbul, Ankara, Bakı, Cenevrə və b. şəhərlər daxildir.

Ömrünü türkmən ədəbiyyatının, dilinin, folklorunun və mətbuat, nəşriyyat tarixinin öyrənilməsinə həsr etmiş Əta Tərzibaşı bir ara Bağdadda gündəlik “əl-Cihəd” qəzetini də nəşr etmişdir.

1964-cü ilin may ayında Türk Dil Qurumuna “yardımcı üzə”, 1996-cı ilin iyun ayında isə “şərəf üzəsi” seçilən Əta Tərzibaşı 300-ə qədər məqalə, 30-a yaxın kitab nəşr etdirsə də, vəkillikdən qazandığı pulla dolanmışdır. Yəni dolanışıq üçün vəkillik etməyib elmi axtarışlarla məşğul olsaydı, yəqin onun əsərlərinin sayı

iki bu qədər olardı. Əta Tərzibaşı yaradıcı şəxsiyyətlərə onların əsərlərinin bədii, elmi dəyərlərindən çox millətində necə xidmət etməsinə görə qiymət verirdi. Ona görə elmi yaradıcılıqla məşğul olurdu ki, millətində xeyir versin.

2001-ci ildə keçirdiyi bir qəza nəticəsində ayağı sınıan böyük alim və ictimai xadim evindən çıxmaz hala düşür. Buna baxmayaraq ruhdan düşmür, daim kompyuter arxasında işləyir. Evdən çıxmaz vəziyyətində üç cildlik “Türkman sözlüyü”, üç cildlik “Türkman kəşkülü” əsərlərini yazaraq nəşr etdirir. Onun son nəşr edilən əsəri 2015-ci ildə işıq üzünə görə “Füzuli haqqında yazılar” olur. 2015-ci ilin sonlarında heç kimlə görüşmək istəməyən şair, alim, vəkil və böyük millətsevər insan 2016-cı il martın 31-də, saat 21.00-da haqqa qovuşur.

Əta Tərzibaşının elmi əsərləri təkcə türk xalqlarının deyil, Yaxın Şərqi ən zəngin kitabxanalarının qiymətli sərvətinə çevrilmişdir. Qarabağda baş verən savaqlar Azərbaycanda Əta Tərzibaşının ölüm xəbərinə diqqəti müvəqqəti azaltmışdır. Yəqin ki, bundan sonra Əta Tərzibaşının ölümünün qırxıncı günü qeyd ediləcək və onun xatirəsinin yad edilməsi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

15.04.2016

DİKTATURADAN QURTULUB “DEMOKRATIYA” TERRORUNUN QURBANI OLAN MƏHƏMMƏD MEHDİ BAYAT

Məhəmməd Mehdi Bayat (Türkiyədə onun adı və soyadı Mehmet Mehdi Bayat kimi yazılır-Ə.Ş.) mənim tanıdığım neçənci İraq Türküdür və onunla harda tanış olmuşam? Nə qədər fikirləşdimsə, xatırlaya bilmə-

dim. İraq türklərindən ilk tanış olduğum Şakir Sabir Zabıtlə görüşümdən 45 il keçsə də onu nə vaxt, harada gördüyümü heç vaxt unutmadım. İllər keçə də həmin günü dünən olmuş kimi xatırlayıram. Son dövrlərdə tanış olduğum insanları yaxşı xatırlamamağım yaşlandıqca yaddaşım zəifləməsinin əlamətidir. Amma onlarla olan bəzi söhbətlərimi, müzakirələrimi qətiyyənlə unuda bilmərəm. Məhəmməd Mehdi Bayat ilə də belə söhbətlərim və müzakirələrim oldu.

Ucqar bir dağ kəndində, keçmiş Sovetlər Birliyinin Ermənistan Respublikasındakı Basarkeçər rayonunun İnekdağ kəndində (1988-ci ildə Sovet hökumətinin dəstəyilə bölgədən bütün müsəlmanlar məcburən köçürüldülər) anadan olmuşam. Nə kəndimizdə, nə də ailəmizdə mənim fikirlərimin formalaşmasında, milli ruhda yetişməyimdə təsiri olacaq ali təhsilli bir nəfəri

xatırlamıram. Dünyagörüşüm uzun qış gecələrində evlərdə oxunan nağılların, aşıqların söylədiyi dastanların, kəndin yaşlı adamlarının xatirələrinin təsiri ilə formalaşıb.

Cavan yaşlarımda Rüstəm Əliyevin, Rəsul Rzanın, Qəzənfər Paşayevin İraq Türkləri haqqında yazdıqlarını böyük bir acgözlüklə oxuyurdum. Onlardan ilk qarşılaşıb səsinə eşitdiyim, söhbətini dinlədiyim Şakir Sabir Zabitdir.

1968-cı ilin payızı idi. Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indi Bakı Dövlət Universiteti) birinci kursunda oxuyurdum. Bakıda Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 250 illik yubileyi qeyd olunurdu. Yubiley tədbirlərinə gəlmiş Şakir Sabir Zabitlə təsadüfən tanış oldum. Sonra Azərbaycan radiosunun xarici verilişlər şöbəsində işləyən və İraqda türk mətbuatı tarixindən namizədlik dissertasiyası yazan Sinan Səidlə tanış oldum. Onun Nərminə Məmmədova ilə birlikdə oxuduğu Kərkük mahnılarını dinlədikə ruhum sanki qanadlanırdı.

İraqda, Suriyada, Lübnanda yaşayan soydaşlarımızdan söhbət açanlar, yazanlar onları Türkman kimi tanıdırdılar. Mən də eşitdiklərimin və oxuduqlarımın təsirindən uzun illər çıxıb bilmədim. Sonralar 1958-ci ilə kimi İraqda, Suriyada, Lübnanda yaşayanların Türkman deyil Türk adlandırıldığını öyrəndim.

Sinan Səid dissertasiya müdafiə edərkən kasıb tələbə olsaq da bir dəstə gül alıb onu təbrik etməyə getmişdik. Bu İraqlı soydaşlarımıza olan sevgimizdən

doğmuşdu. O, bizim gəlişimizdən təsirləndiyindən göz yaşını saxlaya bilmədi.

Sovet İttifaqının çökməsindən sonra sərhədlər açılarda Türkiyədən keçib Naxçıvana gələn İraqlı soydaşlarımızdan Əhmət Bayat Günəş, Yunis Siddık, Sacidə Bayat ilə tanış oldum. Onların evimizdə qonaq olduğu günlər bizim ən gözəl və şirin günlərimiz idi. Sonralar elmi simpoziumlara gedəndə tanış olduğum İraq Türklərinin sayı çoxaldı. Onların arasında Suphi Saatçı, Mahir Nakip, Şəmsəddin Küzəçi, Məhəmməd Mehdi Bayat və b. vardı.

Məhəmməd Mehdi Bayat sonralar tanış olduğum İraq Türkləridən idi. Onunla ABŞ İraqı işğal edəndən sonra Türkiyədə tanış olmuşdum. O, Türkiyəyə qaçqın kimi yox, xalqın inandığı, etibar etdiyi bir insan, ədəbi sima kimi gəlmişdi. Toplantı günlərində tez-tez görüşürdük. Ölkədəki vəziyyətdən narahatlığımı bildirəndə o məni sakitləşdirməyə çalışırdı. Mən televiziyalarda göstərilən terror hadisələrindən, partlayışlardan, soydaşlarımızın ağır vəziyyətindən danışanda o, Səddam dövrünün çətinliklərindən xilas olduqları üçün şükr edirdi.

Mənim fikrimcə, İraq Səddamın dövründə ağzı bərk bağlanmış qazana bənzəyirdi. Gec-tez qazanın ağzı açılacaq və buxar çıxacaqdı. Açılmasa, mütləq partlayacaqdı. Amerika qazanın ağzındakı qapağı açmadı, əksinə vəziyyətdən istifadə edərək qazanı partlatmağa üstünlük verdi. Buxar çıxdı, amma ölkə sakitləşmək əvəzinə parça-parça oldu. İnsanlar kasıblaşdılar. Müdaxiləçi dövlətlər bunu fürsət bilib

ölkənin bütün sərvətini müxtəlif yollarla ələ keçirməyi bacardılar.

Demokratiya adı ilə xalqlar, dinlər, inanclar arasında nifaq toxumları əkdilər. Elə bir nifaq toxumu ki, onun “faydası” terror oldu, “canlı bombalar” çoxaldı, körpə uşaqların, qadınların, yaşlıların qətli, insanların namusuna təcavüz, aclıq və xəstəliklər artdı. Xarici müdaxiləçilərin əkdikləri gizli nifaq toxumları, mənəcə, gizli mina kimi idi. Nə vaxt, harda partlayacağını, bu partlayışların nə vaxta qədər davam edəcəyini başa düşmək mümkün deyildi.

Məhəmməd Mehdi Bayat diktaturanın boğucu havasından o qədər bezmişdi ki, İraqın ABŞ tərəfindən işğalından sonrakı vəziyyətindən çox məmnunluqla danışırdı. Bir dəfə Bakıda söhbət edəndə o məni Səddam rejimini müdafiə etməkdə günahlandırırdı. Süfrə başında əyləşən dostlarım ona güldülər. Məhəmməd Mehdi Bayat bir az pərt oldu. Dostlarımdan biri vəziyyəti izah edərək mənim diktaturaya, avtoritar, totalitar rejimlərə necə nifrət etdiyimi və keçmişdə olmuş bir hadisəni danışdı.

“Kommunist” qəzetində rəssam işləyən, gözəl karikaturalar çəkən Yavər Əsədov bir dəfə ağ göyərçinlərdən Səddam Hüseyinin portretini yaratmışdı. Bununla onun bir sülh rəmzi olduğunu göstərmək istəmişdi. Bunun müqabilində Yavər Əsədovu İraqın Azərbaycandakı səfirliyinə dəvət edib üzərində Səddam Hüseyinin şəkli və imzası olan bir saat bağışlamışdılar. İraqa dəvət edilib-edilmədiyini, təəssüf ki, unutmuşam. Sənətinə və özünə hörmət

etdiyim bir insanın belə münasibəti məni çox üzmüşdü. Ona dərs vermək üçün İran-İraq savaşında yaralanmış iranlıların adından təhdid dolu məktub göndərdim. Bunu Yavərlə birlikdə işləyən dostlarıma da danışdım. Onlar da mənə kömək etdilər. Yavər məktubu oxuyub çox qorxmuş, rəngi qaçmışdı. O, qorxudan titrəməyə başlayanda dostları narahat olub onu sakitləşdirmiş, heç bir təhlükənin olmadığını və məktubu mənim İrandakı dostlarıma yazdırıb oradan göndərdiyimi demişdilər.

O hadisədən bir müddət sonra mən Yavərlə Bakıda rastlaşdım və həmişə olduğu kimi, mənimlə səmimi görüşüb “məni çox qorxutmuşdun” deməklə kifayətləndi.

Məhəmməd Mehdi Bayat bu söhbəti eşidəndə güldü və dedi: “Səddamı sülh tərəfdarı kimi təqdim etmiş birinə yaxşı dərs olub bu! Kaş məktubu Əli Şamilin göndərdiyini deməsəydilər. Elə insanlar ömürləri boyu qorxu içində yaşamalıdır”.

Məhəmməd Mehdi Bayat ilə ictimai-siyasi hadisələrə fərqli baxışlarımız vardı. Amma bu fərqlilik dostluğumuza zərər vermirdi. Bir dəfə dostlarımız süfrə başında Məhəmməd Mehdi Bayata Əhməd Günəşi saxta pasportla Türkmənistana göndərməyimizdən, nazirlərlə görüş təyin etməyimizdən, hətta Aşqabadda televiziya çıxmasını belə təşkil etməyimizdən, qəzetlərin ölkəyə qanunsuz daxil olmuş bir adamdan rəsmi şəxs kimi söz aşmasından danışdılar.

Həmin söhbətdən bir gün sonra Məhəmməd Mehdi Bayat məndən israrla onu da Türkmənistanına göndərməyimi xahiş etdi. Mən vaxtın o vaxt olmadığını, indi Türkmənistanın müstəqil ölkə olduğunu, özümüzün belə oraya çətinliklə gedə bildiyimizi, sərhəddə ciddi yoxlamalar olduğunu desəm də, fikrindən döndərə bilmədim. Onu Əhməd Günəş kimi saxta pasportla Türkmənistanına göndərməyimiz mümkün deyildi. Buna görə də tək fürsət simpoziumlarda iştirak etmək idi.

2010-cu ilin oktyabr ayının 14-15-də keçirilməsi planlaşdırılan “Oğuzname” yordumu-taryhy ve medeni çeşmə hökmünde. (Halklara ylmy maslahatyn nutuklarynyn gysgaça beyanı)” simpoziumunun dəvətiyəsini ona göndərdim. O, “İrak Türkmenlerinde Oğuz ve Bayat oymağı” mövzusunda məruzə hazırladı. Mən Türkmənistanda simpoziumun təşkilatçılarından biri olan Kakacan Janıbekova Məhəmməd Mehdi Bayata xüsusi diqqət göstərməyi xahiş etdim. Şəxsi təcrübəmdən bəzən simpoziumlarda ən qiymətli mövzunun, ən vacib iştirakçının belə gözdən qaçdığını bilirdim.

Məhəmməd Mehdi Bayatın məruzəsi qəbul edildi. Bir neçə gün sonra Aşqabadda birlikdə idik, dərdləşdik, şəhəri gəzdik, dostlarla söhbət etdik. O, özünə xeyli dost qazandı. Türkmənlər onu sevgiylə qarşıladılar. Məhəmməd Mehdi Bayat bu səfərdən çox məmnunluqla qayıtdı. Türkmənistan səfərinin təsiri altında “Türkmənistan” və “Türk dünyası” şeirlərini yazdı. O şeirləri mənə də göndərdi. “Türkmənistan” şeiri belədir:

Gecə-gündüz yalnız səni özlədim.
Göz açanı keçmişini izlədim.
Kaç yıl oldu bu eşqi mən gizlədim.
Sənə sevgim çox dərinidir tam içdən.
Gəl, gör məni. Ağlayıram sevincdən.
Gəldim sənə rindu-şeyda sərxoşum.
Qanımdadır heç tükənməz bu coşqum.
Eşq, eşq deyir Aşqabadım bu xoşum.
Nə məcnunlar, nə fərhadlar, qəmbərlər.
Mənim kimi eşq dərdini bilərlər.

Onun şeirlərində tərənnüm və tərif ön planda idi. Səddam Hüseyin rejimini sevməyən şairin Türkmənistan prezidentini mədh etməsi mənə qəribə gəldi. Ona bu barədə deyəndə “Xeyr, siz düzgün fikirləşirsiniz. Səddam başqa millətdəndir. Mənim tərif etdiyim, ölkə başçısı isə Türk xalqlarının özündəndir” cavabını verdi. Onun bu cavablarına

**Məhəmməd Mehdi
Bayat Türkmənistanın
başkəndi Aşqabadda.**

Şəkildə: soldan, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Əbülfəz Aman-oğlu, Özbəkistanlı alim Bahodir Posilov. İraq Türkü Məhəmməd Mehdi Bayat.

gülməkdən başqa söz tapa bilmədim. Şair, tədqiqatçı, 2010-cu ildə millət vəkilliyinə namizədliyini irəli sürən bir adamın görülən işə nəticəsinə görə yox, edənin milliyyətinə görə qiymət verməsi mənə qərribə görünür. Burdan bir nəticə hasil olur ki, zalımın, məzlumun haqqını yemiş bir adam mənim millətimdəndirsə yaxşıdır, başqa millətdəndirsə pisdür. “Türk dünyası” şeiri belədir:

Həc səfəri gözlərimdə canlandı
Qaraqumun səhrasını keçəndə.
Bir zamanlar xəyalında yaşadım
Günlərini omuzumda daşırkən.
Rüzgarları qucaqladım əsəndə,
Çünki vardım bayram günü murada,
Bayram etdim əqrabalar içində.

Məhəmməd Mehdi Bayat bir türklük sevdalısı idi. Ona görə də türk dünyasında harda bir simpozium, tədbir olsaydı mütləq dəvətiyəsini ona göndərirdim. Bəzən də mövzu seçməkdə, mənəbə axtarmaqda çətinlik çəkəndə dadına çatırdım. Dəfələrlə Azərbaycana gəlmişdi. Onu həmişə hörmətlə qarşılayıb gözəl günlər keçirməsi üçün əlimizdən gələni əsirgəmirdik.

2012-ci ildə yay məzuniyyətinə çıxmışdım. Ailəvi dostum Namaz Səfərov həmişə olduğu kimi, yenə bizi ailəliklə Qubanın Dəhnə kəndindəki yaylaq evinə aparmışdı. Hər yay sərin havada rahatça yazılarımı

yaza, oraları gözə, dincələ bilirdim. Dəhnə kəndinə çatdığımız ikinci gün Məhəmməd Mehdi Bayat zəng vurdu, Bakıya gəldiyini dedi.

Sosial şəbəkədə tez-tez məktublaşırıdım. Amma gələcəyi barədə heç nə yazmamışdı. Onun gəlməsi ilə bağlı mənə heç nə yazmadan, xəbər vermədən birbaşa Bakıya gəlib zəng vürması məni çox təəccübləndirdi. Çətin olsa da Qubaya, ordan da taksi ilə Bakıya qayıtdım. Biz onunla 2012-ci ilin iyunun 23-də Bakı bulvarında görüşdük. Dostlarımız onu qarşılıyıb lazım olduğu qədər hörmət etmişdilər. Heç bir problem yox idi. Görüşəndə “Səninlə dərldəşmək istədim” dedi.

Həmin axşam dəniz kənarında gözəl vaxt keçirdik. Gələcək planlarımızdan, iştirak edəcəyimiz simpoziumlardan danışdıq. Məhəmməd Mehdi Bayat Tatarıstana, Başqurdıstana, Altaylara, Saxaya (Yaquitiya) da getmək istədiyini bildirdi. Amma rus dilini bilmədiyi üçün orada keçiriləcək simpoziumlara məruzə yaza bilməyəcəyini dedi. Mən də onun türkçə yazdığı məruzəni rus dilinə tərcümə etdirəcəyimə söz verdim. Azərbaycanlılardan, türkmənlərdən simpozium günlərində ona həm bələdçilik, həm də tərcüməçilik etmələrini xahiş edəcəyimi də dedim. Çox sevindi və mütləq 2013-cü ildə Rusiyada yaşayan türk xalqlarından birinin keçirəcəyi simpoziuma məruzə hazırlayacağına söz verdi.

Şəkildə: soldan Gazi Universitetinin professoru Örcün Barışta, İraq Türlərindən Məhəmməd Mehdi Bayat və Azərbaycanlı Əli Şamil Hüseynoğlu.

Onun arzusu ilə bulvarın axşam mənzərəsində şəklini çəkdim. Söhbət İraqdakı vəziyyətdən düşəndə yenə də fikirlərimiz bir-birinə tərs gəldi. O, ölkənin gələcəyini yaxşı görürdü. Mən dayana bilməyib: “Sayın Məhəmməd bəy, sizin nəyi tərif etdiyinizi mən başa düşmürəm?! İnsanlar evlərindən bazarlıq etmək üçün çıxır, amma sağ-salamat qayıdacaqlarına inanmır. Mən raharsızam. Hər an dostlarımdan birinin “canlı bombalar”ın qurbanı olduğunu eşidəcəyimdən rahatsızam. Açıqı, sizin üçün də narahatam. Siz isə Amerikanın yaratdığı xaosla demokratiya, söz və fikir

azadlığı deyirsiniz. İstismarçıların “əkdikləri bombalar”ın harada, nə vaxt partlayacağını bilmək mümkün deyil. Onların əkdikləri fitnə toxumunu 50 ilə, yüz ilə təmizləmənin mümkün olmayacağı”.

O, çox sakit və ümidlə “Sayın Əli Şamil, İraqda vəziyyət televiziyanın göstərdiyi, qəzetlərin yazdığı kimi deyil. Düzdür, bəzən “canlı bombalar” olur, amma insanlar narahatlıqdan uzaq, rahat yaşayır, fikirlərini açıq deyirlər” dedi.

Söhbətimizdə iştirak edən dostlarım məni qonağa belə münasibətə görə qınadılar. Mən də məyus oldum. Amma nə edə bilərdim ki, onu fikirləşdiyim üçün, İraqdakı dostlarıma canım yandığı üçün bu qədər sərt danışdım. Fikirləşdim ki, bəlkə Məhəmməd Mehdi Bayata bir təsiri olar

Ertəsi gün gəncləri və ziyalıları Məhəmməd Mehdi Bayatın başına topladım. Onun türk dünyasından olan gənclərlə söhbətdən zövq aldığını bildirdim. Buna görə də 2012-ci ilin oktyabrın 24-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutuna elmi ezamiyyətə gəlmiş alimlər, Türkmənistan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun folklor şöbəsinin müdiri Bayram Baymuradov və tarix şöbəsinin böyük elmi işçisi Nurmuhəmməd Gulucdurduyevlə onu görüşdürdüm. Məhəmməd Mehdi Bayat onlardan ayrılmaq istəmirdi. Gənclərin utanıb az danışmasına baxmayaraq bütün günü onlarla birlikdə keçirdik. Bakının parklarını,

görməli yerlərini gəzib dolaşdıq. Birlikdə şəkillər çəkirdik.

Yanvar ayında televizorda İraqın Səlahəddin vilayətinin Tuzxurmatu qəsəbəsində “canlı bomba” partlayışı baş verdiyini eşidəndə özümü pis hiss etdim. Ölənlər arasında

Məhəmməd Mehdi Bayat Azərbaycanın başkəndi Bakıda Mirzə Ələkbər Sabirin adını daşıyan bağda. Şəkildə: Birinci sırada əyləşənlər, soldan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun doktorantı Aynur Qəzənfər-qızı, İraq Türkü Məhəmməd Mehdi Bayat, Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının əməkdaşı Hüseyn Mirtəqəvi, Bakı Dövlət Universitetinin elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nəzakət

Hüseyn qızı, Türkmənistan Elmlər Akademiyası Milli Əlyazmalar İnstitutu folklor bölməsinin müdiri Bayram Baymuradov.

İkinci sırada: ayaq üstə duranlardan, soldan, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səadət Şıxıyeva, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səkinə Qaybaliyeva, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Elmira Fikrətgızı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı İsmixan Osmanlı və Türkmənistan Elmlər Akademiyası Milli Əlyazmalar İnstitutu tarix bölümünün elmi işçisi Nurmuhammed Qılıcdurduyev.

Məhəmməd Mehdi Bayatın da ola biləcəyi narahatlığını keçirdim. Çünki o bölgədə türkmənlərin yaşadığını bildirdim. Və Məhəmməd Mehdi Bayat “canlı bomba” partlayışının baş verə biləcəyi tədbirlərdə mütləq iştirak edirdi.

O axşam sosial şəbəkədə xəbərlərə baxdım və tanıdıklarımın heç kimin adına rast gəlmədim. Yanvar ayının 24-də xəbərlərdə deyildi ki, İraq Türkmən Cəbhəsinin sədr müavini və Səlahəddin vilayət məclisinin üzvü Əli Haşimin qaynının yanında çadıra girən “canlı bomba” özünü partlatmış, 42 nəfər

ölmüş, 75 nəfər yaralanmışdı. Yasa gəlmiş İraq Milli Məclisindəki türkman millət vəkili Fevzi Əkrəm, İraq Türkman Cəbhəsinin sədr müavini Əli Haşim Muxtaroğlu, İraq Türkman Cəbhəsinin keçmiş sədri Sadəddin Ərgəç, Səlahəddin Vilayəti valisinin köməkçisi Əhməd Qoca, Kərkük Vilayəti Məclisinin üzvü Munir Kifri və b. yaralananlar, Məhəmməd Mehdi Bayat isə ölənlər arasında idi.

Çox məyus oldum, amma nə yasına gedə bildim, nə də ailəsinə başsağlığı verə bildim.

O terrordan İraq Türkman Cəbhəsinin sədr müavini Əli Haşim Muxtaroğlu yaralanıb xilas ola bildi. Amma bununla kifayətlənmədilər. Xalqın və onun haqları uğrunda mübarizə aparanları aradan qaldırmaq üçün yeni terror aktları hazırladılar. Əli Haşim Muxtaroğlu isə ölümdən qorxmayıb xalqı sünni-şiə, kürd-türkman qarşıdurmasını alovlandıranlarla mübarizəyə çağırırdı.

Qarşıdurmanı təşkil edənlər, onun davam etməsini istəyənlər isə belə mübariz və humanist insanları sevməzlər, onları bir maneə hesab edirlər. “Maneə”ni isə aradan qaldırmaq üçün onlarla üz-üzə vuruşmaz, kiminsə vasitəsilə pis əməllərini həyata keçirərlər.

2013-cü ilin avqustun 25-də sosial şəbəkədə İraqın Səlahəddin Vilayətinin Tuzxurmatu qəsəbəsində terrora qarşı təşkil olunmuş tədbirdə iştirakçıların arasına qarışmış 2 “canlı bomba”nın özünü partlatması nəticəsində 6 nəfərin öldüyü, 35 nəfərin yaralandığı bildirilirdi. Həmin terror hadisəsində İraq Türkman

Cəbhəsinin sədr müavini Əli Həşim Muxtaroğlu da həlak olmuşdu.

Çox kədərləndim, ölənlərin ruhuna fatihə oxudum. İcimdəki kədər isə bitmək bilmir. Öz-özümə “demokratiya”, “insan haqları” və s. adlarla həyata keçirilən terror hadisələrindən, qarşıdurmalardan xilas olmaq mümkündürmü?” deyə fikirləşdim. Niyə biz öz evimizin, öz ölkəmizin problemini özümüz həll etmirik? Niyə bizləri xaricdən istədikləri kimi idarə etmələrinə icazə veririk? Niyə bizim rəhbərlər İran şahı Rza Pəhləvinin, Misir prezidenti Hüsni Mübarəkin, Liviya prezidenti Müəmmar Qəddafinin və başqalarının həyatından dərs almırlar? Xarici qüvvələrə söykəyib xalqını əzənlərin özlərini də, ailələrini də necə bir sonluğa sürüklədiklərinin niyə fərqi varmırlar? Gözlərinin qarşısında baş verən bu hadisələrdən niyə dərs almırlar?!

KƏRKÜKÜN MEMAR VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNAS ALİMİ

Suphi Saatçi 1967-ci ildə Türkiyəyə memar olmaq istəyi ilə gəlib. İstəyinə çatıb da. İstanbul Dövlət Gözəl Sənətlər Akademiyasının (indiki Mimar Sinan Gözəl Sanatlar Üniversitesi) Yüksək Memarlıq Bölümünü 1974-cü ildə bitirərək işə başlayıb.

Türkiyədə memar olmaq, xüsusən də İstanbul kimi böyük şəhərdə yaşayaraq memar işləmək xoş güzəran deməkdir. Lakin Kərkükdən gəlmiş Suphi Saatçinin pul, firəvan həyat başını gicəlləndirməyib. Bir ara tarixi abidələri qoruma və bərpa sahəsində memar kimi çalışıb. Müxtəlif təşkilatlarda mütəxəssis və məsləhətçi işləyib. Amma ürəyi qoyub gəldiyi toplumun-İraq türklərinin yanında olub. Onların taleyini, ədəbiyyatını, folklorunu, mədəniyyətini Türkiyədə tanıتماğa çalışıb.

...Vaxtında gündəlik yazmadığımı peşimançılığımı çox çəkmişəm. Uşaqlıq və yeniyetməliyimdə ağsaqqalların yaddaşlarından gileyləndiyinin şahidi olduğumdan bir neçə dəfə gündəlik yazmağa cəhd etsəm də baş tutmadı. Çünki, gündəlik yazmağa vaxtım olanda ətrafımda ciddi hadisələr baş vermirdi. Səhər işə, axşam evə prinsipilə yaşayırdım. Bir-birinə bənzər boz günlərdən nə yazaydım ki?! Ən yaxşı günlər iş yoldaşlarımla, tanışlarla

yeyib-içmək, gəzib-dolanmaq sayılırdı. Onun da toplum üçün elə bir dəyəri yox idi.

Günümüzdən ötənlərə, “Şərq qapısı” qəzetində işlədiyim iyirmi ilə dönüb baxanda yazmalı, topluma təqdim etməli olan aldığım cəzalar, töhmətlər, KQB (DTK) və Vilayət Partiya Komitəsinə yazdığım izahatlardır. Onlar da təşkilatlarda qaldı. Bir surətini özümdə saxlamağa da icazə vermədilər. Həmin günlərin ağır psixoloji gərginliyindən günlərlə çıxıb bilmirdim. Həmin günlərdən yazsaydım, gənclər üçün maraqlı olardı. “Yazdığım kiminsə əlinə keçər” qorxusu gündəlik yazmağımı əngəlləyirdi.

Sovetlərin çöküşü qorxunu nisbətən canımdan çıxardı. Onda da yazmağa vaxt tapmadım. Gecə-gündüz demədən idarə və təşkilatlarda, kəndlərdə oldum, adamlarla görüşdüm, milli azadlıq hərəkatının dayaq dəstələrini yaratdım, döyüş bölgələrinə getdim, könüllü müdafiə dəstələrinin üzvlərinə ərzaq, hərbi sursat çatdırırdım.

Sonra da Türk dünyasına səfərlər, dövlət adamları ilə, siyasətçilərlə görüşlər, höcətləşmələr, elmi araşdırmalar, simpoziumlara məruzələr hazırlamaq gündəlik yazmağıma mane oldu. Bu günlərdə bilgisayar arxasına keçib yazmağa başlayanda nəinki söhbətlərimizin məzmununu, hətta kiminlə harada görüşdüyümü sənədlərə baxmadan dəqiqləşdirə bilmirəm. Bunu yazmaqda məqsədim özümə haqq qazandırmaq deyil. Canımda bir tənbəllik də olub. Rəhmətlik Xəlil Rza Ulutürk gözümüzün qabağında idi. İş nə qədər çox olsa da, gündəlik yazmağı unutmurdu.

Suphi Saatçı, Mahir Nakip, Mehmet Ömer Kazancı və b. kərküklü aydınlarla maraqlı söhbətlərimiz olub. Heyif

ki, onları vaxtında lentə və kağıza köçürmədiyim üçün unutmuşam. Amma onlar mənim üçün Azərbaycanın 19-cu və 20-ci yüzilliyin önlərində yaşamış Həsən bəy Zərdabi, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbəyli və b. timsalındadırlar. Həsən bəy Zərdabi Moskva Universitetinin Təbiətşünaslıq fakültəsini bitirsə də, xalqın maariflənməsi üçün teatr tamaşaları hazırlayıb, qəzet nəşr etdirib, məqalələr yazıb. Nəcəf bəy Vəzirov Moskvadakı Petrovski-Razumovski Meşə və Təbiətşünaslıq Akademiyasının Meşəçilik şöbəsini bitirib meşəbəyi işləsə də pyeslər, məqalələr yazıb, Azərbaycanda faciə janrının əsasını qoyan dramaturq kimi tanınıb. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Peterburq Yol Mühəndisləri Universitetini bitirsə də, dramaturq, nasir, dəyərli felyetonlar ustası kimi tanınıb. Lazım gələndə dirijorluq edib. Millətin ən ağır və çətin günlərindən, Rusiya işğalından qurtulub müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulanda diplomat olub, ölümlə üzləşib. Üzeyir Hacıbəyli Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirsə də, çoxsahəli fəaliyyətini sadalamaqla qurtarmaz. Gah sözlük hazırlayıb, gah hesab dərslisi yazıb, jurnalistlik, redaktorluq, bəstəkarlıq və s. edib. Bu siyahını çox uzatmaq olar.

Gənclik illərimdə İraq türkləri haqqında Azərbaycanda aparılan təbliğat məni də təsiri altına salmışdı. Kərkük xoryatlarını, manilərini həvəslə oxuyur, Sinan Səid və Nərminə Məmmədovanın birgə oxuduqları mahnıları dinləyəndə kövrəlir, gözlərimdən yaş gəlirdi. Rüstəm Əliyevin Azərbaycan Televiziyasında gecə saat

24:00-dan sonra efirə gedən (proqramda göstərilməyən) verilişlərini hələ də unuda bilmirəm. Son illər Azərbaycanda da, Türkiyədə də İraq türklərindən çox yazırlar. Araşdırmalarda və söhbətlərdə Rüstəm Əliyevin adının çəkilmədiyini görəndə çox üzülürəm.

İxtiyar çağında dönüb arxaya baxanda görürəm tanıdığım, sıx ünsiyyətdə olduğum, haqqında məqalə yazdığım, radioda veriliş hazırladığım araşdırıcıların əksəriyyəti humanitar sahənin adamlarıdır. Zamanın burulğanı, ictimai-siyasi vəziyyət hökumət rəhbərləri ilə, siyasətçilərlə görüşməyimə səbəb olurdu. Uşaqlıqdan belə görüşlərə meyilli olmamışdım. Amma iş elə gətirdi ki, istəmədiyim adamlarla görüşməli, dialoqa girməli, mübahisə etməli, millətimin azadlığa və müstəqilliyə qovuşması üçün həyatımı təhlükəyə atmalı da oldum.

“Həyatımı təhlükəyə atdım” deməyim heç də təsadüfi deyil. Sərt höcətlikləşdiklərim təkəcə Azərbaycanın rəhbər işçiləri deyildi. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Andrey Girenko, həmin təşkilatın şöbə və bölmə müdirləri, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Millətlər Sovetinin sədri Rafiq Nişanov, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Sərhəd qoşunlarının generalları və b. da vardı. Onlara qarşı dirəniş göstərmək, az qala əlbəyaxa davaya çıxma həddinə gəlmək mənim cəsarətim və hünərim deyildi. Bu, mənim və mübarizə yoldaşlarımla, dünyanın sadə gənc aydınlарının, həkimilərin, müəllimlərin, iqtisadçılارın, mühəndislərin boynuna zamanın qoyduğu bir vəzifə idi.

Yaxın keçmişimizdə baş verənlərin bəziləri haqqında məqalələr yazıb çap etdirmişəm. Bəzilərinin adını isə Milli Azadlıq Hərəkatı ilə bağlı yazdığım xatirələrdə yada salmışam.

...Suphi Saatçi ilə olan söhbətlərimizi vaxtında diktofona yazmadığımdan danışqlarımızın çoxu yadımdan çıxıb. Onunla da ilk tanışlığım professor Qəzənfər Paşayevin sayəsində olub. Qəzənfər müəllim 2000-ci ildə öz hesabına Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunda “İraq-türkman folkloru” mövzusunda konfrans keçirməsəydi, Suphi Saatçini, Mahir Nakipi bəlkə illər sonra tanıyacaqdım.

Şəkildə: soldan, oturan Suphi Saatçi, ortada ayaq üstə duran Mahir Nakip və Əli Şamil

Qəzənfər Paşayev Suphi Saatçi və Mahir Nakipi ailələri ilə birlikdə Bakıya dəvət etmişdi. Konfrans başa çatandan sonra onları 10 gün bağ evində qonaq saxladı, Bakını gəzdirdi. Bundan bizlər də yararlandıq. Qonaqlarla konfrans günü, eləcə də sonrakı günlər bir yerdə olduq, çay süfrəsi arxasında doyunca söhbət edə bildik.

Suphi Saatçi memarlıq sahəsində professor olsa da, uzun illər bu sahədə araşdırmalar aparıb, universitetdə dərs desə də, çoxları kimi mən də onu ədəbiyyat və folklor araşdırmaçısı kimi tanıyıram. Bu heç də səbəbsiz deyil. İştirak etdiyim simpoziumlarda adətən İraq türkmənlərinin ədəbiyyatından, tarixindən, mədəniyyətindən məruzələr etdiyinin şahidi olmuşam. Mənə bağışladığı kitablar da folklor və ədəbiyyatdandır.

1946-cı ildə Kərkükdə anadan olan Suphi Saatçi İstanbulda ali təhsil alıb memar işləsə də, ürəyi həmişə xalqının yanında olub. İlk kitabları da memarlıqla deyil, folklorla bağlıdır. 1984-cü ildə İstanbuldakı “Füzuli” nəşriyyatı onun “Kərkük çocuk folkloru” kitabını, Ankarada Kültür Bakanlığı Yayınları isə 1991-ci ildə professor Ziyat Akkoyunlu ilə birgə hazırladığı “İraqın müasir Türk şairləri antolojisi” kitabını nəşr edib.

Suphi Saatçinin nəşr edilən kitabları siyahısında baxanda İraq türklərinin ədəbiyyatı, folkloru, mədəniyyətinə aid ağırlıq təşkil etdiyini görürük. Belə ki, 1992-ci ildə “Kərkükdən toplanan olay türkülləri” kitabını İstanbuldakı Anadolu Sanat Yayınlarında çap etdirən Suphi Saatçi 1996-cı ildə “Tarihi gelişim içinde İrakda Türk varlığı”, 1997-ci ildə “Kərkük güldəstesi”,

1997-ci ildə “Kerküklü Mehmet Rasih Öztürkmen-Hayati və Şiirleri”, 2003-cü ildə “Tarihtən günümüze Irak Türkmenleri”, 2004-cü ildə “Altınkörpü”, elə həmin ildə hekayələr kitabı olan “Hasretin adı Kerkük”ü nəşr etdirmişdir. Ədəbiyyatşünaslıqda qazandığı uğura görə Türkiyə Kültür Bakanlığının nəşr etdirdiyi “Başlanğıcından günümüze kadar Türkiyə dışındaki Türk edebiyatları antolojisi. Türk edebiyatı”nın Kerkük Türklərinin ədəbiyyatına həsr olunmuş 6-cı cildindəki “Nəsr-Nəzm” məqaləsini ona yazdırmışlar.

Memarlıq sahəsində doktoranturaya qəbul olunan Suphi Saatçi 1992-ci ildə yazdığı “Kerkük Kenti ve Ev Mimarisi” dissertasiyasını İstanbul Teknik Universitetinin Memarlıq fakültəsində müdafiə edərək elmi ad almışdır. İraqda türklərin yaşadıkları bölgələri tanıdan bu əsərdə türk toplumu ensiklopedik bir üslupda tanıtılmışdır. O, bu əsərlə Türkiyə aydınlarına İraqda yaşayan türklərin boylarını, tayfalarını, kəndlərini, nəsillərini və ailələrini tanıtmağı qarşısına məqsəd qoymuş və ona da nail olmuşdur. Bu əsəri oxumaqla Kerkükə, Ərbilə, Mosula, Tuzxurmatıya, Tələfərə, Altınköprüyə getmədən bölgə haqqında geniş bilgi almaq olur. 1994-cü ildə Mimar Sinan Universitetində dosent seçilən, universitetin Meslek Yüksek Okulu Mimari Restorasyon Bölümündə tədris üzvü olaraq işləyir. 1997-ci ildə bölüm başçılığına irəli çəkilir. 2002-ci ildən isə Meslek Yüksek Okulunun müdiri olur.

Mimar Sinan Gözəl Sənətlər Universitetində müxtəlif vəzifələrdə işləyən Suphi Saatçi 2002-ci ilin

noyabrında professor seçilir. 2011-ci ilin fevralın 1-də isə onu Memar Sinan Gözəl Sənətlər Universitetinə rektor yardımcısı (prorektor) təyin edirlər. 2013-cü ilin iyulun 1-də isə təqaüd yaş çatdığına görə dövlət universitetindən işdən çıxır. Çox keçmir ki, onun biliyindən, pedaqoji təcrübəsindən istifadə etmək üçün Fatih Sultan Mehmet Vakıf Universiteti Mimarlık ve Tasarım Fakültəsinə işə dəvət edirlər. 2014-cü ilin noyabrından həmin fakültənin Mimarlık Bölüm Başkanı olur.

Suphi Saatçi onlarla uluslararası simpoziumda iştirak etmiş, memarlıqla və İraq türkmanlarının tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətilə bağlı onlarla məruzə oxumuşdur. 40-dan çox kitabı çap olunan Suphi Saatçi onlarla gəncin də elmi rəhbəri olmuşdur.

2014-cü ilin may ayının 8-10-da birlikdə olduğumuz “Tarihte ve günümüzde orta Doğuda Türkmenler (Irak-İran-Suriye)” Bilecik simpoziumunda Prof. Dr. Suphi Saatçinin oxuduğu “Irak’ta Türk Çağı Mimarî Eserleri Üzerine Gözlemler” məruzəsi dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılandı..

Suphi Saatçinin İraqda və Türkiyədə professor Qəzənfər Paşayev haqqında yazdığı “Türkmen dağarcığından bir kitap. Qəzənfər Paşayevin sevdası ölüncədir”, “Azərbaycandan gələn dost səsi”, “Tezğahda yığılan kitaplər” məqalələri ədəbi əlaqələrimizi öyrənmək baxımından dəyərlidir.

MİLLƏT DƏRDİ BÖYÜK ALİMİ HƏM DƏ ŞAİR, NASİR VƏ DRAMATURQ ETDİ

Mehmet Ömer Kazancının özünü görməsəm də şeirlərini Türk ədəbiyyatının təbliğatçısı, Türk xalqlarının mədəni, ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənməsi və inkişafı üçün öz vəsaiti hesabına elmi toplantılar

düzenləyən, kitablar nəşr edən professor, şair Elçin İsgəndərzadənin 2008-ci ildə Vektor Beynəlxalq Elm Mərkəzi tərəfindən Bakıda çap etdirdiyi “Atəş çənbəri” kitabında oxumuşdum. Kitabda 28 sərbəst şeir vardı.

İş elə gətirdi ki, 2012-ci ilin mayın 14-15-də Aşqabadda keçirilən “Dövlətməmməd Azadi və 18-ci yüzildə Türkmənistan” (Halklara ylmı maslahatın nutuklarınyn gysgaça beyanı) simpoziumunda görüşdük. Mən onun şeirlərini oxumaqdan əlavə İraq Türklərindən haqqında xeyli bilgi almışdım. İlk dəfə görüşsək də köhnə tanışlar kimi söhbətləşirdik. Türkmənistanda keçirilən simpoziumların heç birində mən təşkilatçılar arasında olmamışam. Amma təşkilatçılarla söhbətlərimdə bu simpoziumları Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və b. respublikalarla birgə keçirməyi təklif etmişəm. Onlardan Türkmənistanda

ictimai-siyasi mühitin buna hazır olmadığı cavabını almışam. Hörmət əlaməti olaraq deyirdilər: “Hansı mövzuda simpozium keçirilməsini istəyirsən, kimlərin bu simpoziuma qatılmasını arzulayırsan de, yardım edək”. Hamı kimi mən də simpozium iştirakçılarından biri idim. Amma bəziləri elə bilirdi, elmi toplantıların hazırlanmasında əməyim var. Görünüşcə də məni çox vaxt türkmənlərdən seçə bilmirdilər.

Türkmən araşdırıcıları, yazıçı və şairləri ilə şirin söhbətlərimiz olurdu. Bəzən də bunlar şeirə çevrilirdi. Türkmənistanda simpoziuma gedəndə Oraz Yağmur məmurlardan çəkinə-çəkinə də olsa bizi görməyə gəlirdi. Maşını yox, maddi durumu aşağı. Ha deyirdim gecə saat birdə gəlib aeroportda bizi gözləmə. Səhər zəng vuraram, görüşərik. Deyirdi: “Ürəyim dözməz. Siz gələsiniz, mən də evdə rahat yatım?”

Bir dəfə Ramiz Əskərlə məni qarşılamaq üçün aeroporta gəlir. Tərslikdən bizi qarşılaya bilmir. Görünür, pulu olmadığından evə getmir. 16 saat aeroportda İraq Türklərindən olan Mehmet Ömer Kazancını gözləyir. Nədənsə o da gəlib çıxmır. Kor peşiman olan Oraz Yağmur bir şeir yazır və mənim də emailimə göndərir.

On ki Mayıs'ta gelyom dedi,
Ne Ömer var, ne Kazancı.
Ben Hazarı geçyom dedi,
Ne Ömer var, ne Kazancı.
Bağırıyor o ezancı:
Ne Ömer var ne Kazancı.

***

Uzun Oraz koşa-koşa,
Gayretləri boşa-boşa,
Zulüm olmaz bundan aşā,
Ne Ömer var, ne Kazancı.
Bağırıyor o ezancı:
Ne Ömer var, ne Kazancı.

Oraz Yağmur arıq, ucaboy birisiydi. Bizdə onun kimilərinə caydaq deyərlər. Özü də ucaboyluluğu ilə qürurlanırdı. Hətta şeirlərində belə özündən söz açanda “Uzun Oraz” yazırdı. Mən ona zarafatla deyərdim: “Oraz bəy, Mehmet Ömer Kazancı səndən uzundur. O, şeirləri də sənin şeirindən uzun olsun deyə qəsdən sərbəst vəznində yazır”. Uşaq təbəssümü ilə gülər, amma Mehmet Ömer Kazancının heç vaxt ondan uzun olmasını qəbul etməzdi. Ətrafımızdakılardan xəbər alardı: “Mehmet Ömer Kazancımı uzundur, yoxsa mənmi?” Onlar da ya nəzakət xatirinə, ya da Oraz Yağmur arıq olduğuna, uzun görüldüyünə görə onun uzun olduğunu söyləyirdilər.

Türkmənistanda keçirilən simpoziumlara gediş-gəlişimiz 4-5 gün cəkirdi. Bu dəfə isə vaxt az idi. Buna baxmayaraq Mehmet Ömer Kazancı ilə yaxından tanış olduq, geniş söhbət edə bildik. İnternetdə və telefonda əlaqə saxlamaq asanlaşdığından Mehmet Ömer Kazancı imkanlardan səmərəli istifadə edirdi.

1952-ci ilin aprelin 27-də Kərkük şəhərinin Piryadı məhəlləsində dünyaya göz açan Mehmet Ömer Kazancı Şarkiyə ilkokulunu (ibtidai məktəbi), Musallada isə orta məktəbi və liseyi bitirir. Ailələri misgərlik işi gördüyünə

görə, yəni misdən qazan, qab-qaçaq hazırlayıb satdıqlarına görə soyadlarını Qazançı yazmışlar. Məhəmməd Ömer də uşaqlıq və yeniyetməliyində ata-babasına kömək etmiş, onlardan peşənin sirlərini öyrənmişdir. O, “Babamın Kərkük sevdası” şeirində yazır:

"Ya âşık gibi âşık
Olun" derdi mağfur babam
"Ya eyvallah... Bu süt size
Artık haram"

***

Bakırcıydı benim babam
Sabah akşam
İş içinde koştururdu
Vakti yoktu,
Siyasetten dem vurmaya
Ama vallahi bir an
Kerkük'ten söz açıldı mı?
Gel, kulak ver konuşmaya
Bir ümmeti coştururdu
Yedisinden yetmişine
Terletirdi buram buram.

***

Kerkük derdi
Başka bir şey diyemezdi
Benim babam...
Nasıl derdi,
Sesi nereden çıkardı
Hangi kavruk hücrelerden
Anlatamam...

***

"Ya âşık gibi âşık
Olun" derdi mağfur babam
"Ya eyvallah, Kerkük size
Artık haram"
Ne muazzam
Bir âşıktı
Benim babam

***

Keşke biz de Kerkük'ü
Babam gibi sevseydik
Öyle saf, öyle temiz
Her şey tamamdı şu an
Bizim için
Tamamıyla tastamam
Ne arada bir dert vardı
Ne ortalıkta bu dram...
Özür dileriz baba...

1971-ci ildə liseyi bitirdikdən sonra Bağdad Universitetinin ziraət (əkinçilik) fakültəsinin qida texnologiyası bölməsinə qəbul olunur. 1975-ci ildə universiteti bitirib işləməyə getmir, təhsil aldığı fakültənin yüksək lisansına (magistratura) qəbul olunur. 1978-ci ildə yüksək lisansı bitirən gənc Mehmet Ömer Kazancı Süleymaniyə Universitetinin ziraət fakültəsinə ögretim üyesi - müəllim kimi işləməyə göndərilir.

Onun Süleymaniyədəki elmi-pedaqoji fəaliyyəti uzun sürmür. 1981-ci ildə şəhərdə baş verən iğtişaşda universitet müəllimlərinin adının hallanmasından istifadə

edən hökumət ali təhsil ocağını bağlayır. Mehmet Ömer Kazancı isə Ərbildə yeni açılan Səlahəddin Universitetinə işləməyə göndərilir.

Biləcik şəhəri. Soldan Əli Şamil və Mehmet Ömer Kazancı. 8 may 2014-cü il

Qazançının buradakı elmi-pedaqoji fəaliyyəti uzun sürmür. Birinci Körfəz Savaşında (1991) onun işlədiyi ziraət fakültəsi bağlanır. Elmi-pedaqoji fəaliyyətini təbiət elmləri fakültəsində davam etdirir. Orada yardımcı doçent, daha sonra doçent vəzifəsinə seçilir. 1998-ci ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edərək ziraət fakültəsinin biotexnologiya və genetika mühəndisliyi bölməsində dərslər deyir. 2003-cü ildə İkinci Körfəz Savaşı başlayanda şəhəri qarışıqlıq bürüyür.

Kürdüstan yaratmaq istəyən silahlı dəstələrin zorakılığından cana doyan Mehmet Ömer Kazancı yenidən Bağdada qayıdıb ali təhsil aldığı universitetdə işə başlayır. 2006-cı ildə professor seçilir. 11 il, yəni 2017-ci ilə kimi professor işlədikdən, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olduqdan sonra təqaüdə çıxır.

Mehmet Ömer Kazancı öz ixtisası sahəsində tanınmış və nüfuzlu alimdir. Onun iki dərs kitabı bu gün də İraqın ali məktəblərində oxudulur. 6 beynəlxalq patentin müəllifidir. Bağdadda, Kərbəlada, Kufədə, Bəsrədə, Mosulda və Ərbildəki universitetlərdə oxuyan təxminən 100 gəncin magistratura və doktoranturada elmi rəhbəri, məsləhətçisi və rəyçisi olur. Onun tələbələri təkcə İraqın deyil, dünyanın bir çox ali məktəblərində dərs deyirlər. İraqda ərəb dilində nəşr olunan “Elmi terminlər ensiklopediyası”ndakı qida texnologiyası terminləri ilə bağlı 450-dən çox məqalənin müəllifi odur. Ərəbcə, türkcə, ingiliscə nəşr edilən 50-yə yaxın elmi jurnalın redaksiya heyətinin üzvü, məsləhətçisi olub.

Qida texnologiyası sahəsində bu qədər işlər görsə də, Mehmet Ömer Kazancı daha çox şeirləri, millətinin haqqını müdafiə etməsi, milli şüur oyatmağa çalışması ilə mənim və mənim kimi düşünənlərin yaddaşında qalıb. İraqda onun alim olduğunu bilsələr də, türklər daha çox şair və yazıçı kimi tanıyırlar. Türkiyədə çap olunan əsərləri də onu qida texnologiyası mütəxəssisi kimi deyil, İraq türklərinin yenilikçi ədəbi siması kimi tanıdıb.

İraqda yaşayan türklər kimi o da təhsilini ərəb dilində aldığından Misir yazıçılarının hekayələrinə və rus müəlliflərinin ərəb dilinə çevrilmiş romanlarına böyük maraq göstərib. Atasının abunə olduğu “Qardaşlıq” dərgisi Məhəmməd Ömer Kazançının milli şüurunun formalaşmasında böyük rol oynayıb. O, İraq türklərinin ədəbiyyatı ilə bu dərgi vasitəsilə tanış olub. Mətbuatda işıq üzü görən ilk şeiri “Uğursuzluq” 1974-cü ildə “Qardaşlıq” dərgisində çap olunub. "Uçurumlar kənarında" adlı hekayəsi də bu dərgidə nəşr edilib. Necə deyərlər, “Qardaşlıq” dərgisi onun ədəbi məktəbi rolunu oynayıb.

Mehmet Ömer Kazancı ötnələri xatırlayanda dedi ki, 1970-ci illərdə qardaşım Türkiyədən gələndə xeyli kitab gətirmişdi. Bu kitablar arasında xarici ölkə vətəndaşlarına türk dilini öyrədən bir kitab da vardı. Türkiyə türkcəsinin yazı dilini mən o kitabdan öyrəndim. Sonra böyük həvəslə Necip Fazıl Kısakürekın “Çile” şiir kitabı, Aziz Nesinin “Ah biz eşekler”, Orhan Valinin şiirleri, Sait Faikin “Mahalle kahvesi”, Reşat Nuri Güntekinin “Çalı kuşu” və türkmənlərin akrabası Halide Edipin “Sinekli bakkal” adlı əsərlərini okuyaraq ədəbiyyata bağlandıım.

1990-cı illərdə dostlarıım Nusret Merdan və rəhmətlik İsmet Özcan ilə “Şafakçılar” qrupunu yaratdıq. Məqsədimiz İraq Türkmən şiirini klassik qəliblərdən çıxarıb yeniləmək, Avropa şeir formalarından bəhrələnmək idi. Sərbəst şeirə üstünlük verirdik. Məqsədimizi oxucuya belə çatdırırdıq: "Şafak şiirleri gerçəklə düşün, soyutla somutun buluştuğu noktadır. Kalıplaşmışın, alışılmışın ötesindedir hep. Hazır kalıplar

içinden değil, özgürlükten yola çıkar. Sözcüklerin seslerle kaynaşmasından oluşan, hiçbir sözcüğün rastgele yer almadığı, hiçbir şeyin rastlantıya bırakılmadığı şiirlerdir. Duyguları kalıplaştırma tehlikesinden kurtarıp yep yeni, tap taze bir şiir diline ulaşarak, çoğu kez ilk okuyuşta kendini kolay ele vermeyen şiirlerdir".

Ədəbi-bədii yaradıcılıqdan ayrılmayan Mehmet Ömer Kazancı İraqda türkcə nəşr edilən qəzetlərdə şeirlərini, hekayələrini, publisistik məqalələrini çap etdirməklə qalmır, çağdaşı olan ədiblərin əsərləri haqqında da təhlili məqalələr yazır. Onun ədəbi, tənqidi məqalələrinin əsas qayəsi yazıçı və şairləri keyfiyyətli bədii əsərlər yaratmağa ruhlandırmaq olmuşdur. Ədəbi-tənqidi məqalələrinin əksəriyyətini "Yurd" qəzetində çap etdirmişdir.

1993-1995-ci illərdə İraqda həftəlik yayınlanan türkcə radio proqramında "Bir yazar və bir əsər" proqramını, türk dilində yayınlanan televiziya "Ədəbiyyat dünyası" proqramını hazırlamış və verilişləri də özü aparılmışdır. 2005-2013-cü illərdə İraq türklərinin ata ocağı saydıqları "Türkman Qardaşlıq Ocağı"na rəhbərlik etmişdir.

İraq Mədəniyyət və İnformasiya Nazirliyi nəzdindəki Türkman Mədəniyyət Müdirliyi 1979-cu ildə şairin ilk şeirlər kitabı "Sənə doğru"nu ərəb əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Kitaba 12-si sərbəst, qalanı heca olmaqla 43 şeir daxil edilmişdir. İkinci kitabı "Şarkıca konuşmak"ı da həmin qurum 1984-cü ildə təxminən həmin həcmdə nəşr etmişdir. 1990-cı ildə "Şafak", 2003-cü ildə "Bir

ömür yetmiyər ki”, 2009-cu ildə “Atəş çənbəri”, 2010-cu ildə “Gündəm işğal”, 2016-cı ildə “Əvvəl Allah sonra sən”, 2017-ci ildə “Kərkükə aşknamə”, 2018-ci ildə “Ölüm gözəldir” və b. kitabları nəşr edilmişdir. Onun hekayələr və ədəbi tənqidi məqalələri toplanmış kitablarını da buraya daxil etsək, bütövlükdə 30-a çatar.

2006-cı ildən “Türk Dünyası Edebiyat Dergileri Kongresi” kimi keçirilən konfranslarda fəal iştirak edir və Türkiyədəki “Şeir şönləri”, “Şeir axşamları”nda İraq türklərinin təmsilçilərindən biridir.

Türkiyənin Biləcik şəhərindəki Şeyx Edabali Universitetində düzənlənən “Tarihte və günümüzde Orta-doğuda Türkmənler (İran-İrak-Suriye)” simpoziumunda oxuduğu “İraq Türkmən Edebiyatında Öykü və Roman: Tarihi Gelişimiyle Günümüzdeki Yeri” məruzəsi maraqla qarşılandı.

Məhəmməd Ömer Qazancı ilə son görüşümüz 2023-cü ilin oktyabrın sonunda, noyabrın əvvəllərində Bakıda Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin keçirdiyi “İraq türkmənləri və türk dünyası: tarixi yaddaşın bərpası” adlı Beynəlxalq Praktik Konfrans da oldu. Xasiyyət etibarilə ünsiyyətçil olduğundan ondan uzaqlarda olduğumu düşünmürəm. Bayramlarda vatsapla zəng vurub məni təbrik edir, Azərbaycanda baş verən hadisələr haqqında fikrimizi bölüşürük. Sonda İraq Türkmənlərinin sabahını götür-qoy edirik. Qarabağın işğaldan azad edilməsi onlarda belə bir ümid yaradıb ki, yaxın vaxtlarda İraqda yaşayan türklər də sıxıntıdan qurtaracaq, öz haqlarını alacaqlar.

İRƏQ TÜRKLƏRİ MƏSƏLƏSİNİN TEZLİKLƏ HƏLL OLUNACAĞINI SƏBRİSİZLİKLƏ GÖZLƏYƏN MAHİR NAKİP

Kərküklü Mahir Nakiplə tanışlığımızın səbəbkarı professor Qəzənfər Paşayev olub. Bu adam bir mənə deyil, minlərlə azərbaycanlıya Kərkük Türklərini sevdirib, onların folklorunu, ədəbiyyatını

tanıdıb, aydınları arasında bir növ körpü rolunu oynayıb.

Qəzənfər Paşayev 2000-ci ilin iyunun 14-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda “İraq-türkman folkloru” adlı bir simpozium təşkil etmişdi. O, dövrdə Azərbaycan hökumətinin də, elmi tədqiqat institutlarının da iqtisadi vəziyyəti ağır olduğundan dəvət edilən qonaqların, bütövlükdə konfransın bütün xərclərini Qəzənfər Paşayev öz boynuna götürmüşdü.

İraq Türklərindən olan iki dəyərli araşdırıcı Suphi Saatçı və Mahir Nakip ailələri ilə gəlmişdi. Onlar konfransda iştirak edib geri dönmədilər. Qəzənfər Paşayevin bağ evində 10 gün qalıb Azərbaycanı ürəkləri istəyincə gəzdilər.

Professor Qəzənfər Paşayev xəbər etməsəydi bəlkə mənim nə konfransdan, nə də İraq türklərindən olan Suphi Saatçı və Mahir Nakipin gəlişindən xəbərim olacaqdı. Onun sayəsində həm konfransda oxunan məruzələri dinlədim, həm də qonaqlarla yaxından tanış oldum, çay süfrəsi arxasında söhbət edə bildim.

Mahir Nakipin də əsas peşəsi, işi iqtisadçı, idarəetməçi, bazarlamaçı olsa da, İraq türklərinin mənafeyi naminə ədəbiyyat, tarix, dövlətçilik və s. sahələrlə məşğul olub. Onun 1991-ci ildə çap etdirdiyi “Kerkük Türk halk musikisinin təsnif və təhlili”, 2007-ci ildə nəşr etdirdiyi “Kerkükün kimliyi”, 2009-cu ildə işıq üzü gören “Kerkük Türk halk müziği” kitabları bu gün də ən çox oxunan kitablardandır. Bəziləri təkrar-təkrar çap olunub.

Gənclik illərimdə İraq türkləri haqqında Azərbaycanda aparılan təbliğat məni də öz təsiri altına salmışdı. Kerkük xoryatlarını həvəslə oxuyur, Sinan Səid və Nərinə Məmmədovanın birgə oxuduqları mahnıları dinləyəndə kövrəlir, gözlərimdən yaş gəlirdi. Rüstəm Əliyevin Azərbaycan Televiziyasında gecə saat 24:00-dan sonra efirə gedən, proqramda göstərilməyən verilişlərini hələ də unuda bilmirəm. Son illər Azərbaycanda da, Türkiyədə də İraq türklərindən çox yazırlar. Araşdırmalarda və söhbətlərdə Rüstəm Əliyevin adının çəkilmədiyini görəndə çox üzülürəm.

İxtiyar çağında dönüb arxaya baxanda görürəm tanıdığım, sıx ünsiyyətdə olduğum, haqqında məqalə yazdığım, radioda veriliş hazırladığım araşdırıcıların

əksəriyyəti humanitar sahənin adamlarıdır. Zamanın burulğanı, ictimai-siyasi vəziyyət, ayrı-ayrı adamlar, siyasətçilərlə də görüşməyimə səbəb oldu. Uşaqlıqdan belə görüşləri heç vaxt arzulamamışdım. İstəməsəm də onlarla görüşməli, dialoqa girməli, mübahisə etməli, millətim üçün həyatımı təhlükəyə atmalı da oldum.

“Həyatımı təhlükəyə atdım” deməyim heç də təsadüfi deyil. Sərt söhbətləşdiklərim təkcə Azərbaycanın rəhbər işçiləri deyildi. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Andrey Girenko, həmin təşkilatın təşkilat şöbəsinin müavini, milliyətcə belarus olan Lobko müdirləri, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Millətlər Sovetinin sədri Rafiq Nişanov, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Sərhəd qoşunlarının generalları və b. da vardı. Onlara qarşı dirəniş göstərmək, az qala əlbəyaxa davaya çıxma həddinə gəlmək mənim cəsarətim və hünərim deyildi. Bu, mənim və mübarizə yoldaşlarımla, dünyanın sadə gənc aydınlarının, həkimlərin, müəllimlərin, iqtisadçıların, mühəndislərin boynuna zamanın qoyduğu bir vəzifə idi.

Yaxın keçmişimizdə baş verənlərin bəziləri haqqında məqalələr yazıb çap etdirmişəm. Bəzilərinin adını isə Milli Azadlıq Hərəkatı ilə bağlı yazdığım xatirələrdə yada salmışam.

Mahir Nakip ixtisasca mənim marağımı çəkməyən bir sahənin adamı olmasa da, həyatını millətinin taleyinə, İraqda yaşayan soydaşlarımızın haqlarının qorunmasına həsr etdiyindən onunla görüşmək,

dərldləşmək mənim üçün çox önəmli olub. Bakıda da, Türkiyədə də görüşəndə həmişə öz taleyimizdən deyil, xalqımızın yaşamından, mübarizəsindən, sabahından danışmışıq.

Məndən dörd yaş kiçik olan Mahir Nakipin də doğum şəhadətnaməsində ay və gün yazılmayıb, 1952-ci ildə Kərkükdə anadan olduğu yazılıb. Bağdadda liseyi bitirdikdən sonra yüksək təhsilinə (ali təhsilə) 1972-ci ildə Ankara İqtisadi və Ticari Elmlər Akademiyasında başlayıb. 1976-cı ildə universiteti bitirdikdən sonra vətənə dönməyib. 1979-cu ildə statistika ixtisası üzrə yüksək lisansı (magistraturanı), 1985-ci ildə Qazi Universitetində bazarlama ixtisası üzrə doktoraturanı bitirib.

Mahir Nakipin ali məktəbdə oxuduğu illərdə Türkiyə Amerika ilə Sovetlər birliyinin, NATO blokuna daxil olan ölkələrlə Varşava blokuna daxil olan sosialist ölkələrinin mübarizə meydanına çevrilmişdi. Hər gün universitetlərdə, küçələrdə sağçılarla solçuların toqquşması baş verirdi. Küçə və meydanlarda ölkənin millətin taleyini düşünən savadlı gənclər öldürülürdü. Türkiyədəki çevrilişlər gənclərin sərbəst hərəkətinə, fikrini azad söyləməsinə imkan vermirdi. İraqdan gəlmiş Mahir Nakip üçün solçuların bərabərlik, demokratiya, müstəmləkəçilik uğrunda mübarizə şuarları nə qədər şirin idisə, sağçıların ənənəyə sadıqlıq, türkçülük, islam dininə sevgi şuarları da bir o qədər doğma idi.

Lakin o, iradəsini toplaya bilib sağçı, solçu toqquşmalarına, bir sözlə, siyasi məsələlərə qarışmır. Mahir Nakip 1985-86-cı illərdə Türkiyənin dörd böyük şəhərində fəaliyyət göstərən İraq Türkləri Kültür və Yardımlaşma Dərnəyinin Ankara Şöbəsinə rəhbərlik etdi. İraqdan Türkiyəyə köçməli olmuş soydaşlarının məsələləri ilə ilgiləndi. Həmin illərdə İstanbulda nəşr edilən “Füzuli” dərgisində məqalələr yazırdı. Mətbuatda çap olunan yazıları və ictimai fəaliyyəti ona nüfuz qazandırmışdı. Beləliklə, 1985-ci ildə Qazi Universiteti ilə birlikdə “İraq Türkləri Sempozyumu”nu təşkil etmiş və bu, onun simpozium təşkilində ilk işi olsa da, uğurlu alınmışdı. Toplantıda oxunan bildirişlər kitab kimi çap edilmişdi.

Mahir Nakip 1986-87-ci təhsil ilində Nyu-Yorkdakı Buffalo State Universitetində doktora, sonrası tətbiqi pazarlama kurslarında ixtisasını artırır. 1987-1990-cı illərdə Livianın Bayda şəhərindəki Ömer əl-Muxtar Universitetində tədris üzyesi (müəllim) və bölüm başkanı (dekan) işləyir. Körfəz savaşı yaratdığı gərginliyin təsirindən Türkiyəyə dönməli olur. Az bir zaman Başbakanlıqda (Nazirlikdə) danışman (müşavir) işlədikdən sonra 1991-ci ildə Kayseridəki Erciyes Universitetinin İqtisadi və idari bilimler fakültəsində yardımçı dosent olaraq rəsmi vəzifəsinə başlayır. Uzun illər siyasətdən uzaq olmağa çalışan Mahir Nakipi zaman siyasət meydanına atır. İraq Milli Türkmen Partiyasının idarəçiliyinə seçilir.

Lakin onun ictimai-siyasi fəaliyyəti uzun sürmür. 1992-93-cü tədris ilində Bakıya gələrək Azərbaycan Xalq Təsərrüfatını İdarəetmə İnstitutunun İşlətmə fakültəsində dekan müavini işləyir və Azərbaycan Televiziyası üçün İraq türkləri mövzusunda verilişlər hazırlayır. Bu elə bir zaman idi ki, Sovetlər Birliyində marketinqə münasibət mənfəi idi. Sosializmdə, planlı təsərrüfatda marketinq ola bilməz, deyirdilər. Mahir Nakip isə dəyişən dünyamızda Azərbaycanın kapitalizmlə uyğunlaşması üçün marketinqin əsaslarını qoydu. Bu sahədə ilk kadrları o yetişdirdi. Azərbaycanda baş verən hökumət çevrilişi, ölkəni bürümüş iğtişaşlar, Türkiyədən gələn kadrlara münasibətin pisləşməsi Mahir Nakipin də Bakıdan getməsinə səbəb oldu. Həmin vaxt mənim də başım yeni müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizəyə, hökumətin güclənməsinə yardım etməyə qarışdığından Mahir Nakiplə görüşə, tanış ola bilməmişdim.

1994-cü ildə o, dossent seçilsə də, ictimai işlərə daha çox diqqət yetirir. 1995-ci ildə bir qrup millətsevər məsləkdaşı ilə təşkil etdikləri Türkmən Cəbhəsinin rəhbərliyinə seçilir. Lakin burada çox qala bilmir. 1996-cı ildə Rutgers Universitetinin dəvətilə ABŞ-a işləməyə gedir. 8 ay Amerikada araşdırmaçı kimi çalışır. Kərkük Vəqfının rəhbər heyətinə seçilir.

Biləcik şəhərindəki Şeyx Edabalı Universitetində keçirilən “Tarixdə və günümüzdə Ortadoğuda Türkmənlər (İran-İraq-Suriya)” mövzusunda Uluslararası simpozium iştirakçılarında soldan: Mahir Nakip, Qəzənfər Paşayev, Habib Hürmüzlü, Suphi Saatçi, Əli Şamil, Navet Kevser və Mehmet Ömre Kazancı.

Görünür, ictimai təşkilatlara çox vaxt ayırması, tez-tez yer dəyişməsi bizim simpoziumlarda görüşməyimizi əngəlləyir. Bakıda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Qəzənfər Paşayevin təşkil etdiyi İraq-türkman folkloru mövzusunda Beynəlxalq simpoziumda görüşüb İraq

mövzusunda söhbət edib bir-birimizlə sıx əlaqə saxlayacağımızı desək də, sözümüzə əməl edə bilmədik.

1999-cu ildə onu Türkiyənin Qazaxıstanla birgə Çimkənd yaxınlığındakı kiçik Türküstan şəhərində (indi bu şəhər böyüyərək əhalisi 100 mini keçib) açdığı Ahmet Yesevi Universitetinə rektor yardımcısı (prorektor) göndərilər. Bu universitetə türk xalqlarının əksəriyyətindən tələbələr gətirilməsi Mahir Nakipin onlar vasitəsilə türk dünyası ilə sıx əlaqələr qurmasına səbəb olur. Tələbələrə atalıq qayğısı göstərir. Ona verilən maaşın çoxunu imkansız tələbələrə xərcləyir. Univeritetdə türk xalqlarının musiqi festivallarını, onların əlamətdar günləri ilə bağlı toplantıları təşkil edir. O, 2002-ci ildə universitetdən ayrılıb Türkiyəyə dönsə də, başlamış olduğu iş davam etdirilir.

Mahir Nakip 2000-ci ildə professor adı alır. Qazaxıstanda yaşadığı dövrdə Çimkənddə, Almatıda, Türküstanda İraq türklərini tanıtmaya məqsədilə məruzələr oxuyur, sərgilər təşkil edir.

Türkiyəyə döndükdən sonra Nevşehirdəki Univeritetdə elmi-pedaqoji fəaliyyətini davam etdirən Mahir Nakip ictimai-siyasi fəaliyyətini də genişləndirir. İraq müxalifətinin toplantısında Türkmenlər (türklər) adından məruzə etmək ona həvalə olunur. 2002-ci ilin dekabrında Londonda keçirilən İraq Müxalifətinin Konfransında məruzə etməklə yanaşı onu Anayasa (Konstitusiya) yazacaq komissiyaya üzv seçirlər.

2003-2008-ci illərdə Erciyes Universitetinin Nevşehirdəki İqtisadi və İdari Bilimler Fakültəsində

dekan olmaqla yanaşı Türkiyə Başbakanlığında bağlı İraq məsələləri üzrə müşavir vəzifəsini də yerinə yetirir. Həmin illərdə Mahir Nakiplə Erciyes Universitetinin kampında Müsəvvər Əskəroğlunun mənzilində görüşdük. Müsəvvər Əskər Milli Azadlıq Hərəkatı fəallarından idi. Anası, hamının Gültəkin ana kimi tanıdığı xanım Azərbaycan Respublikasının üçrəngli bayrağını tikib paylaşması ilə yaddaşlarda qalıb. Müsəvvər Əskər milli marşlarımızı toplayıb təbliğ edən, meydanlarda oxunan musiqilərin tərtibçisi və təşkilatçısı olmuşdu. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin prorektoru olan Müsəvvər Əskəri müxalifətçi kimi işdən uzaqlaşdırdılar. Sonra onun xanımı, Bakıdakı Bülbül adına Musiqi məktəbinin direktoru, fəlsəfə elmləri doktoru, gözəl piano ifaçısı Nigar Əskər də işdən çıxarıldı. Hər ikisi Kayseridəki Erciyes Universitetində işləməli oldular. Türkiyəyə elmi toplantılara gedəndə çalışırdım ki, dostlarla görüşüm. Belə görüşlərin birində də Mahir Nakiplə görüşdük. Mahir bəylə uzun illər bir-birini görməyən insanlar kimi deyil, dünən bir-birindən ayrılmış məsləkdaşlar kimi İraq türkləri məsələsini müzakirə etməyə başladıq.

Türkiyə Başbakanlığında məsləhətçi işləməsi bizlərin əli yetməyən faktlar haqqında bilgisi olmasına şərait yaratmışdı. Buna görə də onu dinləmək mənim üçün daha xoş idi. Mahir Nakipin fikirlərindən bu günədək Türkiyə hökuməti yararlanır. Onun Nejat Doğanla birgə yazıb 2006-cı ildə çap etdirdiyi

“Uluslararası İlişkiler Ve Türk Siyasal Partileri” kitabı dərs vəsaiti kimi oxudulur.

2008-ci ildə onu yenidən Türkünstanahmet Yesevi Universitetinə rektor vekili (prorektor) göndərirlər. 2012-ci ilədək prorektor işləməklə qalmır, Qazaxıstan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir.

2013-cü ildə yenidən Türkiyəyə qayıdır və Çankaya Universitetində Uluslararası Ticarət Bölümünün dekanı işləməyə başlayır. Onun ixtisası üzrə yazdığı kitablar: “Açıqlamalı İşletmə Terimləri Sözlüğü İngilizce Karşılıqlarıyla”, “Pazarlamada Araştırma Teknikleri”, “Pazarlama Araştırmalarına Giriş”, “Güncel Pazarlama Yönetimi”, “Açıqlamalı İşletmə Terimləri Sözlüğü”, “Ekonomi Sözlüğü - Türkçe - Rusça - İngilizce (Nihat Batmazla birgə)” və b. kitabları dönə-dönə nəşr edilmişdir.

Mahir Nakipin xanımı və qızları Gülbala və Aybala ataları iş yerini tez-tez dəyişdiyinə görə, təkcə Türkiyənin ayrı-ayrı şəhərlərini deyil, Türk dünyasını, Avropa və Amerikanı da gəzməli olublar. Mahir Nakiplə 2014-cü ilin mayın 8-10-da Biləcik şəhərindəki Şeyx Edabalı Universitetində keçirilən “Tarixdə və günümüzdə Ortadoğuda Türkmənlər (İran-İraq-Suriya)” mövzusunda Uluslararası simpoziumda yenidən görüşdük. O, “İraq Türklərinin ekonomik qaynaqları və bugünkü ekonomik yapıları” mövzusunda maraqlı bir məruzə oxudu. Birlikdə Şeyx Edabalının və Osmanlı sultanlarının babalarının

məzarını ziyarət etdik. Onun Şeyx Edabalı haqqında söhbətləri məndə bu qənaəti yaratdı ki, Mahir Nakip iqtisadiyyatı necə bilirsə, sufizmi də elə bilir. Necə deyərlər, Türkiyənin kiçik Biləcik şəhərində mən Mahir Nakipin yeni bir yönünü öyrənmiş oldum.

İraq Türklərinin musiqisi, folkloru, ədəbiyyatı və siyasî durumları ilə ilgili onlarla məqalə nəşr etdirən Mahir Nakip 1999-cu ildən bu günədək Kərkük Vəfki tərəfindən türkçə, ingiliscə və ərəbcə nəşr edilən “Qardaşlıq” dərgisində İraq Türkləri haqqında siyasi məqalələr yazır. İraq türkləri ABŞ, Almaniya, Avropa Birliyi Azınlıqlar Komissiyası, Belçika, İngiltərə, Bakı, Almatı və Kıbrısdə məruzələr oxumuşdur.

Özünün dediyi kimi: “Ürəyi daima Azərbaycanla olan” Mahir Nakip işinin çoxluğundan Bakıya, Gəncəyə, Şəkiyə və b. şəhərlərimizə tez-tez gələ bilmir. Amma yazılarında həmişə Azərbaycanı təbliğ edir. Azərbaycanda İraq Türklərinin tanıtılmasında böyük əməyi olan professor Qəzənfər Paşayev haqqında yazdığı “Azərbaycandakı Kərkük”, “Abidə bir əsər”, “Kərkük sevdalı azərbaycanlı elm adamı”, “Azərbaycanda bir Kərkük sevdalısı” və b. məqalələrini bir yerə toplasan, oxunaqlı kitabça alınar.

Qarabağda savaşın başa çatması Mahir Nakipdə belə bir ümid yaradıb ki, yaxın gələcəkdə İraq türklərinin də bəxtinə gün doğacaq.

TÜRKİYƏ ÜÇÜN ORTA ÇAĞ TARİXÇİLƏRİ HAZIRLAYAN KƏRKÜKLÜ ALİM ABDULXALİQ BAKİR

Abdulxaliq (Abdulhalik) Bakirlə Diyarbəkirdə görüşdük. Uca boylu, pəhləvan cüssəli bu adam Kərküklü olduğunu və 11 ilə yaxındır Fırat Universitetinin Fənn ədəbiyyat fakültəsində Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı yaptığını,

professor olduğunu söylədi. Mən də ona Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda Beynəlxalq Əlaqələr bölməsinin müdiri olduğumu bildirdim. O, “Proqramda Azərbaycandan qalabalıq bir heyətin simpoziuma qatılacağını biləndə çox sevindim. Azərbaycanlıları çox özləmişdim” dedi.

Onunla “Birinci Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır sempozyumu”ndakı tanışlığımız ötəri olmadı. Çünki azərbaycanlılara canıyananlıq edən araşdırıcının Kərkük doğumlu olması mənim də marağımı artırmışdı. Sözümlər-söhbətimiz tutdu. Simpozium bildiriləri oxunanda da, yemək süfrəsində də, istirahət saatlarındakı qəhvə söhbətlərində də, proqramın sonuna əlavə edilmiş gəzintidə də adətən bir yerdə olduq. Bizi bir-birimizə yaxınlaşdıran sadəcə azərbaycanlılarla kərküklülərin

ləhcə yaxınlığı deyildi. İctimai-siyasi hadisələrə baxışlarımızda da millətimizin gələcəyi haqqındakı düşüncələrimizdə də bir yaxınlıq vardı. Xanımı ilə də mənə tanış etdi. Onları Azərbaycanda keçiriləcək simpoziyuma dəvət edəcəyimə, toplantıdan sonra şəxsi qonağım kimi Azərbaycanı gəzdirəcəyimə söz verdim.

Həmin simpoziyuma gedənlərdən neçəsinin Abdulxaliq Bakirlə əlaqə saxladığını bilmirəm. Amma ilk tanışlığımızdan 20 il keçsə də əlaqələrimizi kəsməmişik. Onun Kərkük və ailəsi haqqında söhbətlərini bu günə kimi unutmamışam. Deyəndə ki, 1956-cı ilin iyunun 1-də anadan olub, mən gülərək xəbər aldım: “Yoxsa mənim kimi kimliyinizi siz də böyüyəndən sonra alıbsınız?”

Mənim nə dediyimi anlamadığını görüb izahat verməli oldum. Dedim: “Abdulxaliq bəy, mən bugünkü Ermənistan Cümhuriyyəti sınırlarında qalan eski Göyçə mahalının İnkədağ köyündə, 1948-ci ildə doğulmuşam. Ucqar dağ köyündə doğulduğumdan babam, annem bana kimlik almaya o qədər önəm verməyiblər. 13 yaşında il mərkəzinə bir kaç defa gedib qovğa etdikdən sonra kendime kimlik ala bilmişəm. Kimliyimdə yazılmasa da, Haziranın 1-də doğulduğumu bilirəm. Demək biz fərqli illərdə olsa da eyni gündə doğulmuşuq”. O, diqqətlə dinlədikdən sonra öz-özünə danışmış kimi “Bu nasıl olur? Mən Kərkükdə doğdum. Doğulduğum il və gün də doğru yazılıb. Ümumiyyətlə ərəb məmurları belə işlərdə çox ciddidir” dedi. Mən isə: “Sovətlər Birliyində bu işə görünür o

qədər də önəm verməyiblər. Buna görə də ilin birinci yarısında doğulanların pasportuna çox vaxt 1 Ocak, ikinci yarısında doğulanlarınkına isə 1 Temmuz yazılır” deyəndə başını buladı.

Simpozium günlərində Abdulxaliq Bakir mənə bir sual da verdi: “Adınızın, Ali, baba adınızın Hüseyin olması məndə sizin şii olduğunuz qənaətini yaradır. Azərbaycanda şiiələrin sünnülərlə birgə yaşadığını bilirəm. Ona görə də soyadınızın Şamil olması məni çaşdırır” dedi. Mən də cavabında: “Əfəndim, Sovetlər Birliyi ateist bir ölkə idi. 70 illik yaşaqlara baxmayaraq insanlar dədələrinin hansı inancılı olduğunu bilir və bu gün ona ciddi əməl etməsələr də, ənənəyə uyurlar” dedim. Görünür, cavabımdan razı qaldığından səhəri gün yazmış olduğu “Hz. Ali dönəmi”(1991), “Ali b. Ebu Talib. Hayatı, kişiliği ve fealiyeti” (1999), “Ortaçağ islam dünyasında itiriyat, qida, ilac üretimi ve tağşışı” (2000), “Ortaçağ islam dünyasında taş ve toprak mamulleri sanayi” (2001), “Ortaçağ islam dünyasında madencilik ve maden sanayi” (2002) kitablarını mənə bağışladı.

Mən də, necə deyərlər, borclu qalmamaq üçün özümlə apardığım “Tanıdığım insanlar”, “Quzey Kıbrıs”, “Gültekin-Əmin Abid. Buzlu cehennem”, “B.E.Ağa oğlu. Solovkidə gördüklərim” kitablarımı göstərdim. Hansını oxumağa həvəsi varsa, onu bağışlayacağımı söylədim. Kitabları xeyli səhifələdikdən sonra “Tanıdığım insanlar”, “Gültekin-Əmin Abid. Buzlu cehennem” kitablarının onun üçün maraqlı olacağını

söylədi. Həmin kitablara avtoqraf yazıb Abdulxaliq Bakirə bağışladım.

2004-cü ilin may ayının 22-24-də keçirilən “Birinci Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır sempozyumu”na can atmağımın əsas səbəbi Ağqoyunlu padşahı Bayandurlu Uzun Həsənin türk dilinə çevirtirdiyi Qurani-Kərim kitabı idi. Bu tərcümə haqqında ilk dəfə yazıçı professor Əzizə Cəfərzadədən eşitmişdim. O, kitabı Məşhəddəki İmam Rza Vəqfinin kitabxanasında gördüyünü söyləyirdi. Həmişə də ürək ağrısı ilə kitabın surətinin, faksimelisinin, mikrofilminin Azərbaycana gətirilməsinə hökumətin diqqət yetirmədiyindən gileylənirdi.

1990-cı ildə İran İslam Respublikasına gediş-gəliş başlayandan sonra o taydakı tanışlarımla söhbətdə Qurani-Kərimin Məşhəddəki nüsxəsinin çapa hazırlanmasının vacibliyindən söz salırdım. Yüksək rütbəli din adamları, hökumət məmurları bu işə əhəmiyyət vermirdilər. Bir dəfə yenə bu mövzuda söhbət edəndə Mirzə Rəsul İsmayilzadə hansısa kitab yarmarkasında həmin tərcümənin bir neçə səhifəsini gördüyünü dedi. Mirzə Rəsulla 1990-cı ildə Naxçıvanda tanış olmuşduq. Bu tanışlıq sonra ailəvi dostluğa çevrilmişdi. Mən hər dəfə o taya gedəndə çalışırdım Mirzə Rəsulu görüm, söhbətləşim. Tehrandə yaşayan, “Əlhuda” nəşriyyatında işləyən Mirzə Rəsul İsmayilzadə Azərbaycan türkcəsində olan bir neçə əlyazmanın üzərində işləyərək nəşr etdirmişdi. Qurani-Kərimi Azərbaycan türkcəsinə

çevirib “Əlhuda” nəşriyyatında çap etdirdiyinə görə qızıl pulla mükafatlandırılmışdı.

Bu sahədə peşəkarlaşdığını və hökumət dairələrinə yaxınlığını nəzərə alaraq Məşhəddəki Qurani-Kərimi ələ gətirib nəşr etməsi üçün onu dilə tuturdum. İnsafən onun da bu işə marağı böyük idi. Bir neçə dəfə Məşhəd şəhərinə getmiş, kitabxananın rəhbərləri ilə danışıqlar aparmışdı. Lakin hamısında da əli ətəyindən uzun gəlmişdi. Gah demişdilər əlyazmanı haradasa keçirilən sərgiyə göndəriblər, gah demişdilər təmir edirlər və s. Hər dəfə bir bəhanə ilə əlyazmanı verməmişdilər.

Mirzə Rəsul İsmayilzadə Türkiyəyə elmi toplan-tılara getməyə, oradakı araşdırıcılarla görüşməyə çox həvəsli idi. Onu dilə tutdum ki, Məşhəddə saxlanan Qurani-Kərimin tərcüməsi haqqında bir məqalə yazsın. Mən də onun Türkiyəyə simpoziuma getməsinə yardımçı olum. Razılaşdıq.

Mən Türkiyədə olarkən araşdırıcılara və deputatlara, tanıdığım dövlət məmurlarına da Məşhəddə dilimizə çevrilmiş maraqlı bir Qurani-Kərim nüsxəsinin olduğunu demişdim. Onlar da gətirtməyə cəhd etsələr də, heç bir nəticə verməmişdi. Bu işin Mirzə Rəsul İsmayilzadə vasitəsilə reallaşa biləcəyi təklifimi məmnuniyyətlə qəbul etmişdilər. Beləcə, Mirzə Rəsul İsmayilzadəyə “Uzun Həsənin türkcəyə çevirtirdiyi Qurani-Kərim” adlı bir bildiri hazırlatmışdım. Lakin hökumət məmurlarından ehtiyat etdiyindən məruzəsini oxumağa getmək istəmirdi. Onu çox çətinliklə dilə tutub

Diyarbəkirə apara bildim. Bu haqda təfsilatlı bir məqalə də yazdığımndan indi geniş yazmağa ehtiyac duymuram.

Şəkildə: soldan, Abdulxaliq Bakir və Əli Şamil

Mirzə Rəsul İsmayılzadənin məruzəsinə təkcə simpozium iştirakçıları deyil, Ankaradan gələnələr də, Diyarbəkir valiliyinin əməkdaşları da diqqətlə qulaq asırdılar. Abdulxaliq Bakir dedi ki, ərəb dilini gözəl bilirəm, Kərkük türkcəsi Azərbaycan türkcəsinə də çox yaxındır. Türkiyə türkcəsindəki bilgim də yetərlidir. Ona görə Uzun Həsənin türkcəyə çevirtirdiyi Qurani-Kərimin nəşrə hazırlanmasında iştirak edə bilərəm. Bu ümumi işin xeyrinə olar. Mirzə Rəsul İsmayılzadənin Qurani-Kərimin tərcüməsində türk ləhcələrindən geniş

istifadə edilməsi fikri bu işə maraqlıların sayını artırmışdı.

Razılığa gəldilər ki, Mirzə Rəsul İsmayilzadə geri dönəndən sonra yenidən Məşhədə getsin, əlyazmanı ələ gətirdikdən sonra Abdulkəlim Bakirlə əlaqə saxlasın. Deyir: Sən saydığını say, gör, fələk nə sayır. Mirzə Rəsul İsmayilzadə istədiyinə nail ola, Qurani-Kərimin surətini əldə edə bilmədi.

Mən isə Abdulkəlim Bakirlə heç vaxt əlaqəmi kəsmədim.

1956-cı ilin iyunun 1-də Kərkükün Kümbətlər kəndində anadan olan Abdulkəlim ibtidai təhsilini kəndlərindəki məktəbdə, orta təhsilini Kərkükdəki Qərbiyə məktəbində başa vurduqdan sonra Kərkük liseyində oxuyub. 1976-cı ildə ali təhsil ardınca Türkiyəyə gəlib.

Ankara Universitetinin Dil və tarix-coğrafiya fakültəsində Ortaçağ tarixi ixtisasına yiyələnib. 1981-ci ildə universiteti bitirən Abdulkəlim Bakir İraqa geri dönməyib. İki il Türkiyədə tərcüməçi işləyib və Türkiyə vətəndaşı olmaq üçün hökumətə müraciət edib. 1983-cü ildə ona Türkiyə vətəndaşlığı verilib. Ankara Universitetinin İlahiyat fakültəsində islam mədəniyyəti və sosial bilimler ixtisası üzrə magistraturada oxuduğu illərdə təhsil aldığı ali məktəbdə ərəb dilindən dərs deyib. 1985-ci ildə magistraturanı bitirib doktoranturaya qəbul olunub. 1990-cı ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edib elmi dərəcə aldıqdan sonra Diyarbəkirdəki Fırat Universitetində,

türkiyəlilərin dediyi kimi, ögretim üyesi kimi işə başlayıb.

1994-cü ildə dosent seçilən Abdullxaliq Bakir 2010-cu ilədək Anabilim dalı başkanı olub. İslam ensiklopediyasına, elmi jurnallara məqalələr yazıb. Ərəb dilindən orta çağ əlyazma və kitablarını tərcümə edərək onlara şərh yazan Abdullxaliq Bakiri 2010-cu ildə Biləcikdəki Şeyx Edebalı Universitetinə işə dəvət ediblər. Bir il keçməmiş onu prorektor seçiblər.

Abdullxaliq Bakir prorektor işlədiyini illərdə İraq türkləri ilə bağlı simpoziumlar keçirməyə başlayıb. 2012-ci ilin mayın 18-19-da İraq türklərindən olan professor, memarlıq sahəsində doktorluq müdafiə etmiş Suphi Saatçi ilə birlikdə Şeyx Edebalı Universitetində “İraq coğrafiyasında Türk varlığı və kulturu sempozyumu”nu təşkil ediblər. Simpoziumun uğurlu keçməsi onu bu işi genişləndirməyə və davam etdirməyə həvəsləndirib. 2014-cü ilin mayın 8-10-da “Tarihte və günümüzde ortadoğuda türkmenler (Irak-İran-Suriye)” mövzusunda Uluslararası simpozium keçirməyi planlayıb. Məndən ona yardımçı olmağı, Azərbaycan, İran İslam Respublikasından və Türk Cümhuriyyətlərindən bu sahənin araşdırıcılarını simpoziuma dəvət etməkdə ona kömək göstərməyimi xahiş etmişdi. Mən də həmişəki kimi əlimdən gələni etdim. Simpoziuma qatılanlar arasında azərbaycanlılar və İraq türkləri çoxluq təşkil edirdi.

Simpoziumun təşkilində fəallıq etdiyimi görəndə Abdullxaliq Bakirin xanımı zəng vuraraq xanımımı da

onların qonağı kimi aparmağımı təklif etdi. Dedi ki, Bileciyin ən gözəl vaxtlarıdır. Osmanlıların bəyliyinə mərkəzi bura olub. Simpoziyumun sonunda Ertuğrul Qazinin, Şeyx Edabalinin məzarlarının ziyarəti, bölgənin gəzisi və bölgə mətbəxi ilə tanışlıq da olacaq.

Abdülxəlil Bakirin və xanımının təklifi mənim də xanımımın ürəyindən oldu. Simpoziyumun sonunda təşkil edilmiş gəzi bölgəni və Osmanlı tarixini öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətli oldu. Simpoziyuma Azərbaycandan Qəzənfər Paşayev, Aynurə Mahmudova, Əfzələddin Əsgərov, Aynur Qəzənfərqızı, Zülfüyyə Vəliyeva, Nailə Əskər, Təranə Haşımova, Qumru Quliyeva, Yaxşıxanım Nəsirova və mən qatılmışdıq. İran türklərindən gələnlərin sayı da az deyildi. Abdülxəlil Bakir “Ortaçağ İrakında Türk Varlığı və Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaşdıran Faktörler”, mən “Golan (Colan) Türkmənlərinin Millî Varlığının Korunmasında Halk Edebiyatının Rolü” mövzusunda məruzələr oxuduq.

Suriyada savaşı qızğın çağ olduğu üçün və ya hansı səbəbdənsə mənim məruzəm təşkilatçıların diqqətini çəkdi. Gələcəkdə təşkil edəcəkləri simpoziyuma Suriya və Lübnan türklərindən də məruzəçi gətirməkdə onlara yardımçı olmamı xahiş etdilər.

Simpoziyumun təşkilinin əsas ağırlığı Abdülxəlil Bakirin üzərində olsa da, bizə yetərincə vaxt ayırırdılar. Abdülxəlil Bakir mənə dedi ki, bu ilin sonunda universitetimizdə bir uluslararası simpoziyum

düzənlənəcək. Sizi oraya dəvət edəcəyik. Mütləq gəlin. Həm məruzə edərsiniz, həm də 2016-cı il üçün nəzərdə tutduğumuz simpoziumun mövzularını müzakirə edərik. Növbəti simpoziuma Lübnan türklərinə, İranda və Türkmənistanda yaşayan türkmənlər haqqında məruzələr də salarlıq.

Biləcik şəhərindəki Şeyx Edabalı Universitetində keçirilən “Tarixdə və günümüzdə Orta-Doğuda Türkmənlər (İran-İraq-Suriya)” mövzusunda keçirilən Uluslararası simpoziumun iştirakçılarında bir qrupu

Təkliflərini qəbul etdim. 2014-cü ilin dekabrın 12-14-də keçiriləcək simpoziuma məni də dəvət etdilər. Simpoziumun mövzusu “Birinci Dünya Savaşı

Sürecinde Ortadoğunun Şekillenmesi” idi. Simpoziyumun təşkilatçıları sırasında Şeyx Edebalı Universiteti ilə yanaşı Osmanlı Tarixi Uygulama və Araşdırma Mərkəzi və Orta Doğu Afrika Araşdırmaları Dərnəyi də vardı. Mən “Ömer Faik Nemanzade’nin Ahıska Hükümet-i Muvakkatı Ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinin Kurulmasındaki Rolü” mövzusunda məruzə etdim.

Abdulxaliq Bakirin vaxtı çox olduğundan gələcək simpoziyumun planını geniş müzakirə etdik və mövzuları, hansı ölkələrdən kimləri çağırmaq lazım gəldiyini planladıq. Lakin Abdulxaliq Bakir prorektor vəzifəsindən getdiyinə görə bu simpoziyum baş tutmadı.

Araşdırıcıların bəziləri kitabları və məqalələrinin çoxluğu ilə seçilir. Abdulxaliq Bakir isə ərəb dilindən orta çağ əlyazmalarını türkcəyə çevirmək və onlara şərh yazmağa, yeni tarixçilər hazırlamağa daha çox önəm verən alimlərdəndir. 40-dan çox doktorantın və yüksək lisans (magistr) öyrəncisinin elmi rəhbəri olub. Onun rəhbərliyi altında müdafiə edən gənclər bu gün Türkiyənin ən dərin savadlı və məhsuldar ortaçağ tarixçiləri sayılırlar.

SOHBETÜ'L-ESMÂR
(MEYVELERİN SOHBETİ)
MESNEVİSİ KONUSUNDA TARTIŞMALAR

Özet

İstanbul Üniversitesini bitirip Bakü'ye dönen Emin Abidin "Maarif ve medeniyet" dergisinde "Fuzulinin tetkik edilmemiş bir eseri"(1926) isimli makalesi yayınlanıyor. Yazar makalesinin Türkiye'li araştırmacılar için de önemli olacağını düşünüp Ankaradaki "Hayat" dergisine gönderiyor ve orada basılıyor. Genç araştırmacı hicri takvimiyle 1204'de yazılmış bir cünkte Muhammed Süleyman oğlu Fuzuli'nin bilim dünyasına belli olmayan *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* isimli mesnevisi hakkında bilgi verir. Makalede İstanbul'a gitmeden önce Bakü'de *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* taşbasmasını da gördüğünü yazar.

Türkiye'de bu konu önce Mehmet Fuat Köprülüzadenin dikkatini çekiyor. Professor öğrencisinin fikirlerine katılmıyor. *Türkiyat Mecmuası'nda* yayınladığı "Fuzuli'ye ait bazı notlar" makalesinde bu mesnevinin Fuzuli'nin olmadığı kanaatine varır.

Emin Abid 1933. yılında Sovyet Sosyalist Cümhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisinde işe alınırken hazırladığı eserlerinin listesinde konu ile ilgili Mehmet Fuat Köprülüzade'ye cevap olarak yazdığı bir makalenin Türkiye'de yayımlandığını gösterir. Aynı konuda fikir ayrılıkları olmasına rağmen Emin Abid yazmış olduğu altı ciltli Azerbaycan Türklerinin

edebiyati tarihi eserinde Mehmet Fuat Köprülüzade'yi tekrar tekrar saygı ile anar.

Buna rağmen *Sohbetü'l-esmâr*'ın (*Meyvelerin Sohbeti*) Fuzuli'nin olup, olmaması konusu bir sonuca bağlanmaz. Bildiride *Sohbetü'l-esmâr* (*Meyvelerin Sohbeti*) hakkında Emin Abid'le Mehmet Fuat Köprülüzade arasındaki tartışmanın günümüze kadar devam etmesine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Emin Abid, Mehmet Fuat Köprülüzade, Muhammet Fuzuli, *Sohbetü'l-esmâr* (*Meyvelerin Sohbeti*), repressiya.

Giriş

Türk dili ve edebiyatı öğretmeni yetiştiren eğitimciler 90 seneden fazladır ki, Fuzuli'nin *Sohbetü'l-esmâr* (*Meyvelerin Sohbeti*) mesnevisini (Mesnevinin adı araştırmacıların makalelerinde farklı yazılsa da biz hepsini *Sohbetü'l-esmâr* gibi yazdık-A.Ş.) öğretirken bir ikilemde kalırlar. Bu eserin Fuzuli'yemi yoksa bir başkasına mı ait olduğunu pek bilmezler. Çünkü 90 seneden fazla zamandır ki, meşhur bilim adamları arasında bu konuda süregelen tartışmalar hala sürmekte. Bunun sebebi de Türk dünyasında dil ve edebiyat eğitiminin günümüzdeki durumu üzerinde henüz yeterince kuramsal bilginin üretilmemesi.

Benim bu konuda tekrar yazmamın sebebi ise Aylin Koç'un *Meyvelerin Sohbeti* bildirisi oldu. Araştırmacı yazar: "Eserin Fuzuli'ye ait olup olmadığı konusunda iki eksen vardır: Azerbaycan'daki araştırmacılar (Emin

Abid, Hamid Araslı) eserin Fuzuli'ye ait olduğunu; Türkiye'deki araştırmacılar ise (Fuat Köprülü, Abdülkadir Karahan, Müjgan Cunbur, Sedit Yüksel, Haluk İpekten) tarihi bilgilerden hareket ederek ve dil özelliklerini dikkate alarak bu eserin Fuzuli'ye aidiyeti konusunda tereddütlü ifadeler kullanmış, eserin Fuzuli'ye ait olamayacağını ifade etmişlerdir” (Koç Aylin, 2006: 206-223).

2004 yılında “Üniversiteler için Eski Türk Edebiyatı Tarihi” ders kitabı yayınlatan Ahmet Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal yazar: “Meyvelerin birbiri ile münazarasından oluşan *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisi, 200 beyitten müteşekkildir. Fuzuli bu eserinde meyveleri konuşurmak suretiyle dünya halini, insanların birbirlerine karşı olan tutum ve davranışlarını, bencilliklerini, kıskançlıklarını, geçimsizliklerini anlatmak istemiştir. Bu eserden ilk defa Emin Abid bahsetmiş ve onun Fuzuli'nin olduğunu belirtmiştir. Fuad Köprülü, Abdülkadir Karahan ve Sedit Yüksel içinde Fuzuli'nin ismi geçmeyen, kaynaklarda ve külliyat yazmalarında bulunmayan bu mesnevinin Fuzuli'nin olmadığı görüşündedir (Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, 2004:186).

Buradan yazarların *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisinin Fuzuli'nin eseri olduğunu kabulmu ettiği, yoksa Fuad Köprülü, Abdülkadir Karahan ve Sedit Yüksel'in bakışını mı onayladığı anlaşılmamakta.

Aylin Koç'un, Abdülkadir Karahan'ın, Sedit Yüksel'in, Müjgan Cunbur'un, Haluk İpekten'in, Ahmet Atilla Şentürk'ün, Ahmet Kartal'ın veb. yazdıklarından anlaşılmakta ki, hiç biri *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisinin elyazmalarını görmemiş. Fuat Köprülü'nün yazdıklarından da anlaşılmakta ki, o Bakü'de olurken *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisini görmüş ve onu incelemeye zaman bulmamıştır. Yani Türkiyeli araştırmacılar 90 yıldır Emin Abid'in *Hayat* dergisinde yayınladığı makaledeki metn esasında fikir yürütürler.

Maalesef ki, üniversitelerin araştırmacılara kitap almak için ayırdığı paraların neredeyse yüzde doksanı ABD ve Avrupa'dan alınan kitaplara harcanır. Türki Cumhuriyetlerinin ve toplumlarının yayınladığı kitaplara ve dergilere Türkiyeli araştırmacıların bir çoğu ve üniversite yetkilileri ikinci sınıf muamelesi yaparlar.

Aylin Koç *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisi hakkında makale yazarken Azerbaycan'da 1958 yılında yayınlanan kitabı kaynak gösterir. O sene *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisinin Fuzuli'nin olmadığını yazan Ekrem Cafer'in adını bile zikretmez. Yayınlanmış makalelerden anlaşılmakta ki, *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisinden yazan Türkiyeli araştırmacıların Azerbaycan'da 1958 yılından sonra yayınlanmış makalelerden haberleri yok.

1. Emin Abid'in kimliđi

Dođduđu zaman Zeynalabdin ismi verilen, sonralar řair, yazar, çevirmen ve arařtırmacı gibi bilinen Emin Abid 1898 yılı Kasım'ın 2'de Bakü'de tař yontma ustası Mütellip'in ailesinde dođar. İlk eđitimini annesi Molla Reyhan Adnan kızının evde hanımlar ve çocuklar için aadıđı Kur'an kursunda alır. Nařir, tercüman ve arařtırmacı gibi tanınan Aliabbas Müznib (1882-1938) Emin Abidin ađabeyidir. Aliabbasın zekasını gören petrol milyoneri Hacı Zaynalabdin Tađıyev kendi parası ile onu okutmak ister. Babası Mütellip'in milyonere saygısı sonsuz olsa da, çocuđunu Rusya hükümetine bađlı okulda okutmayacađını belirtir (AMEA AEİTVSMA, fon 39). Baba Mutallip'in tavrının böylesine sert olması sebepsiz deđildir. Aliabbas Müznib'in ömür yolunu arařtıran Prof.Dr. İslam Ađayev yazar ki, Çar Rusyası'nın Askeri Birlikleri Bakü'yü işđal ettikleri zaman řehri zor durumda bırakırlar. Binlerle insan katl edilir. Bakü hanının neslinden olanların hepsi öldürölür, sadece altı aylık Novruz'u gizleyerek ölümden kurtarırlar. Mütellip de Novruz'un beřinci kuřak torunu olduđundan Rusya hükümetine de, Ruslara da kırđın imiř(Ađayev İslam,2000:6)¹.

---

¹ Prof. İslam Ađayevdən aldıđım bu fakti diqqətsizlikdən dəfəllərlə mən də təkrarlamıřam. Əliabbas Müznib soyundan söz açaarkən yazır: "Atam Mütəllib, babam Əhməd Ələsgər

Yıllar sonra Mütellip fikrini deęişir, oęlu Zeynalabdin'in Bakü şehir belediyesinin III. Aleksandr Erkek Gimnazyumu'nda okumasına izin verir. Milletçi ruhta büyüyen Zeynalabdin Abid Mütellip oęlu, Abid Mütellipzade, Abid veb. imzalarla, Gozğurab beg mahlası ile Kafkasya'da Türkçe basılan *Mekteb, Kelniyyat, Lek-lek, Mezeli, Dirilik, Babayi-Emir, Molla Nesreddin, Şeypur, Övraęi-Nefise* dergilerinde, *İkbal, Yeni İkbal, Besiret, Sovgat, Azərbaycan* gazetelerinde çok sayıda tercüme, şiir, ilmi makale ve düzyazı yayınlar (Şamil 1999: 7). Bu yazılarının temel konusu ise vatan sevgisi, millete, diline ve dinine hor bakanlara karşı çıkıştır.

1919 yılında İstanbul'da okumaya giden Abid Mütellip oęlu Ahmedov orada *İnci, Syus, Hizmet-i Umumiye, Yarın İstanbul, Şebab, Yeni Kafkasya* vb. dergilerde şiir ve düzyazılarını ve de Edebiyat tarihiyle ilgili bilimsel makalelerini *Türk Yurdu, Servet-i Funun*

---

oęlu, Ələsgər Yusif oęlu, Yusif Novruzəli oęlu". Müznib atası Mütəllibin 1930-cu ildə 90 yaşında öldüyünü yazır. Demək Mütəllib 1840-ci ildə doğulub. Ata oęul arasındakı yaşın 20-25 il fərqlə hesablasaq Novruz 1740-60-cı illərdə anadan ola bilər. Bu da İslam Ağayevin Ruslar Bakını 1806-cı ildə işğal edəndə Novruzun altı aylıq körpę olması haqqında söylədiyi fikr uyğun gəlmir. Əliabbasla atası Mütəllibin arasında 40 yaşdan çox fərq olduğu ilə hesablasaq, Novruz 1680-ci illərdə anadan ola bilərdi.

ve *Hayat* dergilerinde yayımlamıştır (Hüseyinoğlu, 2012:172).

İstanbul Darülfünun’da okurken orada *Müasir Azeri edebiyatı. (Türk yurdu, 1926:281-290), Yanlış anlaşılan bir şair: Azeri Çelebi (Türk yurdu, 1926:81-85), Kafkas Türklerinde fikri cereyanlar-1.(Servet-i Fünun,1926:300-301), Misralarında bombalar taşıyan bir şair. (Servet-i Fünûn, 1926:66-67)* veb. makalelerini yayımlatmanın yanı sıra, Azerbaycan’da da *Azeri edebiyatında Türkçenin tekamülü (Maarif ve medeniyet, 1926:17-22)* ve *Yanlış anlaşılan bir şair: Azeri Çelebi (Maarif işçisi, 1925:46)* makalelerini de yayımlatır. Belirtelim ki, yazar İstanbul’da Azerbaycan siyasi mühacirlerinin yayınlattığı *Yeni Kafkasya* dergisinde Gültekin mahlasıyla Sovyetler aleyhinde şiirler yazar, Mehmet Emin Resulzade’ye saygı olarak Emin mahlasını kabul eder ömrünün sonunadek Emin Abid imzasını kullanır.

2. Emin Abid *Sohbetü’l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisi hakkında

İstanbul’da üniversiteyi bitirip 1926 yılı sonlarında Bakü’ye dönen Emin Abid “Fuzuli’nin tedkik edilmemiş bir eseri” (*Maarif ve medeniyet, 1926:32-34*) makalesini yayımlatır. Emin Abid Türkiye ve Avrupa’nın edebiyatla uğraşan akademisyenlerine malum eserlerinin adlarını sıraladıktan sonra yazar: “Halbuki biz dokuz sene öncesinde (yani 1917. yılda-

A.Ş.) Bakü’de bunlardan (Fuzulinin eserlerinin adları sadalanır-A.Ş.) başka, Fuzuli’nin daha bir eserine tesadüf etmişiz. Fakat İstanbul’da eğitim ve tetbeatımız esasında devamlı arařtırmalarımıza rađmen, bunun başka bir kopyasını bulamadık. Bakü’den getirtmek de bir türlü mümkün olmamıřdır. İstanbul’dan döndüğüm zaman elde etmeye muvaffak olduđum bu eseri Fuzuli’nin edebi kiřiliđine pek bir deđer katmasa da burada kısa bir analiz ile türkoloji alemine sunmaya çalıřacađız.

Eserin adı *Sohbetü’l-esmâr*dır. Eruzun “mefail, mefailin, failin” vezninde yazılmıř iki yüz iki beytten ibaret bir mesnevidir. Önce gördüğümüz nüsha tařbasması idi, tetkik ettiđimiz nüsha ise 1204’h.de düzenlenmiř bir cüng içinde elyazmadır. Kıyaslama için başka bir nüshasını bulmadığımız bu elyazması, bazı nöksanlar içermenin yanı sıra filoloji deđerini kaybetmemiřtir (Emin Abid, 1926:32).

Sohbetü’l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti) mesnevisinin konusundan geniřçe sözettikten sonra Emin Abid mesnevinin metnini yazarken sayfanın dipnotunda düřer: “Yazma nushasının imlası olduđu gibi hifz edilmiřdir” (Emin Abid, 1926:33).

Yazar makalesinin üzerinde yeniden iřledikten sonra Türkiye’li arařtırmacılar için de önemli olacađını düřünüp Ankara’daki *Hayat* dergisine yollar ve orada basılır (*Hayat*, 1927:314-315).

Türkiye’de bu konu önce Mehmet Fuad Köprülüzade’nin dikkatini çeker. Profesör öđrencisinin

fikirlerine katılmaz. Türkiyat dergisinde yayınladığı “Fuzuli’ye ait bazı notlar” makalesinde yazar: “Eski talebemden Azerbaycanlı Emin Abid beg *Hayat* mecmuesinde yazdığı “Fuzuli’nin malum olmayan bir eseri” ünvanlı makalesinde onun *Sohbetü’l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* adlı küçük bir mesnevisinden bahseder. “Mefaülün, mefaülün, failün” vezninde yazılmış, iki yüz beyitten mürekkep küçük mesnevinin bir taşbasması olduğunu, fakat kendisinin onu gelip şair Abbas Müznip begde (Söhbət Emin Abidin ağabegi araştırmacı Aliabbas Müznipden gedir-A.Ş.) mövcut 1204’de yazılmış bir mecmuede münderic bulan yazmayı tetkik ettiğini söyleyen Abid beg bu eseri Fuzuliye aidiyetine ganedir. Bakü’de bulduğum zaman bu nüshayı ben de görmüştüm. Hatta Azerbaycan Edebiyatı Cemiyetinin Fuzuli hakkında yayınladığı küçük risalede de bu eserin mevcudiyetinden bahsedilmişti. Maalesef ki bu eserin Fuzuliy’e ait olduğunu gösteren heç bir geti delil yoktur. Şairlerin bu gibi mesnevilerinde kendi isimlerini zikir etmeleri icab edirken onda heç bu keyde tesadüf edilmiyor. Sonra Fuzuli bilinmeyen kişiliği senetkaranesi, üslup ve nezmi bu eserde kesinlikle mevcut değil. Binai aliye esasen heç bir kaynakta zikredilmeyen bu eserin Fuzuli’ye istinadı imkansızdır. Bu menzume Fuzuli’ye ait değildir, hatta zaman itibarile de ondan çox muahvar bir döneme aiddir”(Köprülüzade M.F., 1928:434).İslam Ansiklopedisindeki Fuzuli makalesinde de aynı fikirler tekrarlanmakta(Köprülü Mehmet., 1988:697).

Yazılanlardan bu sonuca varıyoruz ki, Mehmet Fuat Köprülüzade'nin gördüğü ve Emin Abid'in yayınlattığı elyazması Aliabbas Müznib'de imiş.

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Azerbaycanda Elmi İrsin Toplanması ve Sistemleştirilmesi Merkezi Arxivinin (AMBA AEİTVSMA) 39. Fonundaki Emin Abid'in dosyasından anlaşılmakta ki, Emin Abid 1928 yılında Mehmet Fuat Köprülüzade'ye cevap olarak yeni bir makale hazırlamış ve yayınlanmak için Türkiye'ye göndermiştir. Hacim açısından önce yazdığından iki defa büyük bu makaleyi dergi ve arşivlerde bulamadık.

3. Sohbetü'l-esmâr'ın (Meyvelerin Sohbeti) uzun seneler boyunca yayınlanmamasının sebepleri

Bakü'de gizli faaliyette bulunan antisovyet “Genç Azer” teşkilatının üyeleri 1929 yılında tutuklanır. Soruşturmada Emin Abid'in gençlere Türkiye'den getirdiği milli yönlü kitaplar verdiği ve onları desteklediği malum olur. Milli değerlere saygı gösterdiğine, öğrencilerin milli ruhda büğümesine çalıştığı için onu işten kovar gayri-resmi şekilde Bakü'den sürerler. Bu kadarı ile yetinmez onu aşağılayan iftira makaleler yayınlattır, eserlerini yayınevini planından çıkarır ve makalelerinin yayını yasaklanır.

Emin Abid'in etrafına milli düşünceli insanlar toplayacağından korktukları için uzun süreli aynı yerde

çalışmasına ve yaşamasına imkan vermezler. O, Ağdaş, Guba, Ağdam illerinin genel eğitim okullarında ve teknikumlarda(liseylerde) ders vermek zorunda kalır. 1934 yılında Bakü'ye dönmesi mümkün olur. SSCB BA Gürcistan Temsilciliği'nin Azerbaycan Departmanında çalışmaya başlar. Onu ve Ali Nazim'i Mirze Feteli Ahundov'un üç ciltli eserlerini yayıma hazırlama ve düzenlemede görevlendiriyorlar.

AMBA Elyazmaları Enstitüsü'nün arşivindeki belgelerden (fond 38, Q-8, 192) malum olmakta ki, Emin Abid'le aynı enstitüde çalışan, Azerbaycan yazar ve şairleri hakkında deyerli kitaplar ve makaleler yayımlanmış, metinşinas alim Salman Mümtaz (1984-1941) 1935 yılında *Sohbetü'l-esmâri (Meyvelerin Sohbeti)* yayına hazırlar. Kitap düzenleyicisi “Bir neçe söz” adlı Önsözünde Fuzuli'nin bu eserini Şeyh Ettar'ın *Mentikut-teyr*, Nevai'nin *Lisanüt-teyr* ve de Fuzuli'nin kendisinin *Leyli ve Mecnun* (!) eseri ile kıyaslayarak onu “deyerli”, hem de “orjinal” eser olarak nitelendirmiştir. Bu eser hakkında geniş bilgi veren Necef Necefov'un tezinde yazıldığı üzere, Mümtaz eserin “tahrif edilmiş, okunamayacak hale gelmiş dizelerini onarmıştır. Bunun yanı sıra, o hiç bir ihtiyaç duymadan zor anlaşılan ifadeleri “kolaylaştırmak” adına bazı düzeltmeler yapmış, bazı Arapça ve Farsça kelimeleri okucunun anlayabileceği sözler ile değiştirmiştir” (Mirehmedov Aziz, 1981:196).

1937 yılında repressiya başladığı zaman Salman Mümtaz da, Emin Abid de “halk düşmanı”

adlandırılarak tutuklanır. Salman Mümtaz 1941 yılında hapiste vefat eder. Emin Abid'i 1937 yılı Mayıs ayında işten kovar, 1938 yılı Haziran'ın 14'de tutuklar, Ekim'in 21'de saat 21:30'da kurşuna dikerler.

Böylelikle *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* yayını ve hakkında araştırmaların yapılması 1958 yılına kadar durdurulur.

Kaynakçaların verdiği bilgiden şu sonucu çıkarabiliriz ki, 1920-30 yıllarında Azerbaycanlı araştırmacılara *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* taşbasma nüshası, Aliabbas Müznibde olan ve Emin Abid'in hakkında bilgi verdiği nüsha ve Salman Mümtaz'ın yeniden yazıya geçirdiği nüsha malum imiş. Salman Mümtaz'ın yeniden yazıya geçirdiği nüsha hakkında araştırmaya rastlamadık. O, Tebriz'de yayınlanmış ve orijinalini taşbasmadan mı yoksa başka bir elyazmasından mı kullandığını bilmiyoruz.

4. Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti) toplu yayını ve bu yayın hakkında düşünceler

Azerbaycan Kommunist Partisinin Merkezi Komitesi Mehemed Fuzuli'nin ölümünün 400. senesinin kutlanması kararının kabul edilmesinden sonra büyük propogandası yapılır. Fuzuli'ye heykeller yapılır, adı bir ilimize ve sokaklara verilir, 6 ciltlik eserlerinin ve hakkında yazılmış bilimsel araştırmaların yayını planlanır. Fuzuli'nin 1958 yılında yayınlanmış "Eserleri" külliyyatının 2. cildine (düzenleyen Hamid

Araslıdır) *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* da dahil edilir. Şairin Moskova'da yayınlanmış seçilmiş eserlerine de *Sohbetü'l-esmâr(Meyvelerin Sohbeti)* çevirme şeklinde dahil edilir.

Prof.Dr. Sabir Aliyev yazar: “Akademik H.Araslı'dan sonra neredeyse bütün Azerbaycanlı yazarlar (akad. M.İbrahimov, prof. A.Gurbanov, prof. M.Guluzade, prof. Mir Celal, prof. E.Demirçizade, prof. R.Aliyev, M.Sultanov, E.M.Esgerov, K.Mirbağirov, M.Abbasov, F.Tehmasib, M.Dadaşov, M.Talışlı, Ş.Aliyev ve b.) *Sohbetü'l-esmâr'dan (Meyvelerin Sohbeti)* Fuzuli'nin kendi eseriymiş gibi söz açmaya başlar”(Aliyev Sabir, 1981:187).

Aynı yıl Bakü'de yayınlanan “Mehemmed Fuzuli (bilimsel-eleştirel makaleler)” kitabında eruzun uzmanı Ekrem Cefer'in de “Fuzuli şerinin vezni” makalesi yayınlanır (Cefer Ekrem, 1958:84). Hezec behrinden söz açarken Ekrem Cefer yazar: “Fuzuli'nin olduğuna inanmadığım *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* eseri de bu vezn ölçüsünde yazılmışdır. Bir sıra dil, üslup, sanat nöksanlarından başka, bu eserde citti kusurlar da var. Örneğin, aşağıdaki üç mısranın birinci ve üçüncüsü, bütün poemada olduğu gibi hezecen onuncu çeşidi ölçüsünde iken, onun arasında duran ikinci misra tamamen farklı ölçüde-remel behrinde:

Hem eyni meetles-i firengi

İki yarın arasında mehrem

Yox benim kimi dehrinde müqeddem.

Açık aşıkâr görünmekte ki, Fuzuli gibi dahi şairden bu tarz çirkin vezinli eser çıkamaz”(Cefer Ekrem, 1958:94)

Ekrem Cefer’in bu notu Azerbaycan’da uzun zaman dikkatlerden kaçır. Pek fikir belirten olmaz.

Türkiye’de ise durum bir az farklı olur. Prof.Dr. Sabir Aliyev yazar: “Türkiyeli Fuzulîşünâslardan prof. M.F. Köprülüzade, E.Karahan, M.Cumbur, İ.Hikmet (Söz konusu İsmail Hikmet’in 1928 yılında Bakü’de yayınlanmış “Azerbaycan edebiyatı” kitabındaki fikirler kastedilir – A.Ş.), S.R.Redioğlu, K.E.Kürkçüoğlu ve b. *Sohbetü’l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* Fuzuli’nin olması fikrini çok net olarak reddederler” (Aliyev Sabir, 1981:187).

5. Prof. Sabir Aliyev ile prof. Aziz Mirehmedov arasındaki polemik

Aslında *Sohbetü’l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisi hakkında Azerbaycan’da en ciddi polemik 1981 yılında olmuş. Görünen tarafı şudur ki, o dönemin en nüfuzlu ve çok okunan yayınlarından “Azerbaycan” dergisinin 7. sayısında Sabir Aliyev’in “*Söhbet-ül esmar*” *neden Fuzuli’nin değildir?*”, Aziz Mirehmedov’un “*Söhbet-ül esmar*” *Fuzulinindir!*” makaleleri yayınlanır. Sabir Aliyev makalesini çok sert bir üslup ile başlar: Yarım asırdan fazla bir zamandır ki, milli edebiyatşinaslığımızda *Sohbetü’l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* Mehmed Fuzuli’nin eseriymiş gibi

analiz edilir. Lakin bunun için elimizde hiç bir tarihi ve ya edebi delil yok. Belki aksine Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)la bağılı tarihi ve edebi delillerin hepsi bu eserin Fuzuli'nin olmadığını ispatlar” (Aliyev Sabir, 1981:186).

Araştırmacı fikirlerini “vezin kusurları”, “ritm kusurları” ve “dil, ifade, üslup ve s. sanatkarlık kusurları” yarımbaşlıkları altında genişçe izah eder (Aliyev Sabir, 1981:188).

Aziz Mirehmedov da aynı sertlikle Sabir Aliyev'e cevap verir: “S.Aliyev'in araştırması tektaraflı, ölçülere tekyönlü bakmış, geldiği sonuçlar ise yanlıştır. Fuzuli gibi büyük bir şair ile alakalı bir konuyu üstlenmesine rağmen hedeflediği meseleye gereken ciddiyeti gösterememiştir. Her şey bir tarafa, Sohbetü'l-esmârın Fuzuli'ye ait olmadığını ispat etmek için esasen poetik ve üslubiyat (başlıca olarak vezin, kafiye, leksikon) meselelerine değinmesi onun en büyük yanlıştır”(Mirehmedov Aziz, 1981:195).

Aziz Mirehmedov'a göre böylesine ciddi konuda fikir söylerken “doğru sonuca varmak için araştırmacı eserin hangi dönemde yazılmasına bakmadan tarih, edebiyat tarihi, paleoloji, poetika, anomastika, metinşinaslık, dilcilik, kalligrafi, dil tarihi, üslubiyat ve s. bilim dallarına da başvuruda bulunmalı” (Mirehmedov Aziz, 1981:194).

Sabir Aliyev'in ileri sürdüğü fikirleri çok dikkatlice inceleyen Aziz Mirehmedov devam eder: “Okudum, düşünüp-taşındım, Fuzuli'nin eserlerini ve bilimsel

mexezleri (kaynak) bir daha gözden geçirdim, kıyasladım ve bu sonuca vardım ki, meslektaşım yanılıyor” (Mirehmedov Aziz, 1981:194).

Sabir Aliyev *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* (1958-ci yılındaki yayınında –A.Ş.) dil, vezn ve üslubundan örnekler vererek Fuzuli gibi büyük şair böyle kusurlara “yol vermez” gibi hüküm çıkarmıştır. Bu tür söz ve ifadelerin sonraki yüzyıllarda sözlü edebiyatın etkisile yazılı edebiyata geldiğini iddia eder. Aziz Mirehmedov da Fuzuli'nin “Leyli ve Mecnun” gibi yüksek sanatkarlıkla yazılmış poemasından ve başka mesnevilerinden örnekler vererek Sabir Aliyev'in kusur saydığı söz ve ifadelerin onlarda da olduğunu gösterir.

Bu tartışmadan sonra *Sohbetü'l-esmârla (Meyvelerin Sohbeti)* bağlı basında tartışmaya sebep olabilecek yazı yayınlanmaz. Lakin tartışmanın neticelenmesi, tarafların razı olması, edebiyat tarihçilerinin Aziz Mirehmedov gibi nüfuzlu bir araştırmacının fikrini kabul etmeleri anlamına gelmez.

Sabir Aliyev'i yakinen tanıyan Vurğun Eyyub yazar: “Refael müellim S. Aliyevle A.Mirehmedov arasındaki tartışmanın devam ettirilmemesini birincinin cesaretsizliyiine bağlar. Bu böyle değil. S. Aliyev yeterince cesaretli alim idi. E.Mirehmedov'un cevabına da cevap yazmış. Ancak editörlük tartışmanın uzamasına lüzum görmemiş.

Küçük bir hatırlatma. Bildiyim kadarı ile A.Mirehmedov'un cevabına bazı +itirazlar olmuştu.

Birini de ben yazmıştım. (Maalesef ki, şimdi o yazının elyazmasını arayıp bulamadım) Azerbaycan dergisi yayınlamadıkları için özür mektubu gönderilmiş ve yazıyı A.Mirehmedov'a yolladıklarını belirtmişlerdi. Aziz müellim bizim karşıt görüşlerimiz için bize hiç bir zaman kötü müamele göstermedi. Ele S.Aliyev'e melum cevabında da hiç bir aşağılayıcı üslup yok"(Eyyub Vurgun, 2009).

6. Sohbetü'l-esmâr'in (Meyvelerin Sohbeti) elyazması hakkında araştırma

Azerbaycan'da orta çağ elyazmalarının okunmasında ve yayınında büyük emeyi geçen Cennet Nağıyeva 1993 yılında "Edebiyyat" gazetesinde *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* mükemmel elyazması bulunmuştur" makalesi yayınlanır. O, AMBA Elyazmalar Enstitüsünün arşivinde *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* daha kamil elyazmasını bulduğu hakkında geniş bilgi verir. Fuzuli yaratıcılığını, şairin Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti) eserinin tam metnini öğrenmek için ilgi çeken bu elyazmasının katibi meşhur pedagog(öğretimçi) Mehemedtağı Sefer oğlu Sidgi Ordubadi olmuş. Mehemedtağı Sidgi'nin 1874-1887 yıllarında yazıya aldığı elyazmasının ölçüsünün 11x21 sm, hacminin 254 sayfa, şifri B-2258 olduğunu not düşer. Aslında *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* bir cümgün 189a192a sayfalarındadır. Bundan başka cümgün

başlangıcı Fuzuli'nin *Sehhet ve merez* eseri ile başlar. Araştırmacı her iki nüshayı en tekmil nüshalar hesab eder (Nağıyeva Cennet, 1993:28 Mayıs).

Cennet Nağıyeva makalesinde katibin Fuzuli'nin adını bildiğimiz hali ile Mehemed olarak değil, Muhammedali şeklinde yazdığını not düşer ve Elyazmaları Enstitüsünde *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* Salman Mümtaz'ın yazıya geçirdiği ve Buzovnalı Azer'in yazıya geçirerek Celil Mehmetkuluzade'ye verdiği nüshalar hakkında da bilgi verir (Nağıyeva Cennet, 1993:28 Mayıs).

Cennet Nağıyeva cünkde *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* “Der keyfiyyeti-meyvecat” adlandırıldığından ve bu elyazması ile Hemid Araslı'nın yayını arasındaki benzersizlikten de sözeder. Maalesef ki, Cennet Nağıyeva Elyazmalar Enstitüsündeki üç nüshanın aynı nüshadan mı, yoksa farklı nüshalardan mı yazıya geçirildiğine dair fikir beyan etmez.

7. Azade Musayeva *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* hakkında

AMBA Elyazmalar Enstitüsü'nün “Türk elyazmaları” departmanının başkanı Prof.Dr. Azade Musayeva “Elm” gazetesinde yayımlattığı “Azerbaycan'da Türkiye ile alakalı elyazması abideleri” makalesinde şöyle yazar: “Elyazmalar Enstitüsünde iki elyazması olan Mahmud et Dülbaği Baki ise kaynaklarda daimi adı Fuzuli ile beraber zikredilen

nadir şanslı şairlerdendir. Fuzuli edebi mektebinin ilkin araştırdığımız örnekleri de vardır. *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* Fuzuli'nin olub-olmaması ile alakalı yıllardan bu yana tartışmaları bitiren *Gülşeni-abad* gibi. Şemseddin Sivasi Fuzuli'den bir kaç sene sonra yazıya aldığı bu eserinde “Kapına geldi bu ebedi Fuzuli” der. Eserin konu, süje ve içeriğindeki bazı benzerlikler kıyaslamalı araştırma sonucu ortaya çıkarılmıştır. Dünyada *Gülşeni-abad*'ın 3 nüshası mevcut. Biri Konya'da. İki nüshası ise Azerbaycan'da son yıllarda ortaya çıkarılmış. Eserler arasında benzerliklerin yanı sıra farklar da mevcut. Lirik kahraman ve ya prototipi başlangıçta *Sohbetü'l-esmârda (Meyvelerin Sohbeti)* meyve bağına, bostana, *Gülşeni-abad*'da gül bahçesine gider, çiçeklerle söhbet eder. Fuzuli'de saray ortamı eleştirilirse, Sivasi'de tasavvufu, yaranışla, dört unsur ile alakalı görüş aksedilir” (Musayeva Azade, 2002:10).

Bununla Azade Musayeva da *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)*Fuzuli'nin olduğunu onaylar.

8. Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti) konusu ile ilgili son tartışmalar

Prof.Dr. Refail Hüseyinov 2009 yılında *525-ci gazet*'de Fuzuli'ye adanmış seri makalesinin birinde Sabir Aliyev'le Aziz Mirehmedov arasında 1981 yılında gerçekleşmiş tartışmaya yeniden döner. Gazetenin 15-18. sayfalarını dolduran bu makalede araştırmacı

Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti) hakkında yazılanların kısa özetinden sözetsen de, esas dikkatini Sabir Aliyev'in 1981 yılında yayımlattığı makalesine yöneltir.

Refail Hüseyinov da önemi esasen mesnevinin dil, üslup ve veznine verir. Oradaki noksanları taşbasmayı hazırlayan katibin hatası olarak değerlendirir. Gösterdiği çok sayıda örnekler ile eserin Fuzuli'nin olduğu kanıtını güçlendirmeğe çalışır. M.F. Köprülüzade'nin fikrine de münasibetini şöyle ifade eder: "M.Köprülü kurucusu olduğu "Türkiyyat mecmuesi"nin 1928 yıl 2. Sayısında *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* dil bakımından Fuzuli'ye ait olması konusunda tereddüt etmiş, sonralar da bu yönde tedkiklerini derinletmeden, eserin daha mükemmel elyazmasını görmeden ilk fikirleri üzerinde durmuştur.

Evet, eserin taşbasma nüshasını okuyan gerçekten Fuzuli'ye uyuşmayan dil kusurlarını görmeden geçemez. Ama eseri okuyanın baştan sona kadar Fuzuli dilinin ve üslubunun tatlılığını, ağırlığını, ahengini de hiss etmemesi mümkünsüz.

Bu eserde deyiş bakımından, misra dizimi, söz dizimi, şiirin güzelliği bakımından Fuzuli'nin *Leyli ve Mecnun*'u ve de diğer gazel, kaside, kıtaları ile çok hemaheng, bazen üst-üste düşecek kadar yakın mısralar beytler, parçalar var"(Hüseyinov Refael, 2009:16).

Refael Hüseyinov'un *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* konusuna citti şekilde fikir bildirmesinin sebebi şöyle:"1990 yılı Nisan ayında *Ulduz* dergisinde

yayınlanan “Fuzuli beşcilitliyi” ünvanlı yazısında (Sabir Aliyev’in makalesi kastedilmekte – A.Ş.), tezcanlılıkla da olsa, yine de ısrarla kendi fikirlerinin üzerinde durmakta: “Eserler”in ikinci cildinde ciddi içerik, tesnifat ve kuruluş kusurları vardır. Fuzuli’ye kesinlikle yakışmayan çeşitli poetik kusurları olan “Söhbət ül- esmar” adlı mesnevi cilde salınmış, Fuzuli’nin eseriymiş gibi sunulmuş. Emin Abid’in ayaküstü (yazara bu konuda katılmam imkansız, çünkü adı geçen araştırmacı neredeyse 9 sene *Sohbetü’l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* kime ait olduğu konusunu araştırmış – R.H.) yanlış ilanından sonra meselenin mahiyetine varmadan şöylesine noksanlı eseri Fuzulininkiymiş gibi vermek, Fuzuli’nin gerçek eserlerini gözden düşürmek demektir, buradaki acemilikleri onun bütün eserlerine ait etmek ve reva görmek demektir. Bu primitif mesneviyi Fuzuli’nin adına çıkmak ve onunkiymiş gibi yaymağa çalışmak sayın düzenleyicinin ciddi yanlışı idi”.

Sayın düzenleyicinin, yani Hemid Araslı’nın (S.Aliyev 1996 yılında yayınlanmış “Fuzuli. Nezeri-bedii düşünceler” adlı kitabında aynı satırları tekrarlamakla boş inadından vaz geçmez).

Maalesef ki, üniversite dersliyi gibi sunulan “Eski ve orta çağ edebiyatı” kitabında da E.Seferli ve H.Yusifli adını zikretmeseler de S.Aliyev’e istinaden onun fikirlerini kabul etmiş olurlar) (Hüseynov Refael, 2009:17).

Refael Hüseynov Ekfem Cerer'in yazdığına fikrini ise şöyle ifade eder: “Daha yaşarken el yazmasındaki bu fikirleri Ekrem müellime hatırlatarak demiştim ki, sizin remel olarak okuduğunuz mısra, aslında hezac behrinde, sadece siz onu remele uygunlaştırarak okumuşsunuz. Fuzulide iki sözünü imaile ile iiki kimi okunması durumu çok. O mısradaki üçüncü sözün de birinci harfi imaile ile, ya da sözün özü arasında şeklinde okunursa (belki, eslinde, gerçeği de böyleymiş) mısra hezec olur... Ekrem müellim kabul etmedi (Hüseynov Refael, 2009:16).

Refael Hüseynov'un fikirleri cevapsız kalmaz. Az sonra, yani 2009 yılı Ekim'in 6-7'de Vurğun Eyyub'un “Azadlık” gazetesinde “Gül dili”nde alim kabalığı” makalesi yayınlanır. Vurğun Eyyub da aynı sertlikle yazar: “R.Hüseynov'un *Sohbetü'l-esmârin* (*Meyvelerin Sohbeti*) “kesin belirlenmiş 4 nüsha ve onların arkasında var olan daha en az 4-5 nüsha hakkında” dedikleri yeterince belgelendirilmemiş, mübalağalı fikirlerden başka bir şey değildir”. Vurğun Eyyubov'a göre Refael Hüseynov'un katib kusurları olarak gösterdikleri” onu yazan her hangi bir yazarın kusurlarıdır”.

Sabir Aliyev, Aziz Mirehmedov, Refael Hüseynov kadar Fuzuli mesnevisinin metnini analiz etmeyen Vurğun Eyyub yazar: “Alim etiğine, tartışma kültürüne sığmayan ifadeler ile ne bu eserin Fuzuli'ye ait olmadığını ispat etmemiz mümkün, ne de

S.Aliyev'i Fuzuli'nin ve halkın düşmanı ilan etmek bilimsel etiğe sığmaz!

Bu yazıdan amacım *Sohbetü'l-esmârin* (*Meyvelerin Sohbeti*) yazarlığı konusunda tartışmaya katılmak değil. Beni cevap yazmaya mecbur kılan R.Hüseynov'un S. Aliyev'e karşı garezli, saygısız tutum, alime ve bilimsel tartışmaya yakışmayan tarzı oldu. Bu durumda susmayı hem bilimsel etik denilen nesnenin, hem de S.Aliyev'in ruhu karşısında günah bilirim.

... Dikkat edin, "Gül dili" makalesinin yazarı hangi ifadeleri kullanmakta: "şu gaddar makaledeki", "hasta mevkiğine", "gelet etmişler!", "tamamen çenesini kapamadı", "cesaretsizce bile olsa kıpırdadı", "inkarcılar nasıl da gansızca haksızmış", "akla getirmek akılsızlık olur", "sefeh fikre düşmek", "ortadan çıkı vermek", *Sohbetü'l-esmâra* (*Meyvelerin Sohbeti*) yanlış bakanlar"(Eyyub Vurğun, 2009:).

Yazılanları gözden geçirdiğimiz zaman *Sohbetü'l-esmâr* (*Meyvelerin Sohbeti*) konusunda fikir ayrılıklarının hala devam ettiğini görmekteyiz.

Sonuç

Vurğun Eyyub Refael Hüseynov'a cevap makalesinde yazar: "Yalnız iki nüshanin-taşbasma üsulu ile yayınlanmış Tebriz ve Mehemmedtağı Sidgi Orudadi'nin elinde olan nüshaların tamamen farklı olduğunu edebiyatşinas Cennet Nağıyeva'ya esasanarak söylemiş. Ama Refael Hüseynov net olarak

belirtmemiş ki, Emin Abid'in, Salman Mümtaz'ın ve Mehemmedtağı Sidgi Ordubadi'nin nüshaları da farklı mı? Belki onların esaslandıkları kaynak aynı imiş? Yazıdan o da anlaşılmamakta ki, yazar Emin Abid'in, Salman Mümtaz'ın nüshalarını araştırmış mı, yoksa ihtimaller esasında mı fikir belirtmiş? Yahut ister Salman Mümtaz'ın, isterse de Emin Abid'in tedkik ettiği nüshalar Tebriz nüshasından farklı mı? Onların her biri aynı kaynaktan mı, yoksa farklı kaynaklardan mı alınmış? Görüldüğü üzere, bu konular net değil ve özel olarak araştırmaya ihtiyaç var” (Eyyub Vurğun, 2009).

Bu meseleye açıklık getirmek zor değil. Şöyle ki, Emin Abid “dokuz sene önce”, yani 1917 yılında *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisinin taşbasmasını gördüğünü, sonra onu bulamadığını, elinde olan hicri 1204 (1789/90) yılında yazıya geçirilmiş bir elyazması olduğunu not düşer. Salman Mümtaz'ın da yazıya geçirdiği elyazması hakkında konuşan Cennet Nağıyeva ve Refael Hüseyinov onun hangi nüshayı kullandığını yazmazlar. Salman Mümtaz ise nüshanın nakis olduğunu, bazı yerlerin okunmasının zorluk çıkardığını yazar. Cennet Nağıyeva da Mehemmedtağı Sidgi'nin 1874-1887 yıllarında yazıya geçirdiği elyazması hakkında konuşur.

Bunlardan açıklığa çıkıyor ki, Azerbaycan'da *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* aşağıdaki elyazmaları var.

1. Emin Abid'in hakkında konuştuğu, yeni kopyasının hicri 1204 (miladi 1789-90) yılında yazıya geçirildiği nüsha.

2. Emin Abid'in 1917 yılında gördüğü taşbasma Emin Abid'in sonralar bu taşbasmayı görüp, görmediği hakkında elimizde hiç bir bilgi yok. Ama Hemid Araslı 19. yüzyılda Tebriz'de hazırlanmış taşbasmadan söz eder. Büyük ihtimal ki, bunlar aynı nüshadır.

3. Mehemmedtağı Sidgi'nin 1874-1887 yıllarında yazıya geçirdiği elyazması.

4. Salman Mümtaz'ın 1935 yılında yazıya geçirip yayına hazırladığı elyazması.

5. Buzovnalı Azer'in yazıya geçirdiği Celil Memmedkuluzade'ye verdiği elyazması.

Salman Mümtaz'ın Emin Abid'in hakkında bilgi verdiği elyazmasını yazıya geçirmesi pek mantıklı değil. Çünkü Salman Mümtaz ve Aliabbas Müznib Azerbaycan şairlerinin kitaplarını yayınlatır ve haklarında makaleler yazarlardı. Araları da pek iyi değildi. Aliabbas Müznib ve ya Emin Abid'in elindeki elyazmasını Salman Mümtaz'a yazıya geçirmek için vermesi inandırıcı değil. Salman Mümtaz'ın Mehemmedtağı

Sidgi'nin elyazmasını yazıya geçirmesi de pek inandırıcı değil. Çünkü Mehemmedtağı Sidgi'nin 13 seneye hazırladığı cünkte yazıların tertipli olduğunu Cennet Nağıyeva yazar. Ola bilsin ki, Salman Mümtaz

Tebriiz tařbasmasını veya bařka bir nüşhayı yazıya-geçirmiř. Cennet Nađıyeva'nın yazdıđından řöyle anlařılmakta ki, Mehemmedtađı Sidgi'nin yazıya geçirdiđi elyazması Emin Abid'in yayınladıđından farklıdır.

řu sonuca varıyoruz ki, 18-19. yüzyılda Azerbaycan'da *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* bir kaç elyazması varmıř. Maalesef ki, řimdiye kadar mevcut elyazmaların bilimsel eleřtirisi yayınlanmamıř. Ne zamana kadar ki, *Sohbetü'l-esmâr (Meyvelerin Sohbeti)* mesnevisinin bilimsel eleřtirel metni yayınlanmamıř, Tebriiz tařbasmasının hangi elyazmasından yazıya geçirildiđi belirlenmemiř, ne zamana kadar ki, mesnevinin varyantları içerik, dil, üslup, vezin bakımından kıyaslamalı analiz edilmemiř *Sohbetü'l-esmârin (Meyvelerin Sohbeti)* Fuzuli'nin olup, olmadıđı hakkında tartıřmalar devam edecek.

Makalemi hazırlarken Gürcistan'ın Keřeli köyünde imamlık eden, elyazmaları derleyip yayına hazırlayan Aflatun Hüseyinođlu da onda 30 meyvenin her birine bir rübai adamıř ilginç bir elyazmasını yayına hazırladıđından sözeder. Onda olan elyazması da yapısal olarak da řimdiye kadar dördüđümüz cünk ve elyazmalardan farklıdır.

Kaynaklar

Ađayev İslam. (2000). Aliabbas Müznib. Bakü: Elm Neřriyatı.

Aliyev Sabir. (1981). "Söhbətü'l-esmar" niye Fuzulinin deyildir?, *Azərbaycan dergisi*, sayı 7, seh. 186-194.

AMEA AEİTVSMA (AMEA Azərbaycanda Elmi İrsin Toplanması ve Sistemləşdirilməsi Merkezi Arxivi), fon 39, Emin Abidin şəxsi işi.

Araslı Hemid. (1958). Böyük Azərbaycan şairi Fuzuli, Bakü,.

Cefer Ekrem.(1958). Fuzuli şeirinin vezni, *Mehemmed Fuzuli* (elmi-tenqidi meqaleler), Bakü, seh.94.

Emin Abid. (1346). Kafkas Türklerinde fikri ceriyanlar-1, *Servet-i Fünûn* dergisi, 23 Eylul, sayı 1571, cilt 60, seh 163.

Emin Abid. (1925). Müasir Azərbaycan Edebiyatı, *Türk Yurdu* dergisi, , cilt, 3, sayı15, sayfa: 281-290

Emin Abid.(1925). Yanlış Anlaşılan Bir Şair: Azeri Çelebi (İstanbuldan bir miktub) *Maarif işçisi* yurnalı, sayı 6-7, seh. 46-48.

Emin Abid. (1926). Azeri Çelebi, *Türk Yurdu* dergisi, Temmuz cilt: 4, sayı: 19, sayfa: 81-85

Emin Abid. (1926). Azeri edebiyatında türkcenin tekamülü, *Maarif ve medeniyyet* dergisi, sayı, 2-3 (26-27), seh. 17-22.

Emin Abid. (1926). Fuzulinin tedqiq edilmemiş bir eseri, *Maarif ve medeniyyet* dergisi, sayı, 12(35), seh. 32-34.

Emin Abid. (1926). Misralarında bombalar daşıyan bir şair. *Servet-i Fünûn* dergisi, Sayı1583/109, 16 Kânûn-ı Evvel, sayfa: 66-67.

Emin Abid. (1926). Müasir Azerbaycan Edebiyatı, *Türk Yurdu* dergisi, cild 3, seh. 434-443.

Emin Abid (1927). Fuzuli'nin Malum Olmayan Bir Eseri, *Hayat Mecmuası*, 17 Mart, cilt: 1, sayı: 16, sayfa: 314-315

Eyyub Vurğun. (2009). “Gül dili”nde alim kobudluğu. *Azadlık* gazetesi, 6-7 oktyabr.

Fuzuli Mehemed. (1958). Eserleri. 5 cildde, 2-ci cild, (tertibçi Hemid Araslı). Azerbaycan SSR EA neşriyyatı, Bakü, seh. 267-277.

Hüseynoğlu Ali Şamil. Azerbaycan Edebiyatı Tarihinin Yeni Metotla Yazılmasında Emin Abid'in Rolü, *Bilig* dergisi, *KIŞ 2012 / SAYI 60*

Hüseynov Refael. (2009). “Gül dili”, *525-ci gazet*, 5 sentyabr.

Koç Aylin(2006). Meyvelerin Sohbeti, Meyve Kitabı, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Dilek Herkmen) İstanbul, Ekim,Kitabevi.

Köprülüzade Mehmet Fuat. (1928). Fuzuliye ait bazı notlar, *Türkiyat Mecmuası*, cilt 2 s.434-436

Köprülü, Fuat, "Fuzuli" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, c. 4, s. 697.

Mirehmedov Aziz. (1981). *Söhbətü'l-esmar* Fuzulinindir!, *Azerbaycan* dergisi, sayı 7, seh. 194-201

Musayeva Azade. (2002). “Azerbaycanda Türkiye ile baęlı elyazma abideler, *Elm* qezeti, 20 dekabr, sayı 39-40, seh 10.

Naęıyeva Cennet. (1993). *Söhbətü’l-esmarın* (Meyvelerin Sohbeti) mükemmel elyazması tapılıb, *Edebiyyat* qezeti, 28 May.

Şamil Ali. (1999). Üzaęlıęı doęuran misralar, Gültekin-Emin Abid, Güneş neşriyyatı, Bakü.

Çap olunub: M. Fuad Köprülü’nin öęrencisi Emin Abid ile Fuzuli’nin *Sohbetü’l-esmâr* (*Meyvaların sohbeti*) eseri konusunda bir tartıřma, Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına İkinci Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öęretimi Sempozyumu Bildirileri, 17-19 Nisan, Ankara, 2017, seh. 57-67, <http://tdeegitimi.gazi.edu.tr/posts/view/title/sempozyum-kitabi-yayimlandi-196628>

FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNİN VƏ TÜRKÇƏ “DİVAN”ININ ALBANIYADA YAYILMASINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR²

Açar sözlər: Məhəmməd Füzuli, Hədiqətüs-süəda, Albaniya dövləti, Albaniya, tənqidi mətn, türkçə divan

Ключевые слова: Мухаммед Физули, Хадигатус-суада, Албанское государство, Албания, критический текст, диван на тюркском языке.

Key words: Muhammed Fuzuli, Hadikatu-s Suada, Albania, Tenkitli-metin, Türkce Divan, Arnavut

Tədqiqatçılar “Hədiqətüs-süəda” əsərinin Məhəmməd Füzulinin orijinal yoxsa tərcümə əsəri olması haqqında çox müzakirələr aparmışlar. Hətta A. Mirzəyev “Hədiqətüs-süəda” əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi” kitabını nəşr etdirmişdir(12,181). Mövzumuza aid olmadığı üçün bu haqda geniş məlumat vermirik. Sadəcə, bu müzakirələrə səbəb olaraq: “Keçmişə günümüzün metodları ilə baxılmamalıdır” deməklə kifayətlənirik.

Bizim məqsədimiz Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin və türkçə “Divan”ının Avropada, əsasən də Albaniyada yayılmasına diqqət çəkməkdir. “Hədiqətüs-süəda” əsəri və türkçə “Divan”ı

---

² Makale Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfının 2015 yılı, Mayısın 14-15’ de, Ankara’da düzenlediği Kerbela ve Hz. Hüseyin sempozyumundaki bildiri esasında AMEA Əlyazmalar İnstitutunun dosenti, fil.ü.f.d. Xatirə Yusifova ilə birgə hazırlanmışdır.

sadəcə Albaniyada deyil, Çexiya Respublikasının kitabxanalarında da mövcuddur. Çexiya Respublikası Milli kitabxanasında mühafizə olunan farsca 149 əlyazmanın 22-si Azərbaycana aiddir ki, bunlardan biri də Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəridir (13:6 oktyabr).

Dünyanın bir çox kitabxanalarında və şəxsi kolleksiyalarda mühafizə olunan bu əsər ilk dəfə 1253-cü ildə (h.q.) Bulagda, 1271-ci ildə (h.q.) Misirdə və 1284-cü ildə (h.q.) İstanbulda nəşr olunmuşdur. Türkcə “Divan”ın ilk dəfə elmi-tənqidi mətni isə Füzulinin öz vətənidə, onun həmvətənləri tərəfindən, yəni 1944-cü ildə Bakıda Həmid Araslı tərəfindən nəşr olunmuşdur. Sovet İttifaqı dövründə Bakıda Məhəmməd Füzulinin 6 cilddə əsərləri nəşrə hazırlanıb çap olunsada, kommunist rejiminin təzyiqlə “Hədiqətüs-süəda” buraya daxil edilməmişdir. Sovet hökuməti devrildikdən sonra Əlyar Səfərli, Möhsün Nağısoylu və Nəsib Göyüşov “Hədiqətüs-süəda”nı Bakıda çap etdirməyə nail olmuşlar (10, 368).

Məhəmməd Füzuli haqqında danışarkən onun sadəcə şair, yazıçı deyil, həm də filosof, fəqih və Əhli-beyt (ə) aşığı olduğunu da vurğulamaq lazımdır. Əhli-beyt məktəbinə etiqadı və 14 məsumə dərin sevgisi onun əsərlərində açıq şəkildə özünü göstərir. Xüsusilə də türkcə və farsca yazdığı mənsum və mənsum əsərlərində etiqad məsələlərinə yönəlmiş aydın şəkildə görünməkdədir. Bu baxımdan Kərbəla müsibətindən bəhs edən “Hədiqətüs-süəda” əsərini şairin

yaradıcılığının zirvəsi hesab edə bilərik (<http://www.islamtimes.org/az/doc/article/130181/>).

“Hədiqətüs-süəda” həcmcə Füzulinin ən böyük əsəri olmaqla yanaşı, Kərbəla hadisəsinə həsr olunmuş ən möhtəşəm əsərdir. Azərbaycanda, ümumiyyətlə, türk ədəbiyyatında Kərbəla hadisələrinə, İmam Hüseyn müsibətinə həsr olunmuş ona bənzər və ya onunla eyni səviyyədə dura bilən ikinci bir ədəbi əsər yoxdur.

Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri, ümumiyyətlə, Azərbaycan-türk və müsəlman aləmində Kərbəla hadisələrinə həsr olunmuş məqtəllər içərisində “katarsis etarı”dır, mərhələsidir. Buna səbəb isə, hər şeydən əvvəl, sənətkarlığının, qələminin cazibəli qüdrətidir. Şair özü əsərin janrı haqqında bunları yazır: “Həzə məqtəlnameyi-imam Hüseyn əl-müsəmma bihi Hədiqətüs-süəda radiyallahu anhu” (“Hədiqətüs-süəda” adı ilə bilinən bu kitab İmam Hüseynin məqtəlnaməsidir. Allah ondan razı olsun) (<http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Humanitar%20%202012%20%203/22-27.pdf>).

Məhəmməd Füzulinin nəzm və nəsr ilə yazdığı “Hədiqətüs-süəda” əsəri məqtəl janrında yazılan əsərlər arasında şah əsər kimi qəbul edilmişdir. “Hədiqətüs-süəda” Kərbəlada baş vermiş faciəni əks etdirir. Şairin dini düşüncəsi, əqidə və duyğularının bədii təcəssümü burada öz əksini tapır. Şair belə bir əsəri yazmağa milli-dini borcu kimi baxmış və bunu özünəməxsus şəkildə əsaslandırılmışdır: “Bütün çağlarda məclis və yığıncalarda Kərbəla vəqiesi və şəhidlərin müsibəti

ərəblərin şərəfli adamları və əcəmin böyükləri tərəfindən söylənilir. Ancaq aləmin tərkibi və bəşəriyyətin böyük bir hissəsi olan türklər kitabların səhifələrinin əlavə sətirləri kimi məclislər səfindən kənarda qalıb və həqiqətlərin idrakından məhrum qalırdılar. Bu səbəbdən matəm macərəsi işarə ilə mən zəlilə hücum etdi və əli ilə yaxamdan tutaraq dedi ki, Kərbəla şahının nemətinin süfrəsində böyüyən vurgun! Nola ki, yeni tərzdə yazasan və cömərdlik edib türkcə bir məqtəl yazasan ki, fasihlər (gözəl danışanlar) türk dilində dinləyərək faydalananlar və məzmunu anlayaraq ərəb və əcəm dillərinə möhtac olmayalar” (<http://www.anl.az/down/meqale/525/2013/sentyabr/324925>).

Tədqiqatçılar “Hədiqətüs-süəda” (“Xoşbəxtlər bağçası”) məqtəlini Azərbaycan ədəbiyyatında sənədlitərxibədii, vahid süjetə malik olan ilk roman nümunəsi kimi qəbul edirlər. Əsər vahid süjetə malik olsa da, on bab (bölüm) qissələr – hekayələr şəklində, əsas məzmun – Kərbəla vəqiesi ilə əlaqələndirilir.

"Hədiqətüs-süəda" dibaçə, 10 babdan və xatimədən ibarətdir. Əsərdə bəla və müsibətlər, Kərbəla şəhidlərinin əhval-ruhiyyəsi haqqında söhbət etdikdən sonra kitabın yazılma səbəbləri açıqlanır. 1-ci baba 8 bölüm daxildir. Bu bölümə peyğəmbərlərin (ə) həyat hekayətlərindən, başlarına gələn bəla və müsibətlərdən, qarşılaşdıqları imtahanlardan bəhs edilir.

2-ci bab 4 bölüme ayrılır və Peyğəmbəri-Əkrəmin (s) başına gətirilən müsibətlər və onun bu əzaba səbrlə dözməsi təsvir edilir.

3-cü bab – Hz. Məhəmmədin (s) rihləti və Qədir-Xum hadisələri;

4 -cü bab – Xanım Fatimənin (ə) şəhadəti və Mövla Əlinin (ə) kədəri;

5- cü bab – Həzrət Əlinin (ə) şəhadəti;

6-cı bab – İmam Həsənin (ə) şəhadəti;

7-ci bab – İmam Hüseyinin (ə) Mədinədən Məkkəyə səfərə çıxması;

8-ci bab – Müslim ibn Əqilin şəhadətinin bəyanı;

9-cu bab – İmam Hüseyinin (ə) Məkkədən Kərbəlaya gəlməsi;

10-cu bab – Hürr ibn Yezid Riyahinin və İmam Hüseyinin (ə) digər yaxınlarının şəhadəti və İmam Hüseyinin (ə) Əhli-beyti ilə bərabər şəhid olması bəyan edilir”

(<http://www.islamtimes.org/az/doc/article/130181/>).

Xatimənin mövzusu isə Əhli-beyt xanımlarının (ə) əsir düşməsi və onların Şama gətirilməsindən ibarətdir. Xatimədən sonra kiçik bir hissədə“İzhari-təvəllüdi-immə geyrə radiyəllahu ənhum” gəlir. Əsər nəsr və nəzmlə verilmiş kiçik bir münacatla bitir. “Hədiqətüs-süəda”nın birinci babında yerləşən qissələr klassik hekayə janrımızın nümunələri hesab edilir. Kərbəla hadisəsindən götürülən mövzunun əsasında eşq, ilahi eşq və Allah sevgisi durur(7, 22).

Bəktəşi təkyələrində dini ədəbiyyat kimi Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin surəti çoxaldılır və yayılırdı. Hətta “Gənc türklər hərəkatı”nın qurucusu olan Namiq Kamal ana tərəfindən bəktəşi olmaqla yanaşı cavanlığında həqiqi bir ələvi-bəktəşi olmuşdur, hətta İmam Əliyə ithafən şeirlər yazmış, Məhəmməd Füzulinin fəlsəfi əsəri olan “Hədiqətüs-süəda”dan da bəhrələnmişdir. <http://kayzen.az/blog/din/11793/%C9%99%C9%99vilik-n%C9%99dir.html>

Dünyada Füzuli adı ilə məşhur olan Məhəmməd bin Süleyman (ö. 963/1556) təsəvvüf şairi kimi də tanınmışdır. Onun türkcə, farsca və ərəbcə yazdığı əsərləri hər zaman oxucuların böyük rəğbətini qazanmışdır. Balkanların fərqli etnik və mədəni cəhətdən zəngin olan qrupları arasında onun “Hədiqətüs-süəda” əsəri mühüm yer tutur. Bu da Osmanlının Balkanları işğal etməsindən və orada islam mədəniyyətini, təhsilini inkişaf etdirməsindən sonra baş verir. Osmanlı mədəniyyəti ilə qarşılaşmaq bölgədə mövcud olan siyasi və sosial-mədəni sahədə mühüm dərəcədə dəyişikliklərin yaşanmasına səbəb olur. Bunu Albaniya dövlət arxivlərindəki “Osmanlı əlyazmaları kataloqu” da təsdiq edir. Kataloqda Məhəmməd bin Süleymanın dörd “Hədiqətüs-süəda” əsərinin olduğu göstərilmişdir.

Arxivdə 1484–1950-ci illəri əhatə edən türkcə 261, ərəbcə 200, farsca 34 əsərdən dördünün Füzuliyə aid olması diqqətəlayiqdir. Doç.Dr. Qiyasəddin Aytəş və Dr. Hacı Yılmazın hazırlayıb 2001-ci ildə Ankaradakı

Türk hava qurumu nəşriyyatında çap etdirdikləri “Albaniya dövlət arxivləri Osmanlı əlyazmaları kataloqu” kitabında Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri haqqında bu məlumat verilir: “Müəllifi Məhəmməd bin Süleyman (ö. 963/1556) olub, Füzuli adı ilə tanınmışdır. Əsər, Kərbəla hadisəsinin “Rövzətüş-şühəda” kimi bu mövzuda yazılmış əsərlərdən bəhrələnərək 10 bab üzrə tərtib edilmişdir. Türkcə, 20x13 ölçüsündə, 240 vərəq olan əsər h. 1180/1669-cu ildə Girokastralı Murad Muxtar tərəfindən üzü köçürülmüşdür”(2, 92).

Bu Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin Albaniyada arxivdə qeyd olunan ilk nüsxəsidir. Kitabın katibinin Girokastralı Murad Muxtar olması Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin bölgədə mövcud olduğunu, oxunduğunu və çoxaldılmasına ehtiyacın olduğunu deməyə əsas verir.

Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin Albaniya Dövlət Arxivindəki ikinci nüsxəsi h. 1204/1789-cu ildə köçürülmüşdür. Türkcə olan bu əlyazma da 10 bab üzərində tərtib edilmişdir. 19x11 ölçüsündə, 267 səhifədən ibarət olan bu əlyazmanın harada və kim tərəfindən köçürüldüyü məlum deyildir (2, 92). Nüsxələr üzərində elmi tədqiqat işi aparılmadığından hansı nüsxədən köçürüldüyünü deməyimiz də imkansızdır.

Albaniya Dövlət Arxivində “Hədiqətüs-süəda”nın üçüncü nüsxəsi Əli Əfəndi tərəfindən köçürülmüşdür. 32x20 ölçüsündə, 190 vərəqdən ibarət olan əsər də 10 bab üzərində tərtib edilmişdir. H. 1305/1888-ci ildə

köçürülmüş bu əsər bölgədə Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinə marağın çox olduğunu sübut edir (2, 92). Yəni 17-ci əsrdən başlayaraq hər əsrdə bir dəfə üzü köçürülmüşdür.

19-cu əsrin əvvəllərindən Avropa dövlətləri Osmanlını tarix səhnəsindən silmək üçün planlar qururdular. 20-ci əsrin əvvəllərində Balkanlarda Osmanlıya qarşı bir qiyam başladı. Osmanlıya qarşı düşmənçilik o qədər möhkəmləndi ki, hətta qardaş kimi əsrlər boyu birgə yaşadıkları, eyni inama sahib olan yüzlərlə türk ailəsini məhv etdilər. Yüzlərlə ailə isə köçüb getmək məcburiyyətində qaldı.

Bölgə yenidən formalaşmağa başladı. Buna baxmayaraq, adət-ənənə də qorunub saxlanılırdı. 20-ci əsrin əvvəllərindən bölgədə olan xalqlar bir-birindən asılı olmayaraq müstəqil şəkildə yeni dövlət və sistemlər altında yaşasalar da, Osmanlı imperiyasının keçmişindən gələn mədəni irs bu dövrdə, xüsusilə də, dini etiqadların müəyyən edilməsi məqamında əhəmiyyətini qorumağa davam etmişdir.

Olsi Jazexhi yazır ki, “Bəktəşilik tarixi, ikinci qayıdış nöqtəsinə Kamal Atatürk tərəfindən Türk Cumhuriyyəti qurulduğu zaman şahid oldu. 1925-ci ildə Sufi təriqətlərinin qadağan edilməsi ilə Bəktəşilər Hacı Bəktəşda (Kayseri və Kırşehir arasında) olan özlərinin pir – evlərini tərk etmək və Albaniyaya köçmək məcburiyyətində qaldılar. Bəktəşilərin özlərinin ikinci “gjeme” – fəlakətləri kimi adlandırdıkları bu dövr

təriqətin Albaniya bölməsinin Türk-Osmanlı təriqətindən Albaniya təriqətinə çevrilməsinə səbəb oldu. Təriqətin alban əsilli banisi Sali Niyazi Dədə Tirana getmək üçün 1931-ci ildə Ankaranı tərk etdi. Yeni qurulan Alban dövləti Bəktaşî islamın anti-türk versiyasını səmimi bir şəkildə qəbul etdi. Təkkənin Anadoludan Albaniyaya köçürülməsi məqsədi ilə 28 sentyabr 1929-cu ildə alban Bəktaşilər Albaniyadakı Priştə Təkkəsində Baba Qəmbərin liderliyi ilə böyük bir konfrans təşkil edərək təriqətin ilk müasir konstitutsiyasını təsis etdilər və Albaniya hökuməti tərəfindən də qəbul edildi”.

Bunu 1928-ci ildə naməlum bir şəxs tərəfindən üzü köçürülmüş, 10 bab üzrə tərtib edilmiş, 32x20 ölçülərində, 234 səhifə olan əsər də təsdiq edir (2, 70–72).

Bunlardan başqa, Albaniya dövlət arxivlərində “Kitab fi Kərbəla və Şühədayi-Kərbəla” adlı bir əlyazma da vardır. Əhli-beyt və Kərbəla hadisəsindən bəhs edən əsər qaynaqlarda eyni adla və ya bənzər adlarla göstərilir. Ona görə də bu əsərin orijinal olub olmadığını dəqiq olaraq bilinmir (2, 152).

Dünyanın bir çox kitabxanalarında Füzulinin türkcə “Divan”ının əlyazma nüsxələri mövcuddur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda təxminən 30-a yaxın nüsxəsi saxlanır. Biz məqalədə bu nüsxələrin hamısından deyil, ancaq Bakıda nəşr olunmuş divanların elmi-tənqidi mətnlərinin əsasında duran, ən çox istifadə edilən əlyazmadan bəhs edəcəyik və bu əlyazma haqqında tərtibçilərin verdikləri

məlumatları nəzərdən keçirəcəyik. Bizə elə gəlir ki, bu cəhətdən yanaşdıqda tərtibçilərin hansı əsaslarla bu nüsxələrə söykəndiyini müəyyənləşdirmək və onların mötəbərliyi haqqında fikir söyləmək mümkündür. Haqqında bəhs edəcəyimiz divanın dibaçəsində onun hicri tarixi ilə 977-ci ildən yazılmağa başladığı qeyd edilmişdir. Dibaçənin sonundakı 5b vərəqində tarix verilmişdir.

والمستعان تمام شد ديباچه ديوان فضولى فى يوم الثالث
شهر محرم الحرام فى شهر سنة
سبع و سبعين تسعمئة

(divanın dibaçəsi 977-ci il məhərrəmül-həram ayının üçüncü günü tamam oldu).

Miladi tarix ilə 1569-cu ilin iyun ayına təsadüf etməkdədir. əsərlərinin Bakı nəşrlərinin I cildində bu tarix yanlışlıqla hicri 979-cu il olaraq göstərilmişdir. 79 vərəqdən ibarətdir. Nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. 15x26,2 ölçüsündədir.

Divanın sonunda 71b vərəqindəki qeyddən isə həm katibin adı, həm də əlyazmanın bitdiyi il aydın olmaqdadır.

تمت هذا الكتاب بعون عنايت الملك الوهاب على يد محمود
بن داود الماولونيه وى الشهير بالسعيدى غفر الله له ولوالدينه و احسن
اليها واليه فى لواخر رجب المرجب سنه ثمانين وتسع مايه ٩٨.

(Bu kitab əl-Məlik əl-Vahhab olan Allahın köməyi ilə rəcəbül- mürəccəb ayının sonunda, 980-ci ildə Səid kimi məşhur olan Mahmud ibn Davud əl-Mavluniyəvinin əli ilə tamam oldu. Allah onun və valideynlərinin günahlarını bağışlasın və onları mükafatlandırсын.

Miladi tarix ilə 1572-ci ilin noyabr ayına təsadüf edir. Bu tarix də əsərlərinin I cildində 1573-cü il olaraq göstərilmiş, katibin adı isə Uluyyəvi kimi oxunmuşdur. Əslində əl-Mavluniyəvi (المولونيه وى) kimi oxunmalıdır.

Mənbələrdə Uluniyəvinin adını 1417-ci ildən Osmanlı torpaqlarına daxil olmuş, Rumeli Yanı əyalətinin Avlona (sancaq) şəhərinin (qədim adı Aulon İlliriyi) adı ilə əlaqələndirirlər. Hazırda Albaniyanın 3 böyük şəhərindən olan Vlyora, Albaniyanın cənubunda yerləşir.

Divanın təsüf ki, avtoqraf nüsxəsi yoxdur. Bu nüsxə hələ elm aləminə məlum deyildir. Şairin özü tərəfindən hazırladığı külliyyat Həmid Arashının gəldiyi qənaətə görə, XVII əsrin əvvəllərində Səfəvi sarayının kitabxanasında mövcud olmuşdur. Buna sübut olaraq, Şah Abbasın kitabdarı olan “Sadiqinin “Məcməül-xəvas” təzkirəsində Sadiqi Füzulidən bəhs edərkən “təxminən otuz min beyt əşar bar kim bu həqir öz xəttim ilə mütaliə qıldım” – deyir ki, bu da onun Füzulinin əsərlərini saray kitabxanasında olduğunu deməyimizə imkan verir” (Füzuli divanı. Azərbaycan

SSR EA-nın nəşri. Bakı. 1958, səh. 3). Həmid Araslının istər 1944-cü il, istərsə də bu çapın ilk olaraq mükəmməl variantı hesab olunan 1958-ci il nəşrlərini nəzərdən keçirmək lazım gəlir. Bunlar Füzuli “Divan”ının ilk elmi-tənqidi nəşrləri olmaqla yanaşı, “Divan”ın ən qədim əlyazma nüsxəsi sayılan Bakı nüsxəsinə və digər nüsxələrə əsaslanmışdır. Biz ilk növbədə bu nəşrlərdən və Bakı nüsxəsindən bəhs etmək istərdik. Bu nüsxənin qədimliyi və mükəmməlliyindən danışarkən Həmid Araslı yazır: “Hələlik bütün dünyada bizim nəşr etdiyimiz nüsxə kimi qədim və mükəmməl nüsxə tanımırıq. Bu divanın qədimliyindən əlavə mükəmməlliyi, xəttatın savadlı olması və qəzəllərinin mühüm hissəsini əhatə etməsi kimi məziyyətləri vardır ki, bunlar müvafiq nüsxəni əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində əsas götürmək üçün zəruri şərtidir”(18, 3). Həmid Araslının istər bu kitaba və 1958-ci il çapına yazdığı ön sözlərdə, istərsə də digər mənbələrdə, məsələn, Mail Əliyevin 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi Füzuli “Divan”ının elmi-tənqidi mətninə yazdığı müqəddimədə bu nüsxə haqqında məlumatlara rast gəlirik. Belə ki, həmin təsvirlərdə eyni bir əlyazma haqqında müxtəlif fikirlər söylənməkdədir ki, biz bu kiçik detallara toxunmadan, sadəcə olaraq, onun haqqında ümumiləşmiş elmi qənaətləri təqdim etməyi lazım bilirik.

Bu “Divan”ın üzü şairin ölümündən 16 il sonra köçürülmüşdür. Azərbaycan Milli Elmlər

Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda M-236 şifrəsi altında saxlanır. Həmin bu tarixlər adı çəkilən əlyazmanın “Divan”ın ən qədim nüsxəsi olduğunu sübut edir. Qeyd edək ki, əlyazmanın haşiyələrində istər Füzulinin, istərsə də digər Şərq şairlərinin – Sədi, Sultan Vələd, Asifi, Əmir Xosrov və başqalarının müxtəlif şeirləri də yer almışdır. Eyni zamanda, bu əsərlər arasında yə məxsus olduğu ehtimal edilən bir qəzəl də vardır. Biz bu qəzəli “Divan”ın digər əlyazmalarında və nəşr olunmuş elmi-tənqidi mətnlərində görsək də, “Divan”ın haşiyəsində yazıldığı üçün Həmid Araslı onu tənqidi mətninə daxil etməmişdir. Həmid Araslı əlyazmanı təsvir edərkən bu barədə yazır: “Yüzüncü səhifədə haşiyədə adından aşağıdakı qəzəl yazılmışdır:

Dil ǧarətinə tazə xətin çəkdi ləşkəri,
Sındırdı bin könüllü səfin bir yeniçəri...

Başqa bir xəttlə haşiyədə yazılmış bu qəzəli şübhəli hesab etdiyimizdən şairin divanına salmamışıq” (18, 6).

Beləliklə, gördüyümüz kimi, bu əlyazmanın haşiyələrində yazılmış digər şeirlər haqqında söz açmaq və onların Füzuliyə məxsus olub-olmaması barədə mübahisələr etmək olar. Təbii ki, əlyazmadan istifadə edən bir çox alimlər bu məsələlərə geniş şəkildə toxunduğu üçün biz onların üzərində ətraflı

şəkildə dayanmırıq. Sadəcə olaraq yuxarıdakı qəzəli xatırlatmağımızın səbəbi başqa katiblər və alimlər tərəfindən Füzuliyə aid edilən bu qəzəlin Həmid Araslı tərəfindən qəbul edilməməsinin səbəblərinə aydınlıq gətirməkdir.

Ancaq onu da əlavə edək ki, bu nüsxənin qədimliyinə və mükəmməlliyinə baxmayaraq, tərtibçilər onun haqqında bəzən öz tənqidi fikirlərini bildirmişlər. Belə ki, Həmid Araslı bu nüsxənin nöqsanlarından danışarkən yazır: "Lakin bu heç də o demək deyildir ki, nəşr etdiyimiz divan nöqsansızdır. Əvvəla, biz burada katibin əsəri köçürdüyü zaman bir sıra yanlışlıqlara yol verdiyini görürük. Bəzən söz buraxmaq, bəzən sözləri yanlış yazmaq, hətta ötürülmüş qəzəlləri sonradan haşiyədə vermək kimi təshihləri də vardır. Bu divanda Füzulinin başqa divanlarında təsadüf etdiyimiz bəzi qəzəllərini də görmürük. Xüsusən Daşkənd (m. 1581) və Sankt-Peterburq (m. 1589–90) nüsxəsində olan dörd qəzəl, habelə İstanbul (m. 1571) nüsxələrində olan və bizim XVII əsr əlyazmalarında təsadüf etdiyimiz iki qəzəl burada yoxdur. Bu da çox təbiidir. Çünki yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, özü də "Divan"ını tərtib edərkən qəzəllərinin hamısını daxil edə bilməmişdir. Çox ehtimal ki, əlimizdəki divan şairin özü tərəfindən tərtib olunmuş divanın üzündən köçürülmüş və təkmilləşdirilmişdir. Katib bu barədə bir söz deməsə də, mövcud divanlarla apardığımız müqayisə bunu

aydın sübut edir" (18, 8). Mail Əliyev isə nüsxə haqqında öz iradlarını belə bildirir: "...Bakı nüsxəsi də ... nöqşanlardan xali deyil. Təsvirdən görüldüyü kimi, burada şairin yaddan çıxıb kənarda qalmış və ya köçürülən nüsxədə olmayan şeirləri sonradan haşiyələrdə yazılmış, Füzuliyə dəxli olmayan və katibin zövqünü oxşayan ayrı-ayrı şeir parçaları, Füzulinin divana daxil etmədiyi və başqa əsərlərində verdiyi şeir parçaları əlavə edilmişdir" (14, 12).

Azərbaycan və türk ədəbiyyatı tarixində divan şairləri arasında Füzulinin xüsusi yeri vardır. Bu mənada, qəbul olunmuş prinsiplərə uyğun divan yazan şairlərdən biri Füzulidir. Orta əsr divan ənənələrinə əsasən Füzulinin anadilli divanı dibaçə ilə başlayır. Bu ənənə Məhəmməd Füzulinin dövrümüzə qədər gəlib çatmış, üzü 1569-1572-ci illərdə köçürülən türkcə divanlarının ən qədimi olan Bakı nüsxəsində özünü göstərir. Əlyazma qəzəllər, tərəcibənd, tərkiyənd, müxəmməs, mürəbbə, qitələr və rübailərdən ibarət bir divandır. Qəzəllər sırasında ilk növbədə, Allah Təalaya həmd və Məhəmməd Peyğəmbərin (s.) tərifinə həsr olunmuş qəzəlləri, sonra isə müxtəlif məzmunlu qəzəlləri gəlir. Divanın əlyazmasını araşdırdıqda aydın olur ki, burada 292 qəzəl vardır və onlar divanın tərtib prinsiplərinə uyğun olaraq, qafiyələrinin və ya rədiflərinin son hərflərinin əlifba sırasına görə düzülmüşdür. Füzuli divan tərtib edərkən, demək olar ki, ərəb əlifbasında olan bütün hərflərdən istifadə etmiş

və ya başqa sözlə desək, qafiyələrinin və ya rədiflərinin son hərfləri ərəb əlifbasının sıralanmasına uyğun şəkildə qəzəllər yazmışdır.

Qüdrətli qələm sahibi olan Füzulinin "Divan"ı hələ öz dövründə məşhur olmuş, üzü köçürülərək bütün Şərqdə yayılmışdır. Bu mənada, indinin özündə də dünyanın müxtəlif kitabxanalarında "Divan"ının onlarla əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Füzulinin əsərləri, eyni zamanda, divanı çox sevildiyi üçündür ki, öncə əlyazma şəklində yayılmış, XIX əsrdən etibarən daşbasması və mətbəə üsulu ilə çap olunmağa başlamışdır.

19–20-ci əsrlərdə xarici qüvvələrin, bəzi xristian din xadimlərinin Albaniyadakı insanları Osmanlı dövlətinə qarşı üsyana qaldırmalarından sonra ərəb əlifbası ilə yazılmış kitablar, məzar daşları, daş kitabələr də nəsilərini alırlar. Onlarla kitab və daş kitabələr şüursuzcasına məhv edilir. İkinci dünya müharibəsindən sonra Albaniyada qurulan hökumətin Sovet İttifaqının təzyiqi ilə özünü ateist elan etməsi onlarla ərəb hərfləri ilə yazılmış kitabın yandırılmasına, atılmasına və baxımsızlıqdan məhv olmasına səbəb olmuşdur. Bu qədər kitabın məhv edilməsinə baxmayaraq, Doç.Dr. Qiyasəddin Aydaş və Dr. Hacı Yılmazın Albaniya dövlət arxivlərində 1484–1950-ci illəri əhatə edən türkcə 261, ərəbcə 200, farsca 34 əsərdən ibarət kataloq tərtib etmişlər. Onların nəşr etdirdiyi kitabda (2, 152) 37 cüngün, 2 Bəktəşi

nəfəslərinin, 3 Bəktəşi şeir antologiyasının, 7 şeir antologiyasının, 8 əşarın, 2 şeir dəftərinin, 2 Məcməül-əşar, 1 Bəktəşi cüngünün, 1 Cüngi-Düsturun, 1 Gülbəklənir, 1 Kitabı-Medala, 1 Qəsaid və Əşarın və b. kitabların adı keçir. Bu şeir məcmuələrində çoxlu orijinal nəfəslər, qəzəllər, qəsidələr, qoşmalar, nitqlər və müxtəlif mövzularda yazılan türkcə şeirlər vardır. İndiyə qədər dərinlən tədqiq edilməmişdir və müəllifləri məlum olmayan bu şeirlərin çoxusunun mövzusu İmam Əli və Əhli-beytə həsr edilmişdir.

Albaniya dövlət arxivlərindəki bu əlyazmalar ciddi tədqiqatə cəlb edilməlidir. Çünki buradakı əsərlərin müəlliflərinin Osmanlı dövlətindən xaricdə, İranda, Azərbaycanda və b. regionlarda yaşaması tədqiqatçılar üçün ədəbi əlaqələri öyrənmək şansı yaradır.

Məhəmməd Füzuli sadəcə şair, alim, filosof deyil, həm də böyük Əhli-beyt aşığıdır. Əhli-beyt məktəbinə etiqadı və 14 məsuma dərin sevgisindən dolayı vəfat edəndə Həzrət Əba Əbdillahl Hüseynin (ə) qəbrinin yaxınlığında dəfn edilməsini vəsiyyəət etmişdir. 1975-ci ildə İmam Hüseynin (ə) hərəminin ətrafındakı xiyabanların genişləndirilməsi səbəbi ilə şairin nəşi məzardan çıxarılaraq, hərəmin kitabxana və xəttatlıq binasında dəfn edilmişdir.

Ədəbiyyat

Adilov M. Füzuli əlyazmaları Bakı nüsxələrinin paleoqrafik və kulturoloji xüsusiyyətləri. Məhəmməd Füzuli - 500. Beynəlxalq simpoziumunun materialları. 7-8 noyabr 1996. Bakı: Sabah, 1997 s. 178-183

Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmaları Kataloğu 2001, Ankara, s. 92

ASE (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası). 10 cildə, Birinci cild, (1976). Bakı, səh.217.

ASE (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası). 10 cildə, Dördüncü cild, (1980). Bakı, səh.542.

Dinin Azərbaycan mədəniyyətində və ədəbiyyatında yeri
<http://www.anl.az/down/meqale/525/2013/sentyabr/324925.htm> 525-ci qəzet.- 2013.- 10 sentyabr.- S.6.

Din və teologiya→ Ələvilik nədir?
<http://kayzen.az/blog/din/11793/%C9%99%C9%99vi-lik-n%C9%99dir.html>

Əliyeva L.S. Məhəmməd Füzulinin «Hədiqətü's-Süəda» əsərində peyğəmbər hekayələri. Bakı Universitetinin Xəbərləri (Humanitar elmlər seriyası), 2012-ci il, sayı 3, seh. 22

İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı), İstanbul, 1991, cild 3.

Jazexhi Olsi. (2007). **Dərvişlərin Bektəşi Tarikatı**, (İngilizce'den tərcümə eden Ahmet Kaldırım).
<http://www.muslumanarnavutluk.com/default.asp?id=>

[82447&lng=1,https://groups.yahoo.com/neo/groups/balgoc/conversations/messages/29098](https://groups.yahoo.com/neo/groups/balgoc/conversations/messages/29098)

Məhəmməd Füzuli. Hədiqətü's-Süəda. Tərtibçilər: Ə.Səfərlı, M.Nağısoulu, N.Göyüşov.Bakı, Gənclık, 1993, 368 s.

Məhəmməd Füzuli. Türk "Divan"ı. M-236 şıfreli elyazı, 71s.

Mirzəyev A. Füzülinin «Hədiqətü's-Süəda» əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi. Bakı:Nurlan, 2001, 181s.

Mükərrəmoğlu M., Çexiya Milli Kitabxanasında Azərbaycana aid qiymətli əlyazma. "Xalq qəzeti 2012 -ci il 6 oktyabr,

<http://www.xalqqazeti.com/az/news/social/26460>

Əliyev Mail., Məhəmməd Füzuli, Divan. Bakı, Şərq – Qərb nəşriyyatı, 1996, s.3-45

Əliyeva L.S. Məhəmməd Füzulinin «Hədiqətüs-süəda» əsərində peyğəmbər hekayələri. // Bakı Slavyan universitetinin xəbərləri. №3, 2012. <http://static.bsu.az/w8/xeberler%20jurnali/humanitar%20%202012%20%203/22-27.pdf>

Kərim Aygün. Məhəmməd Füzuli, Kərbəla müsibəti və "Hədiqətüş-Süəda" əsəri <http://www.islamtimes.org/az/doc/article/130181/>

Fuzuli divanı. Azərbaycan SSR EA-nın yayımı. Bakü. 1958, 464s.

Али Шамил, Хатира Юсифова

**ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ
РАСПРОСТРАНЕНИЮ В АЛБАНИИ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ ФИЗУЛИ
«ХАДИГАТУС-СУАДА» И «ДИВАН»А
НА ТЮРКСКОМ ЯЗЫКЕ**

РЕЗЮМЕ: Известный в мире под именем Физули Мухаммед бин Сулейман (д.с.963/1556) был известен также как и мистический поэт. Его произведения на тюркском, арабском и персидском языках всегда завоёвывали огромную симпатию читателей. Во многих библиотеках мира имеются рукописные экземпляры «Диван» а Физули на тюркском языке. В этой статье повествуется только о экземплярах напечатанных диванов на тюркском языке на основе научно-критических текстов, о рукописи которая используется больше всего и просмотрим сведения составителей об этой рукописи.

Рукопись была написана в июне 1569 года по лунному календарю милади. Состоит из 79 листов. Почерк –насталик. Размер-15x26,2см.

Среди отличающихся этнических и культурных групп Балканов, рукописные экземпляры произведения Физули «Хадигатус-суада» и «Диван» на тюркском языке занимают особое

место. Это произошло после захвата Балкан Османской империей и развития здесь исламской культуры и образования. Столкновение с Османской культурой является причиной возникновения перемен в значительной степени в политической и социально-культурной сфере региона. Это подтверждает «Каталог Османских рукописей» Албанского государственного архивов. В каталоге отмечено что имеется четыре произведения Мухаммеда бина Сулеймана «Хадигатус-суада». В архиве имеется 261 произведений на тюркском языке, 200 на арабском и 34 на персидском языках охватывающие 1484-1950 годы. Четыре из этих произведений относятся к Физули и это достойно большого внимания. Самый древний экземпляр «Хадигатус-суада» был переписан в 1180/1669 году по лунному календарю хиджри переписчиком Гирокастрали Мурадом Мухтаром, состоит из 10 глав, 240 листов, в размере 20x13см. Другая рукопись состоит из 10 глав, 267 листов, в размере 19x10см переписана в 1204/1789 году по лунному календарю хиджри. Переписчик неизвестен. Другая рукопись переписана в 1305/1888 году по лунному календарю хиджри переписчиком Али Афанди.

Начиная с начала XIX века регион заново начинает формироваться. Наряду с этим все обычаи и традиции сохраняются. Начиная с

XX века народы жившие в этом регионе жили независимо друг от друга в новом государстве и под новыми системами, но несмотря на это культурное наследие пришедшее с давних времён Османской империи, даже в этот период в особенности во время определения религиозных убеждений продолжало сохранять своё значение. Это доказано в копии рукописи состоящей из 10 глав, 234 листов, в размере 32x29 см написанной в 1928 году неизвестным переписчиком. Все эти четыре экземпляра на тюркском языке имеющиеся в Албанском государственном архивах ещё раз являются доказательством. И это свидетельствует о том, что даже в начале XX века в Албании считающейся образцом культурного наследия Османской империи интерес к «Хадигатусу-суада» не уменьшился. Для того чтобы написать историю нужно начинать с корней культуры и цивилизации.

**Ali Shamil
Khatira Yusifova**

**THE INFLUENCE OF SPREADING OF
FUZULI'S "HAKIKATUS SUADA" AND
"DİVAN" IN TURKİSHİN ALBANIA**

SUMMARY

Fuzuli known by name Muhammed bin Seyid in a world (b. 963/1556) is known as the sufism poet. His poems in Turkic, Persian, Arabian languages are always effected. In a number of libraries of the world there are manuscript copies of Fuzuli's Divan in Turkish. In the article we are going to deal with not all the copies, but only the most spread, used ones on the base of critical texts and look throw the knowledges given us by compilers of these manuscripts. The manuscript copy we are going to deal with is dated from 1569, Haziran. It consists of 79 pages. It was written in Nastalik, size is 15x26,2 sm.

His work Hadikatu's-Sueda is always effective belongs the cultural and ethnic groups of Balkans. This has happened under the developent of Islamic culture and education in Balkans afther the Ottoman's occupation. The Ottoman culture has led to important changes on political and socio-cultural structure in the region. The catalogue of Ottoman's Manuscripts of Albania State Archieves proves it. Namely, the

Hadikatu's-Sueda the work of Muhammed bin Suleyman shown on catalogue.

It's notable that, four poems belong to Fuzuli among the 261 Turkic, 200 in Arabian, 34 in Persian works in 1484-1950 in archive.

The region was formed again from the beginning of 19 century. But still the traditions has been kept alive. The cultural heritage from the Ottoman past continue to kept the essence in identification of religion identifies when the population of region lives in new states and systems from the beginning of 20 century. All the Turkish copies in Albania State Archives proved it. This shows that, the interest to Hadikatu's-Sueda has not diminished even at 20 century. It was resumed from the axis of history, culture.

Çap olunub: Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin və Türkcə “Divan”ının Albaniyada yayılmasına təsir edən amillər, “Əlyazmalar yanmır” (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu) jurnalı, 2017, sayı 2(5), səh. 52-60.

ƏLİ ŞAMİL

İRƏQ:

TÜRKLƏR, YOXSƏ
TÜRKMƏNLƏR

İ M Z Δ
NƏŞRLƏR EVİ

Direktor: Səbuhi Aslan
Dizayner: Nigar Sadıqova
Texniki redaktor: Hüseyn Məmmədov

Çapa imzalanmışdır: 09.04.2026

Ofset çapı. Əla növ kağız

Tiraj: 100

Ünvan: Bakı, Mətbuat prospekti 529-cu məhəllə

Telefon: (012) 538-18-87, (050) 263-16-16

email: imza_nesrlər_evi@mail.ru